N. IORGA

NEAMUL ROMÂNESC ÎN ARDEAL ȘI ȚARA UNGUREASCĂ

"MINERVA"

BUCUREȘTI

VOL. I

NEAMUL ROMÂNESC
ÎN ARDEAL
ȘI ȚARA UNGUREASCA.

N. IORGA

Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească

VOL. I.

BUCUREŞTI

„Minerva" Institut de arte grafice şi editură
6, Strada Regală, 6.

1906

PREFAŢĂ

Cu aceste două volume se încheie descrierea ţerilor locuite de Romînĭ pe care am început-o în 1904 cu «Drumurĭ şi oraşe din Romănia». Rămîne deschisă numaĭ seria «Satelor şi mănăstirilor din Romănia», din care un al doilea volum va ieşi în curînd.

Din partea celor cari pot ţinea condeiul în mînă toate părţile acesteĭ scrierĭ aŭ fost întîmpinate cu tăcere saŭ cu batjocurĭ. Sînt deprins şi cu una şi cu celelalte. Ruşinea e a celor cari se poartă astfel, şi va veni vremea cînd se va recunoaşte aceasta.

Nu odată mi s'a spus că n'am dat atîta cît aştepta unul saŭ altul. Dacă aş fi făcut după dorinţa lor, de sigur că n'aş fi tipărit nicĭ-odată aceste cărţĭ care mi s'aŭ părut de o absolută necesitate pentru acel public bun şi mare ce nu se manifestă prin scris. Am zugrăvit ce mi-a fost cu putinţă să văd şi ce mi-a dat mîna să văd, călătorind totdeauna cu banĭ mieĭ. Aş fi putut să fac foarte lesne capitole marĭ şi trufaşe din lămuririle de tot felul pe care le-am întreţesut cu povestirea şi descrierea, dar sînt de

sigur prea bătrîn pentru ca să mă pot hotărî a sperîa lumea cu ştiinţa saŭ cu talentul mieŭ. De almintrelea sînt atîţia carĭ fac, — şi cu izbîndă bună — acest lucru.

Am fost învinuit şi de nedreptate, de părtenire; ba un om cum se cade m'a pîrît ca pe un nesimţitor faţă de poporul românesc. Acestuia din urmă ce aş putea să-ĭ răspund? Celorlalţĭ li pot spune că n'aŭ nicĭ cea maĭ mică dreptate. De scăderile alor tăĭ te doare maĭ mult decît de ale străinilor. Poleind păcatele unuĭ neam cu linguşirĭ, cred că-ĭ facĭ o foarte proastă îndatorire.

*

Aş fi vrut să văd toate Ţinuturile Romînilor de peste munţĭ măcar aşa de amănunţit ca pe al Făgăraşuluĭ. Nu mi-a îngăduit nicĭ vremea, nicĭ mijloacele şi nicĭ alte greutăţĭ, bine cunoscute, de care e întovărăşită o călătorie în condiţiile în care am făcut-o. Descrierea Făgăraşuluĭ n'am scurtat-o însă pentru a o face de o potrivă cu a celorlalte părţĭ: am crezut că e bine, chiar în paguba proporţiilor, ca măcar un Ţinut curat românesc să se înfăţişeze maĭ deplin.

Adăogirĭ s'ar putea introduce într'o nouă ediţie, asupra fiinţiĭ căreia va hotărî publicul. Aceste adăogirĭ trebuie să îmbogăţească maĭ ales capitolul despre Banat pe care fără voia mea l-am lăsat aşa de sărac.

Decembre 1905.

CARTEA I-A.

ȚINUTUL BRAȘOVULUĬ.

I.

De la Predeal la Braşov.

Din văile înguste cu malurile bătute în ace de brad ale Prahoveĭ ajungĭ pe acea culme, puţin înnaltă de alminterea, căreia i se zice cu un vechiŭ cuvînt, de mult ieşit din întrebuinţare: *Predealul.* Odată era aicĭ numaĭ o mică trecătoare pentru puţiniĭ săteni din sălaşele vecine, pe cînd drumul cel mare între Braşov şi Ţara-Românească se desfăşura larg pe drumurile bune şi sigure ale şesuluĭ roditor de supt munte, pe la Rîşnov pănă la cetatea Branuluĭ, unde în împrejurimĭ zimbitoare, de pajiştĭ înflorite, se deschide pasul cu acelaşĭ nume. Vremurĭ nouă aŭ cerut însă scurtime, răpegiune. Cărarea din codriĭ de brad s'a prefăcut după 1800 într'una din cele maĭ bune şosele netede ale lumiĭ, şi peste cîtva timp calea ferată, nemulţămindu-se numaĭ cu atîta cîştig de vreme, a sărit îndrăzneţ de-a dreptul pe înnălţimĭ, s'a sprijinit pe margenĭ de

rîpî și a străpuns măruntaiele stînceî. Unde rătăciseră oieriî cu turmele, aŭ răsărit cantoane, plantațiî de telegraf, fire roșiî de telefon, lungî chervane de mărfurî, suind încet în pocnetul bicelor, și marî jucăriî de fier fumegînde, lunecînd ca șarpele pe șinele lucioase.

În sfîrșit, cînd valea românească a Prahoveî s'a prefacut în locul de petrecere văratecă a «lumiî bune», a lumiî cheltuitoare și a lumiî destrăbălate din România, viața modernă, cu zgomotul, vulgaritatea și pretențiile eî, a gonit poesia singurătățiî și din cele maî ascunse potecî ale munteluî, unde întîmpinî astăzî la fiecare pas, din Iulie în Octombre, și chiar ceva maî tărziŭ, în culegerea florilor cîmpuluî și florilor iubiriî ușuratece, tot copilăretul palid și obraznic al orașelor, și pănă și cîte o călugăriță catolică, pe cînd pe șosea zboară biciclete, automobile, trăsurî de casă cu vizitiî în livrèle care sperie sărăcimea din aceste locurî.

Numaî iarna dă naturiî mărețe toate drepturile sale: zăpezile marî se aștern pe vîrfurî, ele lunecă pe coaste pudrînd braziî negri, ele împodobesc cu florî ce nu se pot culege malul jos al Timișuluî prins acum în cătușe de ghiață, și prin biciul viforuluî aspru gonesc de pretutindenî pe toțî aceia cari nu sînt supușî nevoiî de a călători. Strecurarea trenurilor acoperite cu brumă pare o nimica toată în marea împărăție a liniștiî moarte.

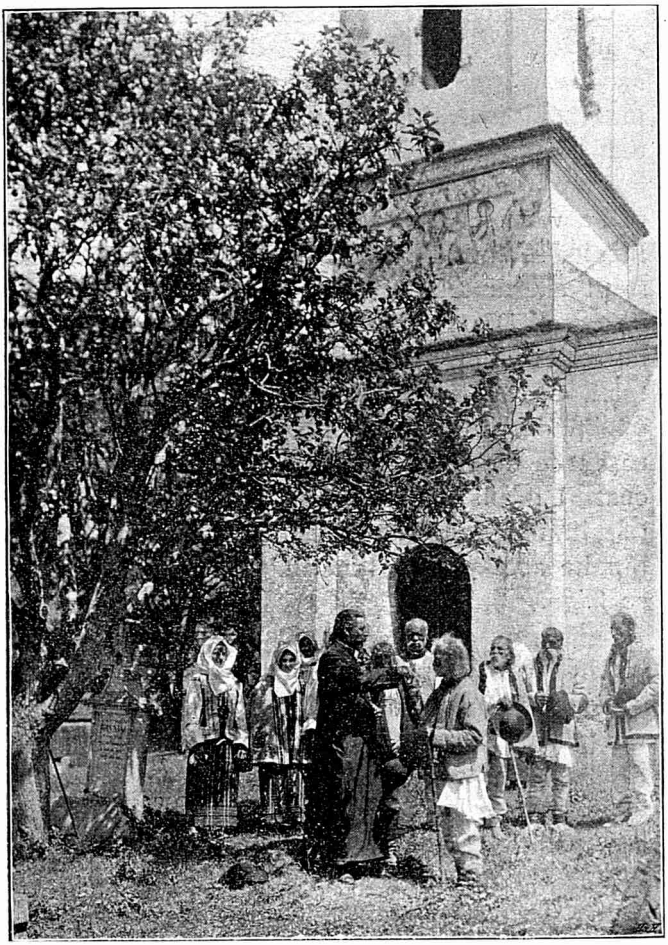

În Ţara Bîrseĭ : la uşa bisericiĭ.

Călătoriĭ cu trenul pleacă din hala cea mare și urîtă a Predealuluĭ, plină de hamalĭ și de vameșĭ cu șăpcĭ joase și cu șăpcĭ înnalte. În praful înnecăcios al cărbuneluĭ unguresc, care înfășură toate într'un zăbranic negru, trenul înnaintează încet printre părețiĭ de brad întunecat, cari lasă să se vadă icĭ și colo priveliștĭ maĭ depărtate. Încolo, se întind albe cele Șapte Sate. Cîteva stațiĭ singuratece și triste se desfășură la gurĭ de tunel. Din Dîrste se vede numaĭ acelașĭ chip de stație ungurească cu inscripție în limba Statuluĭ. Cîțĭva țeranĭ de-aĭ noștri se îngrămădesc mînațĭ din urmă ca oile spre marile vagoane roșiatece de clasa III-a. În maĭ puțin de două ceasurĭ te afli înnaintea gărĭĭ brașovene, pe multele linĭĭ ale căreia pufnește din gîturile negre înnalte acelașĭ fum înnecăcios de pucioasă ce se frige.

Altfel e dacă pornești cu trăsura de la vama cea mică de supt munte, la capătul haosuluĭ de vile plăcute care alcătuiesc orășelul de vile al Predealuluĭ Românieĭ. Aicĭ nu e îngrămădeală, nicĭ zgomot. Jandarmiĭ uită să-țĭ cerceteze pașaportul și, netulburată de nimenĭ, încăpătoarea trăsură de Brașov se înfundă iute 'n pacea codruluĭ, lăsînd tot maĭ mult în urmă sunetul de pahare și de farfurĭĭ al restaurantuluĭ românesc de la graniță. Uriașĭ brazĭ cu crengile de policandru aromesc a rășină, pe cînd florile ascunse

în adîncimĭ tămîiază sfios mirosurĭ dulcĭ. Cărarea se încolăceşte încingînd necontenit muntele. Îndată aĭ la dreapta scînteiarea de argint a Timişuluĭ, care susură prin bolovanĭ. Din loc în loc, grupe de case marĭ cu acoperişul de ţigle înnegrite şi oblonaşe verzĭ, case care nu sînt nicĭ săseştĭ nicĭ româneştĭ, ci potrivite cu orĭce gospodărie întărită. Trec în cete ţeranĭ secuĭ, cu ochiĭ micĭ, de un albastru şters, lucind ca oţelul supt genele albe: muncitorĭ ce se întorc din România cu ceva cîştig în viaţa lor sărăcăcioasă. Rare orĭ cîte o turmă saŭ un pîlc de vite slabe cu coarnele marĭ, de bivolĭ greoĭ. Cîte o căruţă în care staŭ Romînĭ din această Ţară a Bîrseĭ, oamenĭ graşĭ, oacheşĭ, cu faţa închisă; bărbaţiĭ aŭ pălăriuţa locuitorilor plaiuluĭ, femeile şi-aŭ pierdut portul. În această ţară a braduluĭ, nicĭ-un neam nu şi-a pus pecetea; din vechĭ timpurĭ încă, acesta e drumul cîştiguluĭ, în care se amestecă toate limbile.

De la o vreme calea se face maĭ lungă, pădurea nu maĭ strînge, ea îmbracă numaĭ înnaltele ziduri de munţĭ care se prelungesc de amîndouă părţile pănă la tîmpla Braşovuluĭ, pănă la păretele cel drept al *Tîmpeĭ*. Se trece numaĭ prin margenea Dîrsteĭ, un şir de case gospodăreştĭ, văpsite tărcat, cu cîte două fereştĭ la drum şi podul încăpător; crucea de tinichea strălucitoare stă ca un semn de neclintită afirmaţie a legiĭ înfiptă în margenea caselor româneştĭ, care sînt

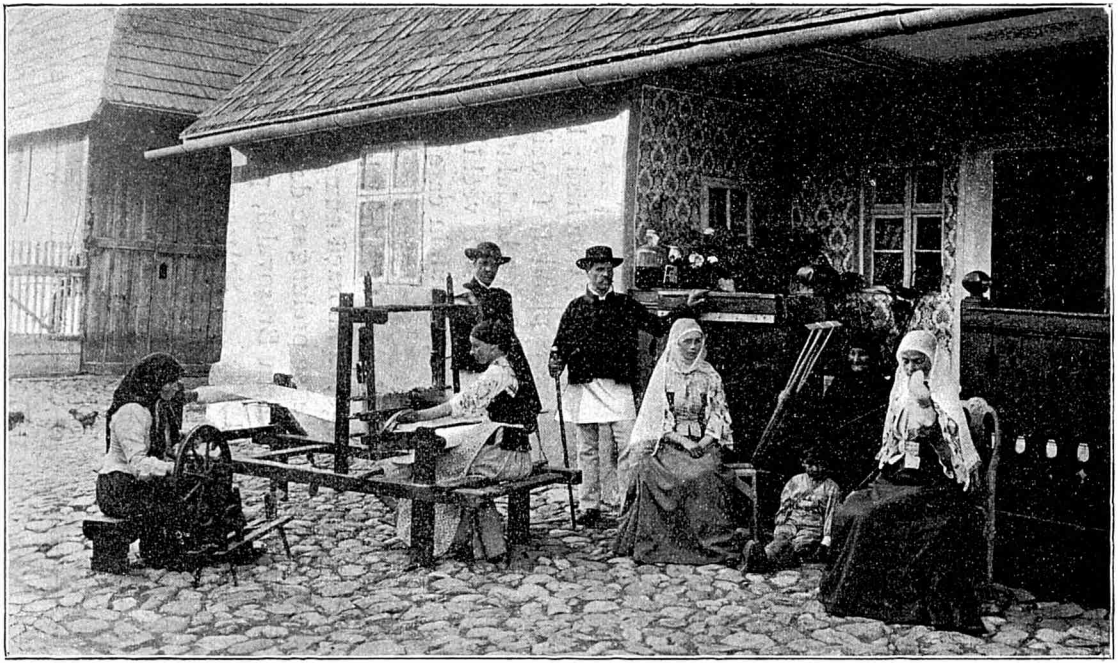

Țara Bîrsei: În curte la lucru.

multe, și care se vor înmulți, în acel semn și în semnul muncii noastre.

Îndată încep fabricile, distilăriile de petrol, tot rostul de viață economică nouă, cu capitale săsești, ungurești și chiar evreiești, care încunjură orașul. Tîmpa stăpînește cu pădurile ei, din care se înnalță la un capăt, pe un vîrf gol de stîncă, linia supțirică a monumentului lui Arpad, un eroŭ național maghiar care și-a avut alte rosturi și prin alte locuri. Pănă departe sînt presărate înnainte, printre multe înnălțimi împădurite, foarte înnalte, casele albe, roșii, sure, arborii răzleți din primblări, cimitire și livezi ai mareluĭ oraș risipit, Brașovul.

II.

Braşovul.

Pe locul de înnaintare îndrăzneață către Miazăzi și Răsărit, spre culmea munților fără potecă și în margenea Secuimii de strajă la graniță, Sașii ocrotiți de regele Ungarieĭ făcură din satul slav și românesc Brașăul, Brașovul, o cetate a Coroaneĭ, o *Kronstadt*. Cavalerii teutoni, din Apusul luptelor pentru credință, fură ispitiți aice de aceiași Coroană a Ungarieĭ, și cîțiva ani ei se străduiră pentru chemarea la viața de cultură a frumosuluĭ Ținut de sălbătăcie și la asigurarea cuceritoare a hotaruluĭ de munte.

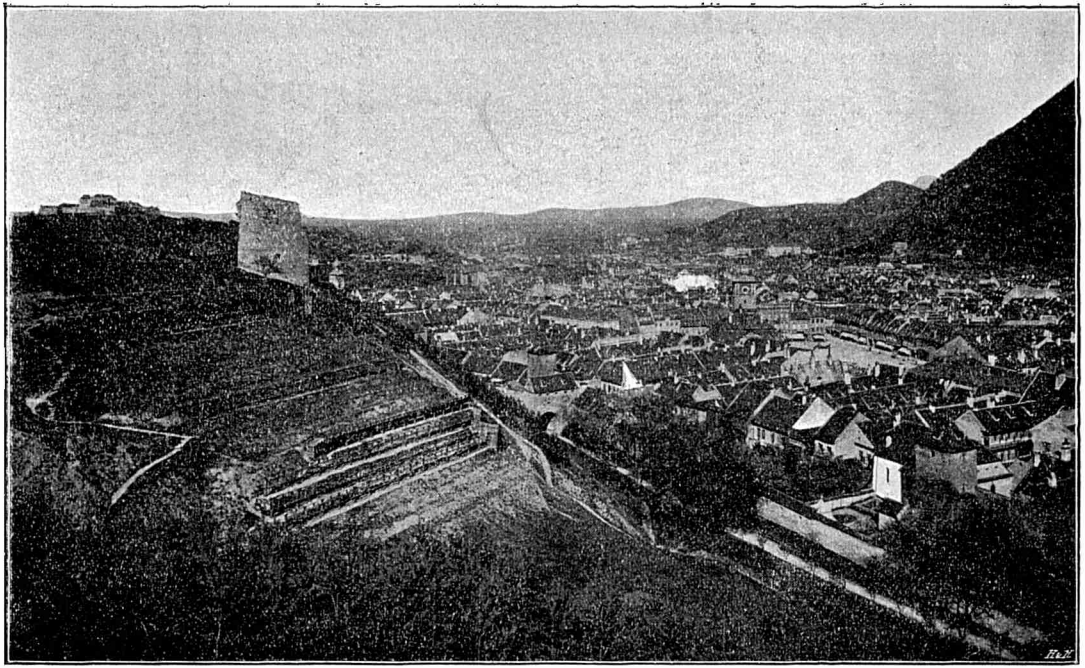

Braşovul, cu frîntură din ziduri.

Eĭ se duseră, dar meșterii, negustorii sașĭ rămaseră în cuprinsul zidurilor, pe cînd alțiĭ din acelașĭ neam roiaŭ tot maĭ mulțĭ împrejur, făcînd o cunună de sate înfloritoare orașuluĭ care purta cununa regală în armele sale. Brașoveniĭ ceĭ noĭ fură în curînd stăpînițĭ trecătorilor vecine și aĭ întreguluĭ negoț de peste munte, unde Cumaniĭ și Tatariĭ se schimbaŭ în stăpînirea satelor românești din plaiŭ și din șesurĭ pănă la Dunăre. Peste multele case cu zidurile tarĭ, coperișurile ascuțite și fereștile mărunte, peste șerpuirea întunecoasă a multor strade înguste se ridică turnul uneĭ marĭ biserică negre, tăiată aspru din piatră sfărîmicioasă, și maĭ tîrziŭ un al doilea turn, al Caseĭ de Sfat, unde se hotăraŭ împrejurările de toate zilele ale vieții brașovene de sine stătătoare. Pentru a ține cele cîteva miĭ de locuitorĭ aĭ cetățiĭ se purtaŭ necontenit prin trecătoarea spre Rucăr carăle puternic încheiate ale negustorilor, duse de Romînĭ în cămășĭ albe, cu pletele fîlfîitoare pe umerĭ.

Din timp în timp, și nu prea a rare orĭ, mișcarea aceasta de cultură și îmbogățire era încremenită de vestea cea rea pe care spioniĭ o aduceaŭ de dincolo de munte, din *Transalpina* primejdieĭ. În cele maĭ vechĭ timpurĭ era vorba de Cumaniĭ păgînĭ, de nemiloșiĭ Tatarĭ ce veniaŭ lacomĭ în goana sălbatecă a cailor iuțĭ. Apoĭ Turciĭ veniră la rînd, sărind asupra trupuluĭ nostru amorțit saŭ istovit de luptă pentru a pune

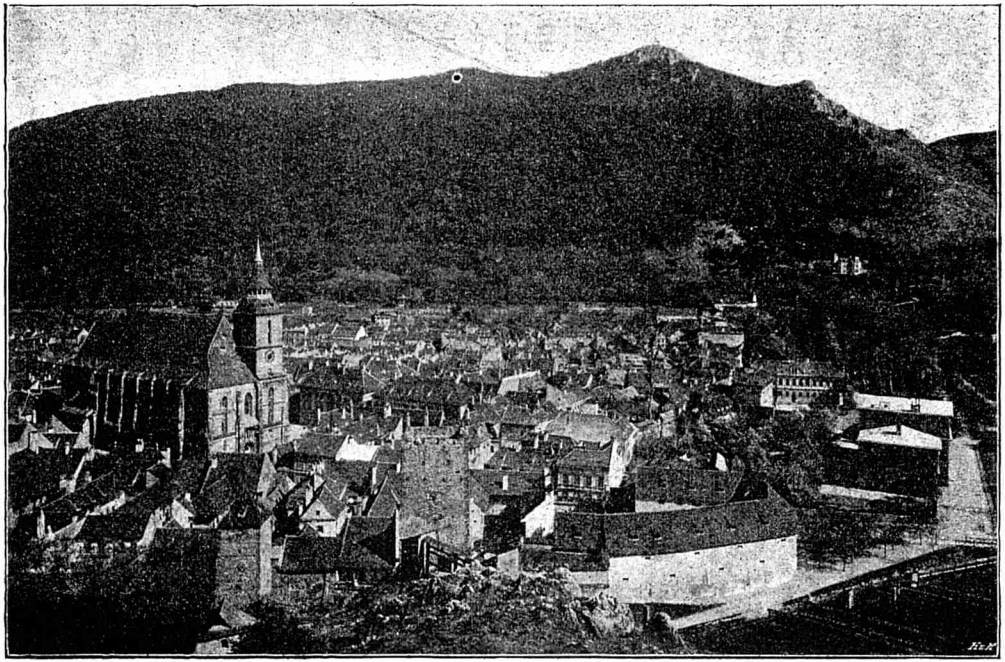

Brașovul cu Biserica Neagră.

supt sabie și a aprinde în flăcări margenile ardelene. De la început încă, Brașovul văzuse nevoia de a se îndosi înnaintea amenințărilor, și el se strămutase de la vechea așezare din jos, unde se zice și acum Brașovul Vechiŭ unor șiruri de case locuite de meșteșugari, în căldarea ocrotită în care se află astăzi temeiul luĭ. Ziduri puternice, cu multe bastioane, fură rînduite de jur împrejur, și dușmaniĭ nu eraŭ dintre aceia cari să le poată frînge. Pe dealul din față, către pămîntul Regeluĭ se înnălță cetățuia din care fulgeraŭ tunurile asupra marilor mulțimĭ sălbatece care încingeaŭ de freamătul nerăbdăriĭ platoșa zidurilor orașuluĭ. Turciĭ temuțĭ veniaŭ cu îndrăzneală, loviaŭ cu putere, răspîndiaŭ sîngele nevinovat în toate părțile, dar avîntul lor se frîngea de acea îndărătnică piatră înnegrită, care nu se clintia de greutatea ghiulelelor vechĭ. Rămînea în urma cetelor pierdute 'n zare pustiul satelor părăsite și sămănăturilor arse care se îndreptaŭ în curînd printr'o primăvară nouă și un noŭ avînt al muncĭĭ omenești răsplătitoare.

Din atîta bogăție îngrămădită zbucni într'o clipă maĭ prielnică flacăra luminiĭ. Tinerĭ Sașĭ mergeaŭ în Europa apuseană de aceiașĭ limbă cu dînșiĭ pentru a învăța, în veacul al XV-lea, acea știință nouă a limbiĭ latine, a trecutuluĭ clasic pe care o chemase la viață Renașterea. Odată cu această învățătură, eĭ sorbiră cu patimă predica nouă pentru înnoirea și curățirea legiĭ

străbune. Honterus veni din acele locurĭ ca un tînăr prooroc purtător de veste nouă. Și aicĭ ciocanul cutezător bătu în piatra neagră a sfinților și cängile dădură la pămînt podoabele bogate ale bisericiĭ catolice. Pentru răspîndirea cuvîntuluĭ dumnezeiesc în forma cea maĭ bună și maĭ înțeleasă, Honterus făcu tipografie, și din ea se răspîndiră nouăle catehisme și bibliĭ, care, dacă nu eraŭ pe limba vorbită a poporuluĭ, ci în *germana* luĭ Luther, se apropiaŭ însă cu mult maĭ mult decît cele latinești de înțelegerea tuturora.

Așa trăi Brașovul și maĭ departe, cu predicatorĭ învățațĭ, cu negustorĭ bunĭ în socotele, cu meșteșugarĭ cari știaŭ să apuce și sulița, să strîngă și sabia. În rînduiala luĭ harnică apăreaŭ în anumite dimineți de zgomot războinic cetele boierilor călărĭ aĭ Țeriĭ-Românești, de pe zdrențele scumpe ale cărora nu se ștersese încă praful încleiat cu sînge al luptelor pierdute. Cîte un bătrîn Domn obosit care nu se maĭ putea întoarce, ci venia să-și plece capul spre moarte, cîte un aprig Domnișor cu pletele negre răsfirate, cu ochiĭ în cari scînteia pofta răzbunării și credința în viitor, stăteaŭ adesea în fruntea fugarilor. Veniseră încă odată, după atîtea alte rînduri, pribegiĭ din țara unde Romînii se sfășiaŭ între sine pentru putere. Argintariĭ sașĭ primiaŭ ca zălog scumpe juvaiere răsăritene după

ce se mîntuiseră toți ducații din lădiță, și tot mai posomorîte erau fețele oaspeților cari nu mai puteau cîrmui, nu mai puteau lupta, nu mai puteau stăpîni. Pănă ce în altă zi de vălmășag războinic un vînt sălbatec îi lua cu sine și răsfira pe plaiurile românești stăpînii sau jertfele zilei următoare.

Cînd veni stăpînirea austriacă, pe la 1700, Brașovul își pierdu în parte însemnătatea care și fără aceasta începuse a se împuțina. Privirile noilor domni ai țerii se opriră asupra Sibiiului, mai apropiat de dînșii. Desele războaie din Țara-Românească, între Turci și Ruși, între Turci și Austriaci chiar, împiedecară adese ori și pentru multă vreme izvorul dătător de viață al negoțului. Primejdie nu venia din aceste lupte, afară de clipa neașteptată cînd Nicolae-Vodă Mavrogheni, cu sîngele lui de pirat fără frică, năvăli prin pasul Timișului între vitejii săi îmbrăcați în fustanele; dar, în asemenea împrejurări, nu mai venia nici cîștigul. Legăturile cu Moldova conteniseră aproape cu totul. Amîndouă țerile noastre îndrăgiseră modele răsăritene și cumpăraŭ tot mai mult de la vecinii de peste Dunăre. Și în scrisul Brașovenilor, în multele hîrtii de socotelî, dezbateri și hotărîri ce se păstrează'n încăperile umbroase ale Sfatului se vede bine această iute decădere.

Cînd peste munte se făcu în veacul nostru liniștea neatîrnării și a civilisației, legăturile de

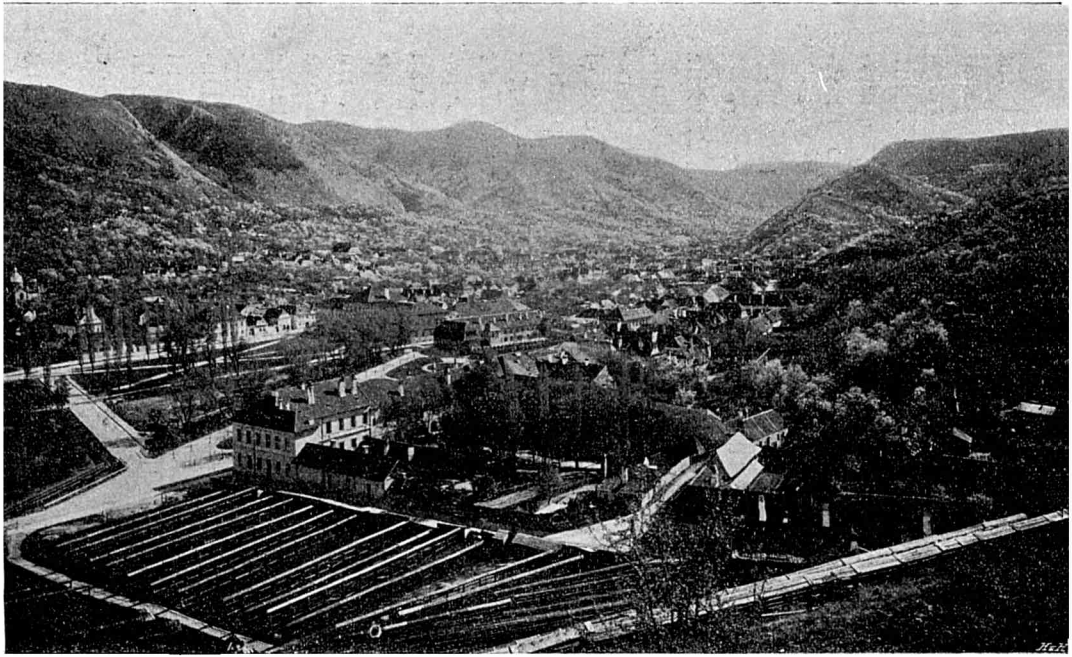

Braşovul : margenea.

afaceri începură iarăși cu multă vioiciune. Amestecat simțitor cu sînge românesc, Sasul din Țara Bîrseĭ e mai puțin domol și apos decît acela din alte locuri, în el se stinge mai greŭ îndrăzneala de negustor, puterea născocitoare de meșter a strămoșilor. El se încumetă să lupte deci și pe noul cîmp de încercare al muncii. Fabrici de postav, de sticlă, de bere, de hîrtie se făcură aici în preajma «Principatelor», în preajma Românieĭ și pentru schimbul cu dînsa. Războiul vamal ce l-am purtat cu Austro-Ungaria a făcut să se oprească însă prin anii 80 fumul coșurilor, învîrtitura pripită a roților. Un strigăt de deznădejde se ridică din acest Ținut înfloritor, a căreĭ industrie fusese ruinată de politica *mare* a altora. În anii din urmă, supt regimul conven-țiilor, această industrie brașoveană începe a se înfiripa, pe cît e cu putință după ce o mare parte din capitalurile care o hrăniaŭ s'aŭ naturalisat românești și, trecînd granița, s'aŭ așezat pentru totdeauna peste hotar, în valea Prahoveĭ.

Noua mișcare industrială a schimbat foarte mult înfățișarea Brașovuluĭ. În mare parte, el a pierdut caracterul săsesc și, mai mult încă, sufletul săsesc. Cum vii de la gară, vezi case oarecare, gospodine greoaie, fără frumusețe și fără vre-un semn deosebitor. Strada largă ca oriunde merge tot printre ele. De sus, cetățuia, cu totul prefăcută în vremea austriacă și astăzi o

simplă închisoare militară, e mai mult podoabă plăcută în vîrful munceluluĭ verde. Din ea nu-ți șoptește, infiorîndu-te, glasul trecutuluĭ. Cînd aĭ ajuns în mijlocul orașuluĭ, privirea, care se poate mișca larg, urmărește liniile drepte ale uneĭ primblărĭ mărginite de cafenele, de vile, de clădirĭ cu totul nouă și străbătută des de gîlgîirile de fum ale tramvaielor. Un *constable* călare ca la Pesta, frumos flăcăŭ ungur pe cal de paradă, totdeauna gras, păzește rînduiala circulațieĭ. În anotimpul cînd se caută răcoarea cuiburilor de munțĭ ca acesta, și vilele și cafenelele sînt pline de străinĭ, între cari recunoștĭ îndată tipurile de încrezuțĭ și de păpușe pe care le trimete Capitala noastră, tipurile de Grecĭ brăilenĭ saŭ de Nemțĭ așezațĭ la noĭ, mult maĭ luxoșĭ și mîndri decît ceĭ de aicĭ. Statul unguresc, care ar vrea să ne facă pe noĭ ceĭ din Romănia să credem într'un Brassó curat maghiar și care îndeamnă din toate puterile pe Secuĭ să se așeze în orașul cotropit de o lăcustărie întreagă de funcționarĭ, Statul decĭ a ridicat aicĭ, în vederea tuturora, măreațe clădirĭ de tribunale, de administrație, de școlĭ. Cîțĭva oamenĭ bogațĭ aŭ tăiat pe muchea dealuluĭ cetățuiĭ un rînd de vile cochete.

Strada cea mare, și poțĭ zice singura stradă modernă, merge înnainte cu liniile sale de tramvaiŭ printre prăvăliĭ săseștĭ, ungurești, armenești și românești, așezate în clădirĭ marĭ, fără

stil, iar, cele mai nouă, împopoțonate în caraghioasa haină secesionistă, adusă de-a dreptul din Budapesta. Multe firme în limba Statului. Între trecători, foarte amestecați, destui funcționari *gigerli*, cu mustăcioara bîrligată a cucerire, și chiar cîte un Jidănaș în odăjdiile sale galițiene, cu perciuni sinceri saŭ contopiți în favorite ungurești. Aicĭ Jidănimea, totdeauna patriotică, prinde.

Ceva mai interesantă e piața, cu Casa Sfatului, care aruncă un turn înnalt dintr'o casă veche cu cerdac, ferestruĭ și bolți adînci, unde staŭ schimbători de bani și cîrciumari pentru zilele de tîrg, cînd tot acest larg cuprins al Tîrgului Cailor se umple de zarva țerănimii noastre venite pentru tîrguielile săptămînii și vînzarea bucatelor, brînzeturilor, din care ele se plătesc. Mai vezi prin unele căsulii mai bătrînești vechi firme de negustori romîni, cari nu s'aŭ «înnălțat» încă mai presus de îndeletnicirea strămoșească. În fund, e biserica săsească, neagră de foc și neagră de ani, uriaș gîrbovită și purtînd în frunte un turn prea mic, făcut de mîntuială, și care samănă cu cornul de pe nasul unuĭ greoiŭ rinocer. Dacă veĭ apuca, în sfîrșit, la dreapta și la stînga, veĭ găsi în strădițe pașnice rămășițe din ziduri, bastioane rătăcite, arcuri de pietre întinse de-asupra cărărilor fără lumină. Prin aceste unghiuri a fugit trecutul

săsesc, gonit de întrecerea zgomotoasă pentru cîștig a tuturor neamurilor.

În piață biserica cea nouă a Romînilor, o «Domnița Bălașa» cu dungile roșiĭ pătate de neîngrijire și cu un turnuleț ca un mugure într'o fațadă închiriată la negustorĭ, arată străbaterea noastră pînă aicĭ. Înnainte de 1840 cine se putea aștepta la pătrunderea *Valahilor* desprețuiți în cuprinsul sfințit al acelor ziduri proptite pe vechile privilegiĭ! Eraŭ numaĭ, aicĭ ca și în Sibiiŭ, cîțiva negustorĭ romînĭ alipiți la Compania grecească. Pentru dînșiĭ toți se făcuse, ca și în Sibiiŭ, o capelă fără turn, într'o curte umedă. Boierĭ romînĭ pribegĭ ajutaseră la înnălțarea eĭ, dar firește că ea era maĭ ales grecească. Cînd Greciĭ se stînseră, am fi putut-o lua pentru noĭ cu oarecare dibăcie, ca în Sibiiŭ, dar aicĭ nu era priceperea dibace a luĭ Șaguna, și apoĭ biserica avea o însemnată zestre, două moșiĭ dăruite de un Brîncovean, așa încît Statul se amestecă, impuind o prelungire a domnirĭĭ grecești, fără parochienĭ aproape, pentru a moșteni apoĭ el, cînd va veni vremea potrivită. Astăzĭ preoți din Grecia slujesc în preajma mormintelor care pomenesc nume românești, Brîncovenĭ, Văcărești, fără a maĭ aminti pe Mitropolitul muntean Nectarie, un Grec de naștere. Într'o casă foarte încăpătoare, un dascăl grec din Grecia face școală grecească pentru copiĭ de Sașĭ și de Unguri,

cărora se va ajunge a li se da și leafă pentru funcția de elevi la școala grecească din Brașovul aproape fără Greci. Într'o odaie încuiată zace, în praful neatins, biblioteca destul de mare a lui Grigore Brîncoveanu, bune cărți în toate limbile care ar sta de sigur mult mai bine în biblioteca gimnasiului nostru. Pentru a înlocui această pierdere a bisericii vechi s'a făcut cea nouă, într'un stil care s'a crezut românesc pentru că era luat de la o biserică din București, clădită mai dăunăzi însă, după datine care sînt ale Grecilor de astăzi.

Mai departe șirul de case se întrerupe, și o a treia cingătoare încunjură Brașovul. Aï Tîmpa în față, și spre dînsa duce în stînga un lat drum de plimbare care tot înnaintează pe coaste de deal și dă din loc în loc priveliști minunate peste coperișurile roșii și negre ale orașului întreg. În unele zile de primăvară saŭ de toamnă, limpezi și umede, puține drumuri sînt mai frumoase decît o rătăcire singuratecă printre aceï copaci bătrînï, cari-ți tremură din frunze o bună primire.

Față în față staŭ pe această primblare, acolo unde ea se desface din drumul cel mare, școlile a două neamuri. Sașii aŭ școala de fete, gimnasiul fiind în altă parte. În stăpînirea directoruluï e și turnul de lîngă singura poartă brașoveană ce s'a păstrat, cu o inscripție ce pomenește un Împărat din vremea austriacă.

O tăbliță în treĭ limbĭ — ca toate cele din Brașov — dă linieĭ de clădirĭ din față numele de «șira luĭ Șaguna». Marele Mitropolit ortodox e în adevăr acela care a sfătuit și ajutat în tot chipul, care a binecuvîntat școala cea mare a Romînilor din Brașov, gimnasiul, glorios astăzĭ prin numărul și însemnătatea acelor cari aŭ căpătat învățătură și creștere în odăile spațioase cu ferestĭ micuțe ale trainiciĭ zidirĭ în vechiŭ stil gospodăresc. Din fațada puternică, dar fără pretenții, din toată alcătuirea acesteĭ zidirĭ se desface un spirit de frăție patriarhală, de bună muncă smerită, care rămîn însușirile de căpeteniĭ ale acesteĭ școlĭ neîntrecute în felul său. Cînd vine luna luĭ Septembre, care gonește rîndunelele și adună școlariĭ, din tîrgurile și satele de aproape și de departe, din parohiile unite chiar, și pănă și din Romănia, unde sînt părinți cari se tem de destrăbălarea liceelor de micĭ cetățenĭ, vin cîrdurĭ de băieței și băietanĭ, în haine nemțeștĭ de fudulie și în haine românești care țin răcoare vara și cald iarna, și-și pun aicĭ pe cap șăpcuța moale, croită întocmaĭ ca în Romănia noastră. Atuncĭ pe băncile unde a învățat Titu Maiorescu, se așează în liniște plină de evlavie toată această mulțime de învățăceĭ aĭ culturiĭ romîne pe pămînt străin, dintre cari nu e aproape nicĭ-unul a căruĭ prezență aicĭ să nu însemne o jertfă adevărată, de

multe orĭ o mare și sfîntă jerfă din partea familieĭ.

O școală «normală» saŭ primară, o școală reală sînt adăpostite în aceiași clădire a gimnaziuluĭ. Maĭ în lăturĭ, pe strădița din stînga, cu podețe de lemn supt care gîlgîie apa, e școala comercială, de întemeiare maĭ nouă. O școală de gospodărie pentru fete se află în cealaltă parte, pe strada din dreapta, care urcă destul de răpede spre școală.

Odată, în acest sălaș al școlilor unde se vede la dreapta movila pe care-și uscaŭ și-și usucă și astăzĭ postavurile de casă femeile din Brașov, în această crestătură de vale, unde o fulgerătură de apă se pierde supt ruine în dosul caselor nouă, era capătul de sus al cetățiĭ Sașilor. Veniaŭ, către munte, locurĭ goale, maidane fără locuitorĭ. Spitalul cu fațada foarte păcătoasă și atîtea altele s'aŭ făcut numaĭ tîrziŭ, în vremea noastră. Din vechime, abia sus în umbra munteluĭ, supt Tîmpa se răsfățaŭ între pometurĭ căsuțele Șcheilor, cu crucea răsăriteană în frunte și marile porțĭ de lemn săpate după frumoasa noastră datină țerănească. Atîta era românesc în preajma Brașovuluĭ, acele înguste ulicioare pietruite, pe care hodorogiaŭ carele cu marfă, căcĭ locuitoriĭ eraŭ cărăușĭ, cînd nu-și cîștigaŭ pînea prin slugăria negustorilor saŭ din culegerea de ștafete peste munte. De la început încă, aŭ fost Romîniĭ aceia cari aŭ înlocuit pe Slaviĭ, pe Șcheiĭ

Junii între Pietre.

ceĭ vechĭ pe acest povîrniș al Tîmpeĭ. Că ar fi Bulgarĭ, nu dovedește nicĭ chipul lor, nicĭ datinele, cu acea frumoasă primblare din zilele Paștilor a junilor cu căciulĭ țurcănești cari sună din surle, nicĭ portul, nicĭ limba, nicĭ sufletul. O asemenea obîrșie a fost născocită de cărturarĭ cari credeaŭ că e rușine să se coboare cineva din bunĭ lucrătorĭ aĭ ogoruluĭ românesc. Nu, nu sînteți Bulgarĭ, voĭ fraților din Șcheiĭ Brașovuluĭ, cari aveți o minte așa de isteață, așa de bine rînduită, așa de aplecată către învățătura luminoasă și către fapta îndrăzneață, neam cinstit, harnic, omenesc și mîndru.

Odată Șcheiĭ nu însemnaŭ maĭ mult în Brașov decît Țiganiĭ din bojdeucele de la Blumenau, «pajiștea cu florile», care s'a romînit țigănește, în: Blumăna. Eĭ s'aŭ înnălțat abia în veacul al XVIII-lea, cînd negustorĭ companiștĭ s'aŭ așezat în mijlocul lor, cu bogăția și trecerea de care se bucuraŭ. Atuncĭ răsăriră, pe Prund, pe Tocile, pe Cacova, case trainice și frumoase de astăzĭ, clădite ca pentru zecĭ de generațiĭ muncitoare și modeste. Atuncĭ bisericuța Sfîntuluĭ Nicolae, făcută de însuși Basarab bătrînul și împodobită de Petru Cercel, acea biserică în strana căreia a stat în aniĭ săĭ de mărire Mihaĭ Viteazul însuși cu mîna pe sabia luĭ cuceritoare, s'a prefăcut în mare, umflîndu-se, strîmbîndu-se, pocindu-se și încornorîndu-se cu turnurĭ multe și ascuțite, care o fac să samene astăzĭ cu un uriaș cocoș.

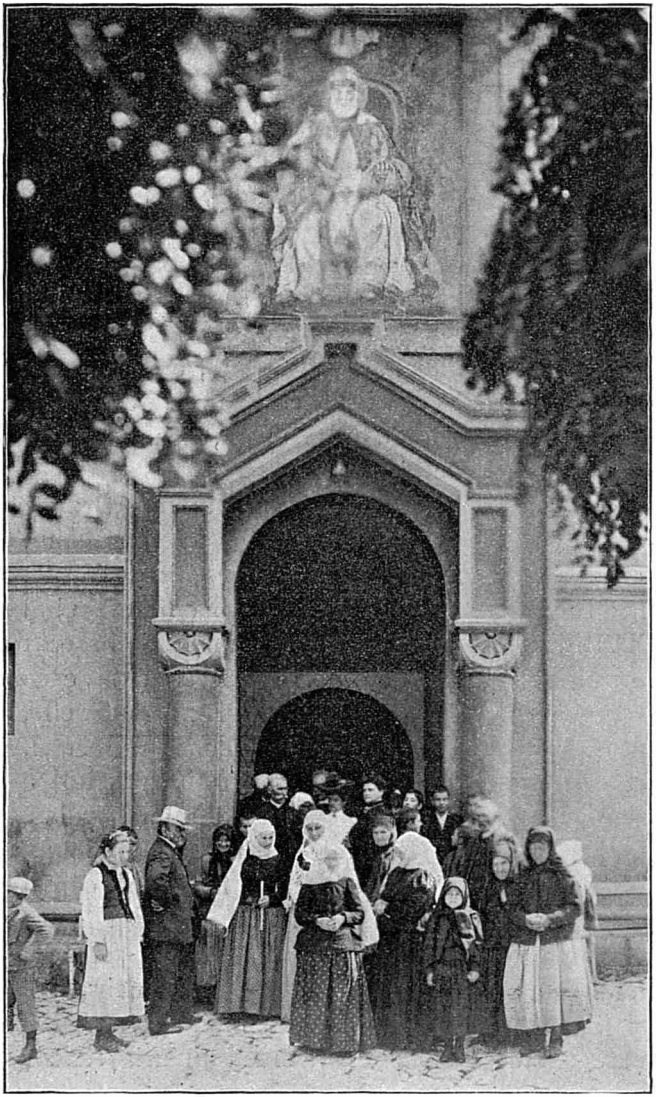

Intrarea la Sf. Nicolae din Şcheiŭ.

de hîrtie. Atuncĭ începură luptele cele marĭ pentru alegerea popilor și diaconilor, a *gocĭmaniilor* saŭ epitropilor, care urmează pînă astăzĭ supt conducerea oamenilor de acuma aĭ bisericiĭ, cu broșurĭ roșiĭ și gazete negre. Atuncĭ se deschiseră școlile micĭ care duseră la cele marĭ de astăzĭ. Atuncĭ se încălcară drepturile *țehurilor*, ale breslelor săseștĭ închise, și Șcheiĭ cărăușĭ se

Teatrul Brașovechenilor.

făcură meșteșugarĭ, în ciuda «cinstituluĭ Sfat». Astfel se pregătĭ intrarea deplină a Șcheilor în cetatea cea modernă a drepturilor egale pentru ceĭ ce muncesc cu adevărat, și de maĭ multe generațiĭ pe acelașĭ loc, apărat adesea cu sîngele lor.

Meseriașiĭ din cealaltă latură a Brașovuluĭ, din *Brașovechiŭ*, îșĭ ieaŭ și eĭ partea în înceata și sigură noastră luptă pentru căpătarea luminiĭ și

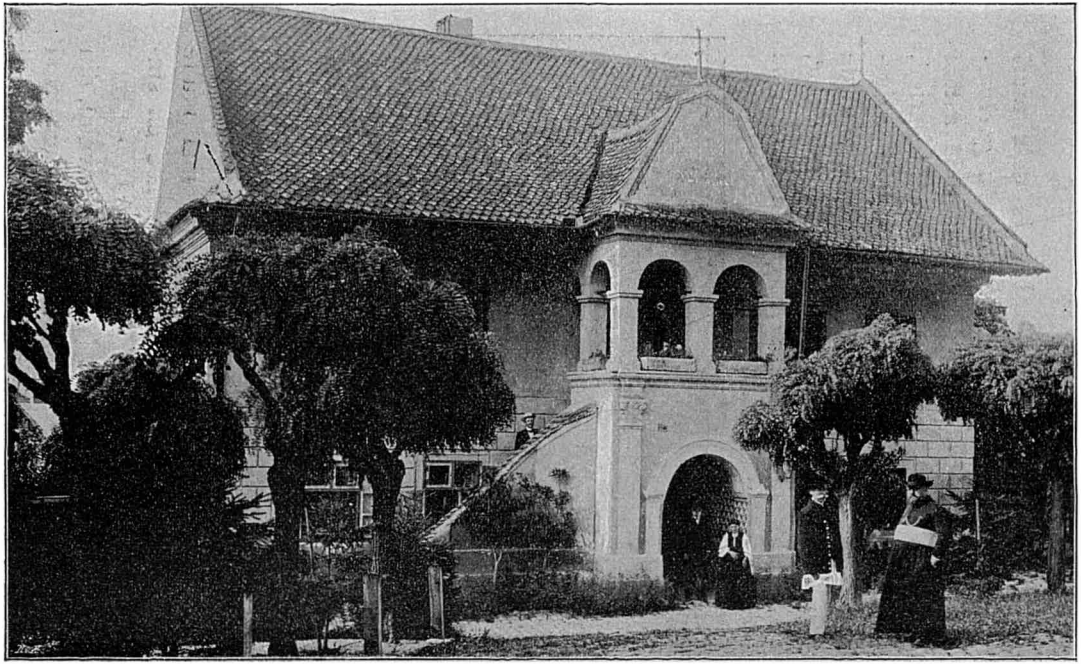

Casa archivelor bisericiĭ Sfintuluĭ Nicolae.

puterii, și nu se poate să vezi, în rîndurile oamenilor săraci foarte împovărați de muncă, mai multă tragere de inimă, mai multă bună înțelegere și pricepere firească decît la reprezentațiile de teatru pe care le dau în iarnă meșterii și calfele din această suburbie brașovenească plină de Romîni.

Astăzi Romînimea din Brașov, care înnaintează răpede peste cifra de 10.000 pe care a ajuns-o, înfățișează un element însemnat din viața neamului nostru în Ardeal. Și de sigur ar fi și mai însemnat dacă preocupările nobile pentru cultură, închinarea deplină către scopurile înnalte ale poporului nostru, ar înlocui netrebnica și dezgustătoarea ceartă pentru profesorul X și pentru profesorul Y, pentru popa Alfa și pentru popa Omega, — care sînt astăzi o pată rușinoasă pentru Romînii brașoveni. Cu cît va fi mai puțin călduroasă împărtășirea la asemenea dușmănii care nu folosesc nimănuia, cu cît va veni mai multă lume din toate stratele societății la *șezătorile* femeiești care s'au alcătuit de cîtva timp, în așteptarea conferințelor care au cam zăbovit, cu atît vom putea privi mai sigur la viitorul ce ni așteaptă neamul aicî, la Brașov.

III.

Împrejurimĭ ale Braşovuluĭ: Tîmpa, Rîşnovul.

Muntele Braşovuluĭ e Tîmpa, care-l ocroteşte şi-l strînge de piatra luĭ aspră. Spre dînsa se urcă în rotocoale un drum de pădure, care se poate număra printre cele maĭ frumoase din lume. Fără oboseală, prin marea linişte de umbră dulce, ajungĭ sus într'un ceas. Pe un colţ de stîncă stă de piatră acela care se chiamă că înfăţişează pe Arpad. Maĭ jos, un Sas ţine o cafenea-restaurant, şi de aicĭ privirea se cufundă drept în vale. Vezĭ atuncĭ grămada mare de coperişurĭ care supt munte face temeiul cetăţiĭ şi din mijlocul căreia se înnalţă biserica neagră, mică de aicĭ ca o jucărie. Înnainte, clădirĭ nouă se revarsă pănă la dunga depărtată a casărmilor galbene. Iar, în stînga maĭ ales, fire roşiĭ de ţiglă se înfundă prin desişurĭ de arborĭ şi pătrund pănă în margenea zăriĭ. Drumurĭ albe lunecă şerpuite saŭ ţîşnesc drept ca o săgeată; în vîrful celuĭ maĭ lat şi maĭ alb din ele se vede un sat de departe, cu căsuţele strînse la un loc.

Din Dîrste, satul vechilor dîrstarĭ cari băteaŭ în piue sumanele, se merge pe drumul din stînga la cele Şepte Sate, Săcelele (Sătcele,

Sătucele), vestite prin bogăția lor, mai ales în vremea cînd ele adăpostiaŭ pe atîția fugarĭ din Țara-Românească și strîngeaŭ în clădirĭ și acareturĭ cîștigul Mocanilor oierĭ cu turmele multe. Neamurile sînt iarăși foarte amestecate în lungul șir de case ce se desfășură supt munte, lîngă valea ce curge supt podinĭ, de la o biserică la alta. Pe rînd aĭ crucea răsăriteană pe turnul lăcașuluĭ luĭ Dumnezeŭ și în colțul podurilor de la locuințile oamenilor, apoĭ crucea catolicilor și poligonul evreiesc al calvinilor. Aicĭ sînt Secuĭ foarte răĭ, cari se îmbată, strigă, bat în porțĭ și strică capetele «Valahilor», cu toate că-și clădesc casele frumoase din agonisita adunată în țara celorlalțĭ «Valahĭ», de peste munte. Pășunea lipsește cu totul. Iar urmașiĭ Mocanilor se hrănesc din multe izvoare, între care poate și al contrabandeĭ, cu acea dibăcie și stăruință care deosebește totdeauna pe țeranul din aceste părțĭ bîrsene. Modernisarea înnaintează, dar femeile cu polcuțe și rochiĭ aŭ păstrat încă alba legătură de cap mocănească și meșteșugul de a face cele maĭ bune sarmale din lume.

Ca oraș cu însemnătate încă din timpurile vechĭ — așa cum a fost Ocna pentru Sibiiŭ — a stat alăturĭ de Brașov Rîșnovul, altă așezare a Slavilor din timpurile întunecate. Poțĭ merge acolo cu un greoiŭ tren-omnibus, care tîrește zilnic grămezĭ de țerănime săsească, și poposește

Din Țara Bîiseĭ: la lucru, acasă.

la fiecare șfert de ceas pentru cîteva «egy percz» (o minută). Dar e maĭ bine să-țĭ ieĭ una din cuprinzătoarele trăsurĭ din Brașov, bine înțeles după ce te veĭ fi încredințat că obloanele, roatele, capra, capetele cailor, mînile «cocișuluĭ» ș. a. sînt la locul lor în stare bună, fiindcă altfel veĭ fi lăsat fără milă în mijlocul drumuluĭ, cu simpla declarație că: «de aicĭ nu maĭ putem merge». Iarna saŭ pe vreme de ploaie, această declarație poate fi foarte neplăcută, dacă nu chiar primejdioasă, pe cînd în timpurile bune veĭ plăti numaĭ o călătorie cu trăsura, pe care aĭ făcut-o, și veĭ face o călătorie pe jos, pe care n'aĭ voit-o.

Drumul trece prin șirul de căsuțe al Brașovuluĭ Vechiŭ, care nu sînt însă maĭ vechĭ decît ale nouluĭ Brașov de supt Tîmpa, ci sînt maĭ micĭ numaĭ. Lîngă o casă parochială care se clădește acum, cu mult lux de piatră cioplită, se înnalță într'un cuprins de ziduri cea d'intăiŭ biserică săsească a Brașovuluĭ, clădirea gotică maĭ smerită a Sf. Bartolomeiŭ, pe pereții căreia se păstra în formă de cronică amintirea pățaniilor și luptelor orașuluĭ.

Cotești la stînga, pe lîngă o veche rafinărie de petrol pe care dăunăzĭ un Ungur a cercat s'o cheme iarăși la viață. De o parte e linia munților împăduriți, limpede albastră saŭ învăluită în negura de praf a drumuluĭ secetos; de cealaltă, se desfășură pănă la alt rînd de înnăl-

În Țara Bîrsei: hora.

ţimĭ șesul Bîrseĭ, care se acopere pe rînd de sămănăturĭ verzĭ, de miriștĭ uscate și de pîlcurile zăpeziĭ. Cel d'intăiŭ sat ce răsare dintr'acolo e Ghimbavul. Un moșinoiŭ de coperișurĭ roșietece peste care se înnalță acoperișul ascuțit al uneĭ bisericĭ care nu are nicĭ înnălțimea stăpînitoare, nicĭ înfățișarea de cetate a bisericilor săseștĭ din părțile Sibiiuluĭ.

Trecem prin Crîstian, sat maĭ mult săsesc — aicĭ înnaintarea noastră se face mult maĭ încet —, cu case marĭ, verzuĭ, așezate strîns una lîngă alta, în liniĭ drepte. Curțĭ bine închise, pline de șurĭ și grajdurĭ trainice, purtînd însemnarea dateĭ cînd s'aŭ clădit. Tipul nu e așa de curat ca în aceleașĭ părțĭ sibiiene; cerdacul din spre curte lipsește, și vechimea nu se arată în nicĭ-unul din amănuntele clădiriĭ. Marele sat pare mort, ferestile sînt lăcătuite, porțile prinse în zăvoare; rare orĭ vezĭ rătăcind cîte un copil singuratec.

Indată se ajunge la Rîșnov. Aicĭ este o piață, o primărie maĭ mare, un otel comunal, zidire înnaltă, cu două caturĭ și biliard, unde orĭce stricare a postavuluĭ verde e prețuită 20 de coroane, și cu proverbe germane rimate. Adevărate străzĭ se desfac în toate părțile. Pe o mare culme unde stînca răzbate printre mărăcinĭ se înnalță un castel mare, cu multe bastioane, care se pare de departe neatins, locuit și gata de luptă, ca și cum vechile tunurĭ ar păzi încă din despicătura neagră a ferestilor înguste. Cînd te sui

însă cu multe silințĭ prin grămezile de bolovanĭ, până la cununa de zidurĭ, te primește un vechiŭ paznic, încunjurat de găinile și purceiĭ luĭ; acela e castelanul Rîșnovuluĭ, și el n'are la îndămînă alt ostaș decît baba care-ĭ gătește de mîncare; de pe zidurĭ nu se văd alțĭ dușmanĭ decît cetele de case acoperite cu zale negriĭ ale caselor din satul de jos în vale. Odată era însă aicĭ un sigur loc de adăpost, spre care nimenĭ nu cuteza să se suie; în odăĭ era loc pentru toată bogăția orășenilor, pivnițile adîncĭ eraŭ pline de bucate și apa se scotea bună și din bielșug din fîntîna în care până la adîncime de mulțĭ metri paznicul face să se coboare funia de încercare, purtînd în vîrf o lumînare care nu se stînge.

Romîniĭ eraŭ puținĭ odinioară, fără drepturĭ și foarte horopsițĭ. Sașilor stăpînĭ li se părea că eĭ s'ar fi aciuat, cumpărîndu-și holde, maĭ mult din vremea luĭ Mihaĭ Viteazul încoace, și într'un rînd se luară măsurĭ aspre împotriva acestor oaspețĭ nepoftițĭ. Cu toate aceste piedecĭ, eĭ păstrară ce aveaŭ și merseră și maĭ departe. Astăzĭ casele gospodărești ale oierilor și plugarilor romînĭ staŭ în rînd cu locuințile cetățenilor din alte vremurĭ, și în curțile de unde-ți vine mirosul bun al cașuluĭ proaspăt poțĭ să intri cu siguranța că veĭ găsi pe unul din aĭ tăĭ. În împrejurările de astăzĭ, Rîșnovul e în mare primejdie de a se face românesc.

IV.

Împrejurimî ale Braşovuluï: Branul.

Trăsurî de la Rîşnov duc la Bran, în vre-o două ceasurî cel mult, spre Buceciul care-şî încrestează în văzduh vîrfurile de stîncă, răsărite din mijlocul pădurilor. În lunile de toamnă uscată, înnaintezî prin fînaţurile tărziî, în aroma florilor uscate, fără să vezî altă ţintă decît acea nămilă zimţuită care taie o parte din albastrul limpede al ceruluî. Nu prea vezî drumeţî, căcî Brăneniî apucă alte drumurî maî scurte decît această şosea bună. Cît vezî cu ochiul e, supt munte, numaî nesfîrşita pajişte, bogat, înnalt înflorită. În mijlocul căsuţelor de bîrne, care aŭ înlocuiţ bordeiele sărăcioase ale *colibaşilor*, se văd cîteva vile: a familieî Puşcaru, căreia i se zicea Puşcaşu cînd nu trecuse peste hotarele Branuluî, şi ale unor Ardeleni din Romănia. Se vede o bună ospătărie, cu ciute îmblînzite rătăcind prin curte, o şcoală, biserica. Maî presus decît toate clădirile e însă pănă astăzî castelul.

Cavalerii teutonî l-aŭ clădit în gura hotaruluî dincolo de care tot eî aŭ făcut maî tîrziŭ Cîmpulungul. Regiî ungurî l-aŭ primit de la aceştî ajutătorî aî lor. Pe urmă şi Domniî romînî din noul principat muntean, ca Mircea şi fiul săŭ Mihail, aŭ pus castelanî aicea. Ajuns iarăşî al Ungarieî, el fu închiriat Saşilor, şi dregătorî de

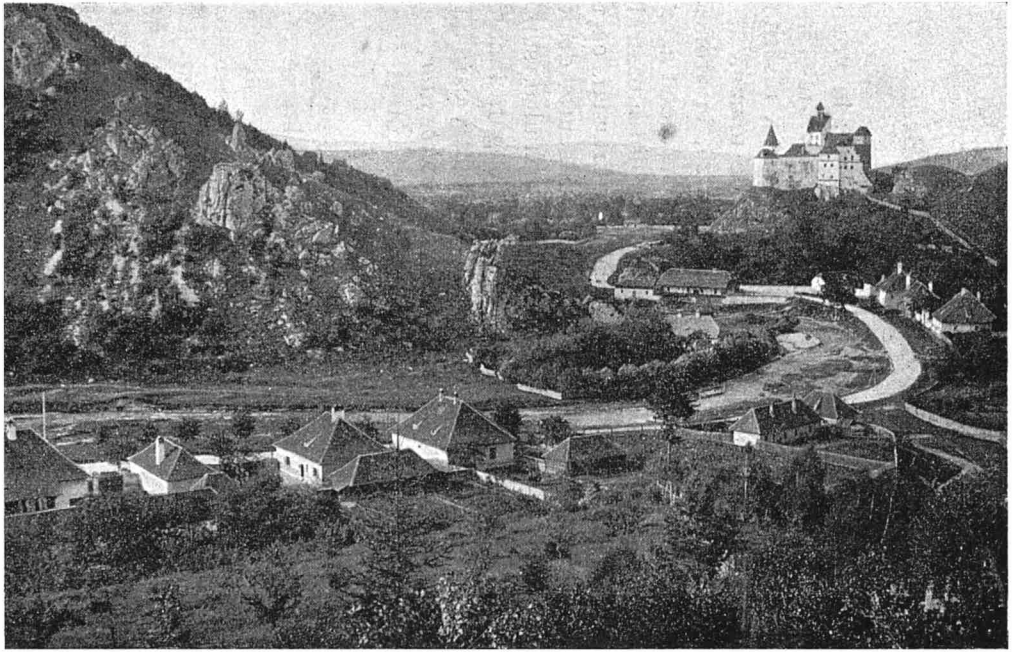

Cetatea Branului.

aĭ lor ridicară de-acum înnainte la pasul de trecere al mărfurilor dajdea Craiuluĭ, de cincĭ la sută.

Apoĭ negoțul apucâ alte drumurĭ. Branul sărăci, apoĭ se pustii cu totul. Pe cînd Predealul se cutremura de graba trenurilor, ierburile crescură înnalte în jurul puterniculuĭ castel, și pacea se făcu tot maĭ deplină în multele luĭ încăperĭ joase și întunecate. Acum mergĭ în voie prin acele odăĭ care aŭ adăpostit ostașĭ și te urcĭ glumind, pe scările de lemn, spre acele ascuțișurĭ ale coperișuluĭ de unde s'a pîndit de atîtea oriĭ apropierea năvălitorilor. Aproape nu vezĭ pe umilul locuitor de astăzĭ al cetățiĭ și numaĭ gîndurile tale daŭ viață de o clipă clădiriĭ ce se apropie încet de sfîrșitul eĭ. Jos, în timpul prielnic, cînd crivățul nu se zvîrcolește în vale, tufișurile vuiesc de albine și sînt ninse de fluturașĭ.

Așteaptă în sfîrșit să vezĭ răsărind luna plină care va coborî taina eĭ asupra drumurilor, cărărilor și întreguluĭ șes al aromirilor tainice! Nu maĭ este un drum așa de frumos ca acesta, decît doar acela care te aduce prin satele adormite de la Turnul-Roșu la Sibiiŭ.

Altă vedere a Branului.

V.

Împrejurimĭ ale Braşovuluĭ: Tohanele, Zîrneştiĭ.

Dacă apucĭ însă de la Rîşnov drept înnainte, lăsînd cam la stînga cetatea orăşenească, veĭ avea în curînd ca tovarăş, în margenea miriştilor de aur, apa cătrănită a Bîrseĭ, lunecînd în largĭ luciriĭ slabe de ardesie. Cel d'intîiŭ sat e Tohanul-vechiŭ, la dreapta căruia, pe costişă, e revărsat Tohanul-noŭ, care face cu cellalt *Tohanele*. Sat întins, cu o stradă care e drumul mare, cu multe case de formă săsească şi cu han ca la un tîrg curat. Ţeranĭ de aĭ noştri merg la lucru şi se întorc de la cîmp în căruţele lor, pe care caĭ mărunţĭ le zguduie strașnic pe pietriş.

Peste puţin veĭ vedea altă aşezare curat românească, Zîrneştiĭ, care înfăţişează de departe culmile de lemn înnegrit ale uneĭ fabricĭ de celulosă, unde lucrează sute de lucrătorĭ la topirea braduluĭ din munte. Aicĭ locuinţile sînt maĭ micĭ, din bîrne legate, care îşĭ scot vîrfurile încălecate, din albeaţa varuluĭ. Spre stradă o fereastră saŭ două, în faţă uşa, între alte două fereştĭ, de o parte, şi o ultimă fereastră, de alta. Încăperile gospodărieĭ sînt deosebit de marĭ şi de frumoase. O biserică de zid şi ţigle, cu două turnuleţe şi multe răscroielĭ în ziduriĭ, vine din

timpurĭ destul de vechĭ, de la un Domn de aĭ noștri, se zice, dar a fost prefăcută, așa cum se vede, abia în anul 1811, supt Împăratul «Franțișcul» cel d'intĭiŭ. În cimitir se văd morminte ale familiilor Alduleanu, cu titlu de cavaler, și Meținanu saŭ Mețan, din care este și Mitropolitul ortodox de astăzĭ, P. S. S. Ioan, născut în acest sat și odinioară chiar preot aice la Zîrnești.

Satul a luat de un timp, mulțămită pădurĭĭ, un mare avînt. Pe lîngă vechea crîșmă s'aŭ ridicat «restaurante» și «hoteluri», cu firme românești. Sînt mulțĭ bețivĭ, și chiar cerșitorĭ. Femeile aŭ părăsit cu totul portul cel vechiŭ și se înfășoară în sucne de tîrg, de ți-e milă de ele. Pănă acum însă, satul e scutit de amestecul cu alte neamurĭ și a rămas încă românesc de la un capăt pănă la altul.

Ceia ce chiamă aicĭ multă lume străină, și chiar «ministere» cu trăsurĭ și automobile, sînt vestitele *prăpăstiĭ*, dintre Piatra Craiuluĭ și culmea vecină, care se prelungește în încrețiturĭ line, Măgura.

După un scurt drum de pajiște deschisă în umbra ultimelor căsuțe învălmășite ale satuluĭ, ajungĭ, pe un pietros drum de pădure, între fagĭ verzĭ și roșietecĭ, cu crengile întinse. Tot maĭ mult calea spre «prăpăstiĭ» se îngustează. «Rîul», apă fără nume, se răpède în salturĭ pe două, treĭ drumurĭ, înnecînd bolovaniĭ negri aĭ margeniĭ munteluĭ. O femeie bătrînă, uscată, dă

rachiŭ într'o căsuță de popas. Nu vrea să ni împrumute paharul ca să gustăm apa izvoarelor, și, cînd îl căpătăm în sfîrșit, aleargă după noĭ până-l are înnapoĭ: zice că dăunăzĭ doĭ Bucureșteni i-ar fi luat păharele,—veche și tristă poveste a destrăbălăriĭ celor de dincoace. Acum tovarășul zglobiŭ cu valul limpede nu maĭ este lîngă tine: aĭ trecut de izvorul luĭ. Îndată vîrfurile se curăță de verdeață, stînca iese tot maĭ mult din teaca eĭ de copacĭ, de ierburĭ înflorite și țișnește dreaptă, lucie saŭ umflată de adăugiturĭ, spre palidul cer albastru. Pe dînsa se prind numaĭ fire lungĭ, supțirĭ, cu florĭ vinete, în clopote gingașe, cărora li se zice «florĭ de piatră». E o lungă Dîmbovicioară, care ține un ceas și jumătate, cu liniște, răcoare și măreție. La capăt, o poiană se răsfață între munțĭ.

La intrare aĭ în stînga culmea rotundă a Bîrseĭ, apoĭ muntele Pleșa și în față șirul de dealurĭ înnalte, care se chiamă Fața Pleșeĭ. Dacă se coboară seara, luna se ivește foarte luminoasă din spre vîrfurile Buceciuluĭ.

VI.

De la Brașov la Făgăraș.

Plecarea din Brașov spre Făgăraș într'o trăsură mare, cu caiĭ voinicĭ și un tipar de vizitiŭ secuiŭ, care nu vorbește și nu rîde nicĭ măcar

cu caiĭ luĭ. Abia într'un tîrziŭ îl îmblînziră cîteva păhare de bere, ba încă atît de mult, încît începu să șuguiască cu bietele țerancele noastre care veniaŭ pe acelașĭ drum cu noĭ.

E o dimineață de toamnă foarte caldă, de un albastru sigur și nemilos. N'a plouat de treĭ săptămînĭ, și norĭ de praf plutesc într'una asupra depărtărilor.

Aceiașĭ ieșire din Brașov ca și pentru Zîrneștĭ. Dar de la o vreme cotim spre dreapta, unde ne chiamă de departe marea culme rotunjită a Codleĭ.

Cel d'întăiŭ sat e Ghimbavul, prin care trecem acum. Sînt în el și destule familiĭ românești, dar toată înfățișarea greoaie, cu stradele șerpuind stîngaciŭ în arcurĭ largĭ, e săsească. Pe lîngă dînsul curge apa care se chiamă pe nemțește Weidenbach și care a dat numele eĭ și așezăriĭ de aicĭ.

Codlea poate fi numită numaĭ cu greŭ un sat; ea are întinderea, rînduiala și bogăția unuĭ tîrgușor. Piața din mijloc, cu o biserică și o primărie purtînd în frunte stema cea veche, întărește această impresie. Cumpăr cărțĭ poștale ilustrate, foarte interesante, la un fel de librărie unde servește un băiețel de Sas foarte șubred, cu capul mic și bărbia ascuțită. Copiĭ de Sas se întorc de la școală, și la cîte unul fața vădește iarăși o degenerare răpede. În schimb, noĭ avem aicĭ aproape aceiașĭ izbîndă ca la

Rîșnov și ne apropiem de numărul Sașilor. Înnaintea cîrciumeĭ unde se gătesc de cale cătanele ce vin din manevre, femeĭ romînce legate la cap vînd, cinchite la pămînt, prune, mere și pere. Ele înteresc cu asprime Țigănașĭ tăvăliți prin praf, cari aleargă spre mamele lor oacheșe, ce s'aŭ întins cu zdrențele pe aceiașĭ moale saltea a veriĭ secetoase. În margenea satuluĭ sînt o mulțime de bojdeuce țigănești, care ar căuta să samene cu casele săsești, dar sînt micĭ, strîmbe, chioare și lasă privirile să pătrundă în curtea fără acareturĭ, dar năpădită de copiĭ golașĭ.

Trăsura se strecură pe un drum între dealurĭ împădurite. Ea trece peste puțin de dealul cel mare, cu vîrful crăpat în două și despre care birjarul secuiŭ asigură că foc îĭ arde în măruntaie, gata să dea năvală în afară. Și maĭ departe trecem printre înnălțimile înverzite. De o parte, la stînga, pădurea e puternică și acopere bine cu fagiĭ eĭ largĭ în ramurĭ coastele blînde, de lut roșiatec. De altă parte, bieți copăceĭ șubrezĭ, cu frunza uscată înnainte de timp, abia se prind în țerna maĭ gălbuie, în două cu nisip. Și maĭ încolo, nu maĭ sînt decît trunchiurĭ tăiate în coasta nisipoasă, dogorită de soare. Nu e nicĭ bucurie, nicĭ altă frumuseță decît a marilor liniĭ paralele, a dungilor larg încrestate din care se alcătuiește acest ultim colț apusean din Țara Bîrseĭ. În dosul pădurilor celor dese

In Țara Bîrsei: Zi de sărbătoare.

răsare din cînd în cînd uriașul dinte cenușiu al Pietreĭ Craiuluĭ, arătînd așezarea Zîrneștilor și margenea țerii, începutul Românieĭ noastre.

Ajungĭ de aĭ două sate în față. Unul sămănat pe un loc maĭ înnalt, e și cel maĭ mare: Țințariĭ. Maĭ jos, cu case ceva maĭ puține, se desfășură pe laturile drumuluĭ mare Vlădeniĭ. Amîndouă sînt curat românești. Cel de-al doilea are o mulțime de căsuțe din timpurile sărace, maĭ vechĭ decît aniĭ de noroc de pe la 1860, clădirĭ de bîrne care n'aŭ une orĭ nicĭ obișnuitul coperemînt de țigle, ci numaĭ căciula de stuf buhoasă care se întîmpină în Moldova și prin părțile dunărene. Multe sînt însă zidirile făcute de Nemțĭ și Ungurĭ după norma săsească. Dar casele poartă crucea răsăriteană și nume românești neaoșe, precum Zorca, Potcoavă, Brîndușoiŭ, Ladu, Stăniloiŭ.

Biserica din cele d'întăiŭ timpurĭ de rînduială și îmbogățire e acum numaĭ o ruină într'o mare curte plină de crucĭ răsturnate. A rămas, pănă la apropiata dărîmare deplină, numaĭ altarul, cu multele chipurĭ de sfinți frumoase, și un pomelnic de piatră; zidurile tarĭ sînt făcute din toate felurite de bolovanĭ, pănă și din frumoase bucăți de granit negru și roșietec. Biserica de astăzĭ, care se vede de departe, e răŭ ticluită de un străin, pe la 1878; părețiĭ eĭ sînt spoiți numaĭ în var. La casa parohială, cea maĭ bună

din tot satul, se oprește hardughia răsunătoare a căruțeĭ de poștă, căcĭ preotul îngrijește încă și de rostul poșteĭ, a scrisorilor și a oamenilor. În acelașĭ rînd se vede casa, menită peiriĭ și de mulțĭ anĭ pustie, în care stăteaŭ odată dregătoriĭ brașovenĭ cari aveaŭ supravegherea asupra Vlădenilor, ce se țineaŭ și eĭ de marea cetate.

Locuitoriĭ poartă veșmîntul săteanuluĭ de munte; femeile aŭ sucne, saŭ, cum se zice aicĭ, *andróace*, în locul catrințelor uitate de curînd, și-și învelesc capul cu ștergare albe. Împrejurimile fiind puțin prielnice pentru lucrul cîmpuluĭ, eĭ merg pentru cîștig pînă în America de Nord, iar de un timp și în Argentina. Merg flăcăiĭ, dar și oamenĭ însurațĭ, ale căror neveste se poartă de cele maĭ multe orĭ destul de bine. Într'un singur an pribegiĭ aŭ trimes prin poștă 100.000 de coroane celor de acasă, și eraŭ abia o sută de trimețătorĭ. În Romănia se duc la slujbă maĭ mult fetele, care, după cîte aŭ isprăvit la noĭ, nu prea găsesc mirĭ acasă. Odată drumul peste munte se făcea maĭ des, pînă în Moldova, undę «Vlădărenii» vindeaŭ brîie cumpărate la bîlciurile din Ardeal: un sfeșnicar din 1850 al bisericiĭ poartă numele unuĭ loçuitor ajuns orășean tocmaĭ la Tîrgu-Ocna. Cărăușia, gătirea varuluĭ din piatra stînciĭ ajută la ținerea gospodărieĭ.

Șoseaua prăfoasă merge înnainte, cale lungă

Nuntă în Țara Bîrsei.

pînă la cel maĭ apropiat sat, între arborĭ puș de curînd și foarte bine cruțați în apărătorile lor de scînduri. Tot pădure tînără, slabă în cea maĭ mare parte, de fagĭ și ulmĭ, pe cari toamna prinde a-ĭ sîngera veșted.

Perjaniĭ aŭ holde marĭ pe o întindere de vre-o paĭsprezece chilometri; de și anul acesta căldura a uscat «cucuruzele», care n'aŭ legat «tuleŭ», s'a strîns destul grîŭ ca să scape oamenii de grija iernii; în adîncurile de supt dealurĭ clăile de paie de la ariile treierate, «îmblătite», se înșiră moșinoaie; locuitoriĭ sunt oamenĭ harnicĭ, cari aŭ vite multe și pășunĭ bune. De aicĭ femeile încep a purta catrințe și șorțurĭ, maĭ mult roșietece, și a se încălța cu opincĭ îndoite la vîrf. Vezĭ frumoase fețe rotunde, oacheșe și rumene, liniștite, și altele supțirĭ, prelungĭ, palide, cu ochiĭ cenușiĭ. Sîntem acum în Țara Făgărașuluĭ, unde de o parte sînt vechĭ locuitorĭ romînĭ, iar de alta oaspeți noĭ, aduși de peste munte de Voevoziĭ de acolo, stăpînĭ aĭ acesteĭ țerĭ: boierĭ căzuți de mult în țerănime.

Dar casele sunt mărunțele, urîte și sămănate cam la întîmplare. Pe o movilă înnaltă, crăpată de căldură și săpată în beciurĭ părăsite, se înnalță, între mormintele vechĭ și nouă, bisericuța. E o clădire lunguiață cu ferestĭ pătrate, liniĭ de cărămizĭ cu unghiul ieșit și un bun turn de zid. Supt pridvorul pe stîlpĭ ca și înlăuntru se văd multe zugrăvelĭ cu stilul ce se obișnuiește și

în țară. De-asupra ușii e leatul 1767, dar catapiteazma care pomenește, supt cununile prăfoase de la candele, un «birău domnesc» și alt birău, «al satuluĭ», e din 1789, lespezile de jos sînt din 1793, pe cînd cărțile de slujbă arată și anul 1750. Astăzĭ clădirea pe care abia găsim, cu toate chemările către «borese» (țerance), un sătean să ni-o deschidă, e destul de dărăpănată și se înfățișează trist pe dîlmul din crăpăturile de căldură ale căruia se răsfiră simțitor mirosul acru al morților.

Cînd aĭ ieșit din Perjanĭ, eștĭ într'un șes maĭ larg. Abia se văd la dreapta dealurĭ întunecate, spre Brașev și Secuime. În stînga, munțiĭ de peste Olt apar ca o dungă vînătă în lumina potolită a seriĭ. Iar în față apusul de soare acopere pînă departe cerul de o strălucire ruginie, aurie, verde, care se pierde cu încetul, străbătută de ultima rază ce ține pînă tîrziu, în albastrul de o limpeziciune desăvîrșită. Într'acolo par că mistuie sate și ținuturĭ întregĭ flacărĭ de pustiire și moarte. Iar la spate se ridică, înroșită de negura seriĭ și sălbatec de sîngeroasă, luna plină, care-și începe suișul măreț, limpezindu-se tot maĭ mult în înnălțare.

E acum noapte, dar o noapte de lumină ca aceia, cînd străbați printre casele Șercaieĭ. Marele sat săsesc arată o școală înnaltă, un turn vînjos, o bună biserică veche, apoĭ multe strade

largĭ, înzestrate cu de toate cele ca în Codlea. Margenea toată e însă a Romînilor, stăpînii de mîne și în acest sălaș istoric. Iată vechea lor biserică mică, iată biserica cea nouă și mare, cu turnul voinic lipit de dînsa ca în Moldova. După sfada îndărătnică a Sașilor de la cîrciume, auzĭ acum rîsetele de nevinovăție îndrăzneață ale copilașilor noștri, cari se alungă prin buruienile din marginea drumuluĭ. În cete zgomotoase, care cîntă, chiuie și zornăiesc din arme și tunurĭ și cară, sosesc necontenit cătanele prăfuite, în fruntea cărora ofițerii călărĭ, cu frînele lăsate în voie, nu maĭ comandă.

Abia dacă se maĭ strecoară acum căruțele marĭ pline de sacĭ cu grîŭ, de unelte și de sipete, de drumeți între cari se desfac băieții tăcuți cu șapca pe cap, cari se duc la școala Brașovuluĭ, singurĭ, orĭ supt paza minteanuluĭ saŭ reverendeĭ părintești, — drum lung, greŭ, scump și cu roadă pentru viitor.

Dintr'un alt sat, Mîndra, se văd abia cîteva case albe, apoĭ tot maĭ tare scînteie pe ușoara înnălțare din față luminile Făgărașuluĭ. În curînd eștĭ între clădirile sale neluminate, pe stradele de praf și de umbră tristă, fără locuitorĭ, în mijlocul prăvăliilor necercetate și primblărilor de melancolie ale acestuĭ oraș unguresc sărăcăcios, care nu s'a ridicat și nu se va maĭ ridica.

Ne primește o curte în care sună zurgălăiĭ

trăsurilor deshămate și ronțăie caiĭ flămînzĭ, pe cînd între țipete de fete ce se alintă se gătesc bucatele birtuluĭ, care umplu aierul de mirosurĭ acre. De jur împrejur, o clădire cu două rînduri și cerdace de lemn cuprinde odăile celuĭ d'intăiŭ otel din Făgăraș. Jos prînzesc în aer liber ofițerĭ, și, dacă te așezĭ la o masă înnaintea ușiĭ, localniciĭ vin să te privească pe ferestĭ. În toate părțile e răspîndită o duhoare ciudată, zăcută, pe care, cînd ți se desfășură prînzul, o recunoștĭ ca fiind a brînzeĭ de Făgăraș, pe care întrebuințînd-o împotriva dușmanuluĭ, aĭ putea cîștiga o bătălie.

Cea maĭ aleasă obrăznicie deosebește pe slujbașiĭ acesteĭ instituțiĭ, cari ți se năpustesc pe ușĭ și fac gură dacă-ĭ daĭ afară. Iar noaptea este totdeauna lume care se silește, prin clopote, țipete și alte îndeletniciriĭ meritoriĭ, să te împiedece de a cădea într'un somn prea greŭ. Patriotul care ține acest han se chiamă Kohn Samuel.

CARTEA A II-A.

ȚINUTUL FĂGĂRAȘULUĬ.

I.

Oraşul Făgăraşuluĭ.

Ce nu trezeşte pentru noĭ numele acesta de Făgăraş? În ceaţa timpurilor celor maĭ depărtate vezĭ satul românesc de lîngă pădure, care-şĭ iea numele de la fagul ocrotitor, din care s'a făcut *făgăraş* spre deosebire de *făgaş*, precum locuitorilor satuluĭ Vlădenĭ li se zice, în loc de acelaşĭ nume, Vlădenii, —Vlădăreniĭ. Satul creşte, se înnalţă, în jurul luĭ se alcătuiesc altele. Este acum un adevărat Ţinut al Făgăraşuluĭ. Un Craiŭ unguresc, care avea nevoie împotriva păgînilor de la Dunăre de ajutorul Domnuluĭ românesc de peste munţĭ, — Ludovic-cel-Mare el însuşĭ —, face din acest pămînt oltean un dar de împăcare şi de ispitire pentru acel Voevod al plaiurilor vecine, pe care-l creează *duce* al Făgăraşuluĭ. După ducele Vlaicu-Vodă vin alţiĭ din acelaşĭ sînge şi de pe acelaşĭ Scaun de stăpînire: Mircea, Dan, Vlad Dracul şi fiul săŭ, încă maĭ

îndrăcit, Țepeș, apoĭ frumosul Radu, adus pe aripa Turcilor prietenĭ. Coroana ducală se păstrează apoĭ numaĭ în titlurĭ și în amintirĭ.

Ducii-Voevozĭ aduc dincoace de vîrfurĭ boierĭ de-aĭ lor, cărora li încredințează moșiĭ întinse în schimb pentru slujba de ostaș și întîmplătoare daruri. Lîngă nobilimea ungurească maĭ veche de prin vecinătate se ridică acum această nouă tulpină sfioasă a boierimiĭ noastre, stăpînă pe acest pămînt ardelean al visurilor noastre. Chiar în mijlocul șesuluĭ, la o foarte mică depărtare de șerpuirea lată a Oltuluĭ se ridică o cetate de privighere, încunjurată cu ziduri trainice durate din cărămidă și bolovanĭ. Acolo staŭ, judecătorĭ de pace și fruntașĭ de războiŭ, pîrcălabiĭ luĭ Vodă, maĭ marĭ peste toată această voinicime neastîmpărată ce se zbate în jurul lor.

S'a întîmplat însă că decăderea acestuĭ însemnat așezămînt românesc să vie foarte răpede. Domniĭ noștrĭ nu maĭ avură nicĭ-o putere în aceste părțĭ oltene de 'nnaintea munților; regiĭ unguri numiră aicĭ castelanĭ cari făceaŭ parte une orĭ din cele d'întăiŭ familiĭ ardelene și eraŭ aduși să joace un mare rol în toată viața țeriĭ. Și Báthoreștiĭ, cari au dat maĭ mulțĭ principĭ Ardealuluĭ și un rege, un mare și vestit rege, Polonieĭ, fură printre ceĭ ce porunciră din cetatea Făgărașuluĭ. Boierii pățiră apoĭ ceia ce pățiseră frațiĭ lor moldoveni dăruițĭ cu moșiĭ de Ștefan-cel-Mare. Veni rîndul copiilor mulțĭ și

săracĭ, cari, cu cîtă moștenire li se venia, trebuiaŭ să se coboare, să se întoarcă în rîndurile harnice ale țerănimiĭ. Eĭ maĭ păstrară numaĭ unele rînduielĭ de judecată, în *Scaune* deosebite, unele scutirĭ nobiliare și mîndria unor oamenĭ cari pot să arăte o lungă urmare a străbunilor, însemnațĭ anume în spițe întărite cu pecetea regilor și a principilor.

Apoĭ Mihaĭ Viteazul cucerește Ardealul. Printre cele d'intăiŭ măsurĭ ale sale e și aceia de a se asigura despre Făgăraș, unde hotărăsc acuma dregătorĭ de-aĭ luĭ. În cererile sale către Împăratul e și cererea, pentru el și toțĭ urmașiĭ săĭ, a străvechiuluĭ Făgăraș românesc. Cînd, învins, el e silit a-și da nevasta, mama, copiiĭ în paza străinilor ce nu se încred în dorința luĭ de pace, aicĭ, în cuprinsul zidurilor făgărășene se închide durerea nemîngîiată a Doamneĭ Stanca cu ochiĭ în lacrimĭ, copilăria umbrită de primejdie a plăpînduluĭ copil care s'a chemat o clipă Nicolae-Vodă al Țeriĭ-Românești și nu maĭ e acum decît fugarul, robitul fecior de Domn «valah» Pătrașcu. Spre acest Făgăraș cu zăvoarele trase asupra comorilor inimiĭ sale, se îndreaptă, după biruința răsplătitoare de la Goroslău, gîndul îngrijorat, înduioșat al luĭ Mihaĭ. Era să plece într'acoace, cînd sulițile-ĭ intrară în «cinstitul trup» pe cîmpia Turdeĭ, într'o frumoasă dimineață din August, după Sîntă-Mărie.

De acum înnainte Făgărașul, care scade ne-

Vlad Ţepeş, Domn muntean, duce de Făgăraş.

contenit, nu prea este pomenit în paginile trecutuluĭ nostru. Un Domn al zilelor umilite, Grigore Ghica din 1672, cutează a-l cere iarăși, ca bunii înnaintași de odinioară, pentru Țara-Românească. Dintre boierii Făgărașuluĭ se ridică pe rînd un Șerban Tălabă, care tălmăcește pentru pretendentul ungur Francisc Rákóczy și al căruĭ nume se întîmpină destul de adese orĭ în sfaturile din Iași, Bucureștĭ și Constantinopol, orĭ acel Gheorghe Șincaĭ din Șinca, care, o viață întreagă, săpă din greŭ pentru a pune temeliile istorieĭ neamuluĭ săŭ. În breslele de meșteșugarĭ din oraș, în *țehurile* îngrădite cu privilegiĭ, sînt mulțĭ de-aĭ noștri, ale căror nume se maĭ păstrează pe foile cărților bisericeștĭ.

În Țara Făgărașuluĭ, Constantin-Vodă Brîncoveanu avea două moșiĭ: Sîmbăta-de-sus și Poiana-Măruluĭ; nepotul și, în curînd, urmașul săŭ Ștefan Cantacuzino cumpărase o a treia, la Rècea. Brîncoveanul, marele clădĭtor de bisericĭ, dărui una și Făgărașuluĭ, încă de la 1697, și o înzestră cu frumoase daruri de tot felul.

Unirea cu Roma tulburase viața religioasă a Romînilor din Ardeal. Mitropolia din Bălgrad, în potriva tuturor făgăduielilor împărătești, zăcea la pămînt. Guvernul însuși nu știa ce să maĭ facă din acea «episcopie» românească închinată Papeĭ pe care el o întemeiase. Episcopul Ioan Patachi fu scos din vechea reședință, ajunsă acum cea maĭ puternică din cetățile țerĭĭ, și

aruncat aicĭ la Făgăraș, între Romînii săĭ și în preajma bisericiĭ brîncovenești, cu care nu se putea asămăna nicĭ-una dintre ale Romînilor de aicĭ. Vre-o douăzecĭ-treĭzecĭ de anĭ, Făgărașul fu un Scaun vlădicesc, capitala aceleĭ forme a legiĭ românești pe care o recunoștea Cîrmuirea.

Apoĭ Blajul îĭ răpi această cinste, și bietul orășel, despoiat de toate măririle, folosirile și rosturile, rămase numaĭ ce este astăzĭ.

În lumina dimineții îl văd, cu apa săracă a rîuluĭ săŭ limpede care-și încrețește mersul încetinel subt podurile de lemn care tremură, cu ulițile nespus de prăfoase, cu movilițele caselor de gospodărie smerită. În piață se fălesc zidirĭ nouă care adăpostesc două oteluri și maĭ multe prăvălĭĭ ce sînt tot ale Evreilor. Neamul acesta n'are nicĭ una din cele opt miĭ de tîrgoveți aĭ «comuneĭ» reședință de comitat, dar în mînile luĭ se află toată bogăția și tot rostul negustoresc al Făgărașuluĭ.

Ungurimea e înfățișată prin funcționarĭ . cu ifos, prin slujbașĭ în uniforme și prin cîteva familiĭ de meșteșugarĭ. Maĭ sînt cîțiva Sașĭ, cari s'aŭ întins pănă aicĭ din satele vecine, dar n'aŭ avut nicĭ-o apărare prin drepturĭ și s'aŭ topit răpede, pănă la acele cîteva rămășițe interesante ce maĭ dăinuiesc încă. Aĭ noștri aŭ destule din casele micĭ de către margine și fruntașiĭ lor, advocațĭ, medicĭ, locuiesc prin zidirile cele fru-

moase și înnalte. În adunarea comitatuluĭ, eĭ aŭ o zdrobitoare majoritate și aŭ izbutit a face să se aleagă un vice-comite de origine românească și care ni vorbește, cît de cît, limba. N'aŭ însă școlĭ, nicĭ ziar (ca Unguriĭ, cu gimnasiu și cu o foiță de provincie: «Făgărașul și împrejurimile»). Rostul protopopuluĭ unit și vicariŭ al Făgărașuluĭ nu se simte de loc, și se așteaptă să se vadă cine va fi întărit ca protopop făgărășean pentru Romînimea neunită, în număr cu o treime maĭ mare. De mult încă, se alege ca deputat într'unul din cele patru cercurĭ ale Ținutuluĭ istoric advocatul Șerban, om cu trăsură trasă de patru caĭ supt direcția unuĭ vizitiŭ în livrea ungurească, dar aceasta n'are însemnătate în viața politică a neamuluĭ, cu tot titlul de «boier de Făgăraș», pe care-l amintește cu plăcere alesul. Candidatura unuĭ tînăr maĭ îndrăzneț, Octavian Vasu (care candidase însă ca guvernamental), a căzut dăunăzĭ. Pe toate pietrele din colțurile de stradă se citesc încă «eljenurĭ» pentru deputatul făgărășean Mikszáth Kálmán, care nu e altul decît vestitul povestitor și humorist ungur cu acest nume, care, în afară de nepărata sa izbîndă în alegerĭ, n'are, firește, nicĭ în clin, nicĭ în mînecă cu noĭ.

De jur împrejur însă, pînă la munțiĭ din față, pînă la Oltul din urmă, pînă în satele bîrsene de dincolo de «lazurĭ» și în cele sibiiene de la

Răsărit, e numaĭ Romînime, frumoasă, curată, întărită, fără nicĭ-un amestec cu nimenĭ. Saşiĭ ce aŭ fost s'aŭ dus, lăsînd numaĭ, în urma lor, numirile stîlcite ale vechilor sate ce întemeiaseră: Beşembacul, Porumbacul, Şona, Becleanul sînt curat numaĭ sate româneştĭ.

Din toate aşezările vecine lumea s'a strîns

În piața Făgărașului.

astăzĭ Vineri la marele tîrg al Făgăraşuluĭ. Cînd ies din aşezămîntul patriotic al dumisale Kohnul Samuel, e o uimire pentru ochiĭ meĭ. În zarvă şi frămîntare, în vălmăşagul mînilor ce se mişcă, în huruitul căruţelor cu covergĭ, care vin şi pleacă, în fuga cailor mărunţĭ, sînt tot de-aĭ noştri, cu sutele. Pălăriĭ rotunde, scurte în margenĭ, şi cămăşĭ albe, la bărbaţĭ; femeile prind în brîŭ catrinţe roşiĭ şi albaştre, vărgate, după

sate, în lung saŭ în lat cu foarte mult gust; cămașa țesută în arniciŭ negru e acoperită une orĭ cu un cojocel alb înflorit, ca acelea din Moldova și din Bucovina. Pe cap ele poartă peste părul ciudat pregătit o mare cunună învoaltă, răsucită ca un turban, de bogate pînzeturĭ albe. Nevestele maĭ lasă să se vadă supt această diademă înfoiată căițele negre, tăpșite pe lîngă urechĭ. Părul negru, împletit în codițe supțirĭ, atîrnă supt ele ca la Țigance. E o mare de capete albe, umflate.

Aicĭ se văd maĭ mult fețele rotunde, marĭ, oacheșe, cu ochiĭ bunĭ. Statura nu e înnaltă de cît arare orĭ; nu lipsesc, ca în Muscel și Argeș, schiloziĭ cari îndrugă pe la vre-un colț jălania nenorocirilor lor, cerșindu-și crăițarul. Văd nasurĭ rupte, și odată-mĭ sare înnainte un slab de minte care mi se înfățișează rîzînd ca «fruntea boierilor din Vaida-Recea».

*

Din trecut a rămas cetatea, care e chiar în mijlocul orașuluĭ, încunjurată de o grădină măricică. Ea nu e o ruină, căcĭ o locuiesc catanele în scurteice și poturĭ albaștri aĭ unuĭ regiment maĭ mult de Romînĭ. N'are crenèle rupte și ziduri zguduite, negre de funinginea zilelor multe. Greoaia clădire a fost dese orĭ prefăcută și a pierdut de mult orĭce stil, și aproape orĭce chip. Buruiana sălbatecă nu-ĭ îmbracă lespezile, de

pe care atîrnă hainele maĭ mult saŭ maĭ puțin spălate ale cătanelor saŭ pe care se înșiră șirurile de pedestri și călărețĭ văpsițĭ în negru cari slujesc pentru tragerea la țintă. Iar în locul mirosuluĭ de mucigaiŭ te trăsnește acela al uneĭ neașteptate mîrșăvĭĭ, ca în temnițele răŭ ținute.

Cea maĭ frumoasă clădire istorică e biserica astăzĭ unită, pe care a hărăzit-o Făgărășenilor

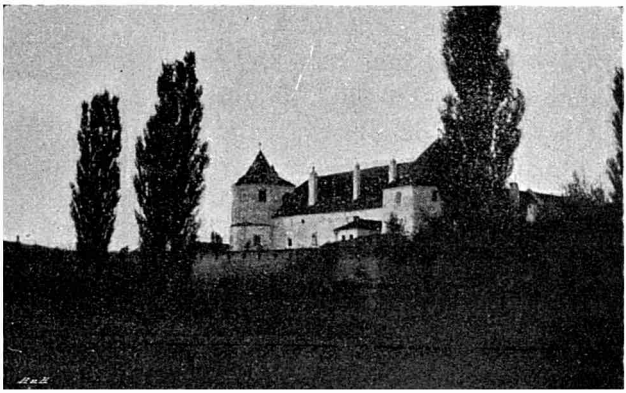

Cetatea Făgărașuluĭ.

larga mărinimie domnească a luĭ Constantin Brîncoveanu. În mijlocul uneĭ întinse curțĭ de iarbă deasă sămănată cu morminte nouă, se vede pridvorul pe stîlpĭ, turnul pus într'o parte, mic și țuguiat supt coperemîntul luĭ de țigle, șirul fereștilor încunjurate cu cadre care sînt lucrate ca acelea din Moldova anuluĭ 1650, cu roset

și liniĭ gotice, și în sfîrșit altarul poligonal din fund. Poțĭ vedea încă frumoasa inscripție din fațadă, încunjurînd stema munteană a vulturuluĭ cu crucea în plisc, zugrăveala frumoasă, înnoită numaĭ în tindă pe la 1770, catapiteasma săpată și aurită ca în «țară». S'ar fi păstrat până și zestrea de cărțĭ a bisericiĭ, pe lîngă care unele, tot din vremea luĭ Brîncoveanu, aŭ pe ele această însemnare, poate de mîna domnească însăși: «La Mitropolia din Ardeal».

E vorba, mi se spune, de a se drege, mări și împodobi, trîntindu-ĭ un turn nu știŭ unde, această frumoasă clădire, care e cea d'intăiŭ între bisericile românești de peste munțĭ. Adecă pentru aceasta s'ar fi sprijinit ea pînă acum, timp de peste două sute de anĭ? Cel ce ar face saŭ întări o asemenea faptă, ar fi saŭ un om cu totul lipsit de evlavie pentru trecutul românesc, saŭ un prost.

*

Și biserica neunită a Făgărașuluĭ e destul de veche și a păstrat până astăzĭ acest caracter de vechime al eĭ. Orașul și-a avut și el o Companie de negoț grecesc, și negustoriĭ din ea, ortodocșĭ foarte statornicĭ, ca toțĭ Răsăriteniĭ, n'aŭ vrut să audă de schimbarea legiĭ. Mult timp, eĭ nu și-aŭ avut nicĭ biserică, și nicĭ chiar preot. Abia după orînduirea împrejurărilor religioase prin aducerea în Ardeal a episcopuluĭ sîrb din Buda, Dionisie Novacovicĭ, un preot, numit apoĭ

protopop și pentru comunele vecine, a putut fi așezat la Făgăraș, dar el nu-și făcea slujba aicĭ, ci mergea la orĭce împrejurare dincolo de apa Oltuluĭ, în satul Galațĭ, unde se afla o veche biserică netrecută la Unire, și «Grecii», maĭ mult Romînĭ pe acel timp, aĭ Companieĭ Făgărașuluĭ se duceaŭ acolo, precum alțĭ «Grecĭ», tot așa de Grecĭ și aceia, aĭ Companieĭ din Sibiiŭ se duceaŭ la slujbă tocmaĭ până la Bungard. Voia de a clădi o biserică orășenească veni, în sfîrșit, supt Împăratul Iosif al II-lea, și un loc fu căpătat destul de ieften de la negustorul *companist* Borșoș. Clădirea făcută atuncĭ prin 1790 se păstrează până astăzĭ,— o mare clădire cu acoperișul greoiŭ, de țigle înnegrite. La stînga e înnădit un paraclis, iar în fund dărnicia negustorilor a înnălțat și un foișor de zid de-asupra maĭ multor cripte, acum închise și astupate pentru totdeauna: aicĭ se iese cu Învierea. De jur împrejurul păreților bisericiĭ maĭ răsar din pămînt crucĭ cu însemnărĭ cirilice mîncate de vreme, care pomenesc fruntașĭ aĭ negustorimiĭ Făgărășene. Comunitatea are și o archivă, din străbaterea căreia se deslușește cîte un colț din vechea viață de munca simplă a orășenilor de neamul nostru, negustorĭ și «timarĭ» saŭ pielarĭ. Negustorimea s'a păstrat foarte puțin, iar «timariĭ» aŭ avut viața maĭ tare: și astăzĭ unul din eĭ, epitrop al bisericiĭ, aduce vagoane întregĭ de *scumpie* pentru argăsit, din Bulgaria.

II.

Împrejurimile Făgăraşuluï: Cea d'intăiŭ călătorie.

Într'o după amiazi, cercetez două din satele vecine: Hurezul, numit, ca şi cel de la noï, cu vestita mănăstire brîncovenească, după huhurezul plîngător al codrilor, şi Săsciorii, adecă sălaşul cîtorva Saşï de pe vremurï, pierduţï de mult însă în mijlocul nostru.

Mergem prin drumul de praf care despică drept şesul oltean, acoperit acum cu miriştile grînelor culese, cu biete porumburï sfrijite şi strîmbe şi cu catifeaua mirositoare a fînuluï cules. Drept în faţă staŭ munţiï, în zid nestrăbătut, făcînd hotar aspru şi greŭ spre România. De la Buceciul care se iţiieşte foarte departe, gol şi trist, se înşiră Ţaga, Clăbucetul, Ţiganul şi cîte urmează apoï spre dreapta către Sibiiŭ. Aicï văile sînt adîncï, pădurile marï, prăpăstiile primejdioase. Pe culmï aleargă zimţiï, iar pe laturï fiecare-şï coboară către noï margenile încolţite şi dărăpănate. Dintr'o adîncitură înverzită izvoreşte des fumul brazilor ce ard într'o pălălaie uriaşă, şi albastrul e străbătut de o dungă lăptoasă care înnaintează în vîrf supţire pînă către Făgăraş. Aiurea peste vîrfurï plutesc vîrcï ruginiï de norï foarte străvăzătorï.

Şi în stînga aï înnălţimï, acele lazurï care,

mergînd de la Măgura Codleĭ, rotunjită măreț, despart prin coama lor ciudat încrestată, ca niște gheburĭ grase de cămilă, Țara Bîrseĭ micĭ de această minunată țară a Oltuluĭ mare. În fund, la spatele noastre, între Făgăraș și satul Galaților, curge apa însăși, și, dincolo de dînsa, se văd alte ridicăturĭ, în acelașĭ șir lung, dar tăp-

Uliță de sat românesc din părțile Făgărașuluĭ.

șite, umile și fără rînduială, — linia cea d'intîiŭ a dealurilor ardelene. Căcĭ deocamdată am fost numaĭ între Bîrsenĭ și Oltenĭ, iar Ardealul vine numaĭ după aceia.

Amîndouă satele, dar maĭ ales cel din urmă, sînt înrîurite de felul de clădire săsesc și arată oarecare bielșug. În Săsciorĭ, răchițĭ mărginesc

rîul satuluï, care dă răcoare și viață în jurul luï. Aicï e o singură bisericuță din veacul al XVIII-lea, cu ferestile micï și cuprinsul umil: un preot unit slujește în ea. Dincolo, o mare biserică neunită se ridică în acelașï gard chiar, blestemat în vecïï vecilor ca un simbol al dihonieï zădarnice care slăbește neamul, cu vechea clădire de închinăciune, rămasă pe sama uniților, cu multele eï cărți, vechï pînă în veacul al XVI-lea. În Săsciorï se văd adesea chipurï bălane de copiï cari vădesc sîngele săsesc al strămoșilor. Dar locuitoriï se țin toțï numaï de cîteva familiï, și nume ca Motoc, Țețu sună curat românește. La Urezï cetesc pe o piatră de mormînt numele de Sasu, al uneï familiï preoțeștï care nu va fi avînd în zădar acest nume.

III.

Împrejurimile Făgăraşuluï: A doua călătorie.

Pe ziua următoare ni-am găsit vizitiul într'un Romînaș din Galați, peste Olt, în fața orașuluï: slab, cu fața roșie, învelit într'o cămașă cam așa cum poate fi la sfîrșitul săptămînii, neajutat în mers și încă maï neajutat în vorbă, scurtă și aspră, el stăpînește însă desăvîrșit ceï doï caï marï, voinicï și plinï de foc, pe cari i i-a dat în samă stăpînul săŭ, alt Gălățean. Cu el poți merge

încet, dar sigur oriunde. Plata e, față de Sibiiu și mai ales de Brașov, foarte mică: îl poți avea pe toată ziua cu cinci florini sau, cum li se mai zice pe aici în popor, florenĭ, zloți.

Ieșim din Făgăraș pe un alt drum, de la casarma honvezilor albaștri innainte. Iarăși în față munții Făgărașului, pe cari-i îmbrobodește încă la ceasurile 9 o ușoară ceață ca de fum; abia zărești în stînga cocoașa Codlei și lazurile cu linile domoale. În fond, lumina cade pe coastele mai mult pleșuve ale dealurilor ce mărgenesc Oltul. Șesul e acoperit mai tot de o miriște ce scînteie în arșiță; rare ori o pătează lanuri de cucuruz în boală sau de cartofi ori, cum li se zice pe aici, de «crumpene». În dreapta și în stînga, ai însă frumoase linii de copaci, și alte dungi de verdeață bogată și înnaltă taie miriștea de-a curmezișul, însemnînd locuri unde sînt pitulate satele, care nu se văd altfel de cît prin acest îmbielșugat veșmînt al lor. Din loc în loc se mai văd îngrăditurĭ de nuiele sămănate printre holde ca să cuprindă cîțiva arborĭ răzleți sau vre-o sămănătură de trifoiu cu capetele trandafirii. În tot lungul drumului se înșiră crucĭ de piatră cu liniile pîngărite de creioanele trecătorile, crucĭ de lemn negru, cu adevărate ramurĭ sau numai cu crestăturĭ care le înlocuiesc, crucĭ tot de acestea, dar cu mai multe ramurĭ, și în sfîrșit crucifixe de tablă foarte grosolan tăiate, și adese ori prefăcute într'o zdreanță neagră ce

atîrnă în cuie ruginite. Cununĭ de spice aurii sînt atîrnate de stîlpĭ, ca o mulțămită pentru binecuvîntarea secerișuluĭ. În alte locurĭ, smocul de spice e înnălțat în vîrful uneĭ uriașe prăjinĭ prin curțile plugarilor.

Fără să trecem pe la Rîușor, ne oprim întîiŭ la Ilenĭ, ceiace înseamnă satul luĭ Ile, al luĭ Ilie. În așezarea caselor și în clădirea lor se vede obiceiul săsesc. Și aicĭ ca și la satele ce am cercetat ierĭ, îngrăditura e înlocuită prin ziduri joase. Biserica, unită, e o clădire nouă, a re păstrează însă pe vechile eĭ cărțĭ de slujbă destule amintirĭ ale trecutuluĭ sătenilor.

Urmează acum un sat căruia, după modelul unguresc, i se zice Hersenĭ, dar al căruĭ adevărat nume românesc, adeverit în scrierile din vremurĭ, e Hirsenĭ, după numele unuĭ Hîrsu, întemeietorul. E maĭ puțin rînduit de cît cellalt, dar păstrează aceleașĭ obiceiurĭ de clădire. Sînt două biserică, una lîngă alta, sînt chiar două școlĭ deosebite, pentru cele două confesiĭ care se pîndesc pentru a-șĭ face tot răul cu putință. Altfel, amîndouă lăcașurile de închinare și amîndouă lăcașurile de învățătură sînt bine ținute. Le văd pe rînd, și împac pentru o jumătate de ceas pe ceĭ ce staŭ în fruntea școlilor și în ochiĭ cărora la cea d'intîiŭ întîlnire a licărit neapărata bănuială. Profesoratul mieŭ românesc de peste graniță izbutește s'o-înlăture.

Cotim la dreapta spre Copăcel. Livada încun-

jurătoare e și mai mare aicĭ, și mai bătrînă, ascunzînd cu totŭl casele cele multe ale satuluĭ. Mi se spune că odată Mitropolitul unit Vancea, venind aicĭ în visită pastorală, ar fi întrebat unde e satul atuncĭ cînd era în mijlocul luĭ, și, spuindu-i-se aceasta, ar fi adăugat rîzînd: «De mulțĭ copacĭ nu se maĭ vede acest Copăcel al d-voastră!».

Este o singură biserică, veche, în stil și în zugrăvelĭ. De oare ce satul a fost grăniceresc, ea e în stăpînirea Uniților. Zidirea e făcută oarecum în stil românesc, și ușa de intrare din pridvor în pronaosul mărgenit înnainte cu stîlpĭ are un cadru de florĭ săpate, întocmaĭ ca acelea care se văd la noĭ; dar sus, unde se vede data de 1776 și o înfățișare grosolană a Treimiĭ, un meșter ungur a săpat chemarea într'ajutor a Dumnezeiriĭ pe limba sa, — întîmplare unică în miile de biserecĭ românești. Găsesc înnuntru, pe lîngă unele icoane vechĭ, și de acelea zugrăvite de-a dreptul pe sticlă, pe care le vînd Făgărășenii ce călătoresc peste tot locul cu carăle pline de asemenea marfă, — și o bună litografie făcută în Viena la 1835, cu cheltuiala unuĭ Brașovean evlavios. Slujba obișnuiește a se face la răsăritul soareluĭ, și mi se spune că nimic n'ar fi maĭ frumos decît adunarea la ieșirea din biserică a mulțimiĭ în albe haine de sărbătoare, stropite de aurul viŭ al soareluĭ ce se ivește.

Aicĭ casele aŭ chipul românesc și sînt ridi-

cate în mijlocul uneï curțï maï marï. La portițele slab săpate în florï și crucï răsar fețe foarte frumoase de copiï bălanï cu bărbia prelungă și ochiï albaștri duioșï. Preotul e un gospodar vestit pentru hărnicia și avutul său, și în casa luï, împodobită cu cele maï strălucite lucrurï de mînă, țesute de însășï doamna preoteasă, după închipuirea eï și cu un «războiŭ» ca orïcare altele, nu lipsesc decît acele cărțï și reviste românești care nu trebuie să lipsească din casa nicï-unuï îndreptător și fruntaș al poporuluï. De almintrelea, pănă acuma nu le-am văzut nicï aiurea, și inima mi se strînge de durere de cîte orï maï văd odată cît de în deșert sînt silințile noastre, făcute totuși cu toată dragostea jertfeï celeï maï curate.

Sînt două Berivoaie, despărțite prin obișnuitul rîŭ al satuluï, în care femeï voinice, cu turbanele albe în jurul capuluï, zolesc din răsputerï rufele caseï. Berivoiul mare e astăzï cel mic, iar cel Mic și noŭ a ajuns a fi cel Mare. În fiecare, cele două legï se luptă. La Berivoiul Mare un sătean tînăr mă duce cu cheia în mînă spre alba biserică a neuniților, căreia el îï zice a «obagilor», fiindcă iobăgimea a rămas neclintită în legea veche. Apoï, alt sătean tot tînăr, cu altă cheie tocmaï ca și cealaltă, mă îndreaptă la o a doua biserică, întru toate asemenea cu cea d'intăiŭ, care e a uniților, zisă și «boierească»,

pentru că boierïï s'aŭ păstrat în legea nouă, primită de eï încă de la început. Săteanul neunit zice că n'a mers decît în copilărie la biserica din față, dar acum, pe urma mea, se trezește acolo, și, din cetirea însemnărilor de pe cărțile vechï, pe care o fac cu glas tare, el află, foarte mirat, că un strămoș al luï a fost unit și a dăruit și el o carte acesteï biserïcï unite. Altfel,

Femeï făgărășene.

în ciuda iobăgieï și boierieï de odinioară, în ciuda unirïï și a neunirïï de astăzï, flăcăïï și fetele se ieaŭ tot după cum li plac ochiï unul altuia. Dar dezbinarea se păstrează cu scumpătate în oríce împrejurare a vieții și, cu toate că neuniții n'aŭ ales de doï anï preot în locul celuï ce-li-a murit, eï n'ar cere în ruptul capuluï, fără

o țidulă de dezlegare, împărtășenia preotuluĭ unit pentru unul din aĭ lor care se stînge. Gîlceava e veche, și nu e vinovat pentru dînsa nimenĭ decît o îndelungată și cruntă tiranie care a plecat fruntea atîtor Romînĭ supt furcile uneĭ prefaceri a legiĭ, dar oricine maĭ drege astăzĭ un zid care s'ar dărîma altfel, orĭ cine-l înnalță maĭ ales, e vrednic de blestemul tuturor Romînilor ce-și iubesc neamul. Aceasta se potrivește fără deosebire pentru învierșunațiĭ și îndărătniciĭ din amîndouă taberele, oamenĭ cari socot că aduc prinos de iubire luĭ Dumnezeŭ sămănînd ura între oamenĭ din acelaș sînge, menițĭ aceluiașĭ viitor.

Iarășĭ apucăm maĭ spre stînga, pentru ca să atingem acum satul, care era odată Recea fără niciŏ altă poreclă și care e împărțit astăzĭ printr'o adîncă rîpă în Vaida-Recea și Teleki-Recea. Aceasta înseamnă că în cea d'întăiŭ, maĭ mare și maĭ frumoasă, a fost stăpîn de iobagĭ un *Vajda* pentru Ungurĭ, care pentru noĭ era Ștefan-Vodă Cantacuzino, Domn al Țeriĭ-Românești, fiul aceluĭ vestit învățat, scriitor și cugetător patriotic, Constantin Stolnicul, care a dăruit bisericiĭ din Recea un *Triod* brîncovenesc din 1699-700. Ștefan adusese mazilia și moartea Brîncoveanuluĭ, vărul săŭ, și ca o năprasnică pedeapsă veni și pentru dînsul, după numaĭ doĭ anĭ de zile, mazilia și moartea, în 1716. Văduva luĭ, Doamna Păuna, care stătea iarna în Șcheiĭ

Brașovuluĭ, îșĭ petrecea verile în acest sat, și el trecu în mînile fiilor eĭ, pănă ce trădarea amîndurora, a luĭ Radu și a luĭ Constantin, față de Împăratul, aduse confiscarea moșieĭ. Abia sînt 170 de anĭ de atuncea, dar poporul a uitat cu totul oameniĭ marĭ și nenorociți cari aŭ locuit odinioară în mijlocul lor.

Satul are o biserică unită în această parte «domnească» a luĭ, iar dincolo, la iobagiĭ ce rămăseseră în stăpînirea comiteluĭ Teleki, vînzătorul față de Cantacuzinĭ, — dincolo, decĭ, maĭ este la deal și o bisericuță de lemn, a neuniților. Aceiașĭ poveste de jale, și mi se spune că pănă maĭ dăunăzĭ eraŭ numaĭ vre-o patru familiĭ de uniți, dar că preotul a trecut apoĭ la Unire cu o întreaga turmă numeroasă, care a și făcut noua biserică bună din vale. Iar părintele de la neuniți, cu puține familiĭ, vre-o patruzecĭ, abia mîngîiat și el de *congruă*, de leafa Statuluĭ unguresc, primită cu lăcomie de clerul amînduror confesiilor, are tot răgazul să-șĭ îngrijească de frumoasa turmă necuvîntătoare: în urma lor l-am și găsit, ca pe un tînăr slujbaș dumnezeiesc din vremurile patriarcale.

Recenĭĭ sînt oamenĭ frumoșĭ și de toată cuviința, bogați în copiĭ și foarte aleșĭ în vorbe. Satul lor, ca toate cele ce vin după Copăcel, are curțĭ marĭ, garduri de nuiele bine țesute și cea maĭ mare asămănare cu ale noastre de din-

coace, — putînd să se întreacă însă cu cele maĭ frumoase.

În căderea seriĭ maĭ văd Netotul, suit pe o ușoară culme de lut, cu biserica-ĭ mare, nouă, lîngă care vorbesc cu un bătrîn notar în pensie, care-și are mulțĭ băieți și fete prin biurourile și școlile din Romănia. Biserica de aicĭ privește în față, peste lanurile de grîŭ secerat, de cucuruz, cartofĭ și hămeiŭ, la biserica din Breaza, drept supt munte. Mergem într'acolo, pe muchea șubredă a uneĭ adîncĭ brazde săpate în pămîntul lutos, și tot maĭ aproape, maĭ deslușit se vădește muntele, scrijelat de văĭ adîncĭ în mijlocul pădurilor. Maĭ frumos decît toate celelalte sate, mi se pare acesta, de o așa de adevărată gospodărie românească, cu ulița plină de femeĭ, de copiĭ, cari așteaptă trecerea turmelor ce se întorc pripit, a vacilor învălmășite, a greoilor bivolĭ cu mersul solemn, de înnalțĭ funcționarĭ. La biserică, iarăși reparată de curînd, crîsnicul mă recunoaște fiindcă m'a văzut la Făgăraș și spune hotărît că un preot așa de «fain» ca mine nu poate fi decît din locurĭ foarte depărtate. Puțin maĭ către munte ar fi încă una din cetățile de care poporul leagă numele fabulos al unuĭ Negru-Vodă care n'a trăit nicĭ-odată. Pe acolo drumul duce de-a dreptul la Cîmpulungul nostru.

La ieșirea din sat, lîngă niște cărămidării înflăcărate, un convoiŭ de Țigani ne întîmpină :

cînïï slabï deschid alaiul, căruțele bucșite de cîrpe urmează, purtînd femeile și copiiï, iar la urmă vine straja întunecată a bărbaților cu plete lungï și ochiï sălbatecï.

Luna plină, zvîcnind roșie pe culmile pădurilor, luminează drumul de întors, care de la Recea duce prin Hurezï la Făgăraș, peste linia pustie a trenuluï.

IV.

Împrejurimile Făgăraşuluï: A treia călătorie.

Ceața s'a prefacut într'un coviltir de greoï norï albï, care ascunde cu totul munțiï și din care ploaia rece a luï Septembre cade necontenit, în picăturï marï, triste saŭ în ropote de stropï mărunțï. În ajunul Sîntă-Mărieï celeï micï e cea d'intăiŭ zi de toamnă.

În vre-o treï șferturï de ceas de cale prin miriștï ce se înfundă 'n gropï lutoase saŭ se desfășură larg pănă în fundul zăriï, sînteın la Beclean. Satul e vădit de obîrșie săsească; aï noștri însă aŭ cucerit tot, și e vreme de cînd s'a stîns aice neamul celor d'intăiŭ stăpînï. Casa aceia frumoasă, nouă, care se zidește în margenea drumuluï, îșï are temelia în pămînt de cimitir și pe acest loc stătea odată biserica săsească. Drumul spre biserica noastră duce printre ogoarele în care s'a împărțit la vînzare *ecle-*

jia străinilor. Totuși tipul locuinții săsești nu se prea vede, și săteniĭ aŭ fața oacheșă a celor din neamul nostru.

La Luța întîlnim o ceată de țeranĭ care recunoaște îndată pe advocatul Vasu, ce mă întovărășește. La alegerile din urmă pentru parlament eĭ aŭ votat împotriva luĭ și pentru acel om dibaciŭ, pe placul tuturor guvernelor, care e advocatul Șerban. Eĭ nu se sfiesc însă de aceasta, ci maĭ fac și haz pe de-asupra. Unele glume sînt greoaie, altele maĭ bune. Unul spune că toate cărțile nu sînt așa de vechĭ, căcĭ sînt după Hristos, iar altul, neunit fanatic, numește biserica unită... cîrciumă. Poate că maĭ mult decît siguranța și vioiciunea lor îmĭ place buna sfială, înceata cumpănire a cuvîntuluĭ, care deosebesc pe țeranul moldovean din Romănia, Bucovina și Basarabia. Dar e drept că acela nu e în stare, așa cum a fost crescut de timpurĭ, să facă astfel de gospodăriĭ precum sînt acestea și să meargă în America — precum fac aicĭ atițiia din toate satele — pentru ca să aducă la întors sutele de florinĭ de care are nevoie. O fetiță de școală dă răspunsurĭ de ți-e maĭ mare dragul să le asculți.

Liudișorul are și biserică unită și biserică neunită. Preoții trăiesc bine la o laltă, și unul merge în biserica celuĭlalt fără nicĭ-un gînd de a-l jigni prin observațiĭ amare. Doar dacă cel interesat

la aceasta amintește că a fost un timp cînd toată comuna era unită.

Cu preotul unit mergem la Pojorîta (astăzi i se zice Poșorta), satul vecin, în care el își are locuința. Ploaia înnegrește harnic lanurile unde s'a aruncat sămînața. Îndată sîntem și în aceastălaltă așezare făgărășeană, foarte întinsă și înfloritoare, cu multe case de cărămidă și îmbielșugate pometurĭ, care daŭ mere frumoase, ce se plătesc bine. Unul din preoțĭ, vice-protopop onorific, abia-și cere retragerea la pensie acum *după* optzecĭ de anĭ; cellalt, căsătorit de mulțĭ anĭ cu o fată din sat care n'avea la nuntă maĭ mult de treĭsprezece anĭ, e încă tînăr după al douăzecĭ și cincilea an de slujbă bisericească. E dintr'o familie de boierĭ preoțĭ și pe adresa uneĭ cărțĭ poștale ilustrate văd chiar particula *de* înnaintea numeluĭ săŭ. Casa-ĭ e o gospodărie țerănească model. Lîngă biserica de zid se păstrează încă și vechiul lăcaș de lemn, adus cîndva de la Beclean; părăsit acuma și menit uneĭ distrugerĭ încete.

Lisa are în mijloc cîteva case bune. Două bisericĭ staŭ una lîngă alta, despărțite printr'o cărărușă. Ele înfățișează cele două legĭ, dar preoțiĭ sînt tot frați și cumnați. Cel maĭ tînăr din eĭ are cîteva cărțĭ și e abonat și la reviste; în viața luĭ el păstrează obiceiurile cărturarilor

și orășenilor, ceia ce e foarte rar aicĭ. Dar a venit numaĭ de curînd în parohie, înlocuind pe tatăl săŭ mort.

Ne întoarcem pe un drum care atinge întăiŭ Voivodeniĭ, ce se împart în Marĭ și Micĭ. Satul e neunit. La ieșirea de la biserica din sus, o ceată de țeranĭ strigă un «Trăiască», rămas în gît de la alegerĭ, avocatuluĭ Vasu.

Nu departe e marele sat Voila, în care ne apucă noaptea. Școala de aicĭ ar fi fost vestită în timpurĭ. Bisericĭ sînt două: unită și neunită. Aflu însă cu mirare că sătenii cari se împărtășesc numaĭ la preotul de legea lor, merg să se spovedească la acela din doĭ cu care trăiesc maĭ bine. Preotul neunit se coboară de altfel după tată dintr'o familie unită și tatăl săŭ a fost la început preot unit. Ce zădarnice sînt decĭ aceste forme ale dezbinăriĭ, pe care nimic nu le maĭ însuflețește și pe care le ține în picioare maĭ mult interesul și ambiția cîtorva!

Munțiĭ se curăță încet-încet de neguri și cîteva stele apar în mijlocul norilor scărmănațĭ cari se luptă în noapte. Făgărașul pare cu totul pustiŭ, și n'auzĭ măcar cîntecele și răcnetele obișnuite în otelurile din piață.

V.

Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A patra călătorie.

A doua zi soarele scapătă prin rămăşiţele întunecate ale norilor, cari trimit picăturĭ rare de ploaie amestecată cu grindină (prin satele de pe lîngă munte se zice, ca în Moldova: piatră). Munţiĭ sînt limpezĭ acuma, şi chiar de pe vîrfurĭ se desfac negurile scămoşate, lăsînd să se vază pulberea albă a zăpeziĭ proaspete. Culmea Visteĭ e ninsă cu totul.

Apucăm încă odată drumul prin Ilenĭ şi Hîrsenĭ, duşĭ în trapul iute de tatăl vizitiuluĭ de ierĭ, un zdravăn Romîn de peste şeĭzecĭ de anĭ, care se chiamă Bîrghişanu. Şi el vorbeşte foarte puţin, dar mi s'a întîmplat rare orĭ să întîlnesc pe unul care aude maĭ bine: la orĭce vorbim în trăsură, el e luător aminte şi, fără să-şĭ întoarcă capul, ni aruncă un răspuns de douătreĭ vorbe, cuprinzînd miezul lucruluĭ. E altfel, cu toată oboseala la care se supune zilnic, un om în adevăr înstărit şi care s'ar putea odihni. Prin aceste părţĭ până la sfîrşit ţerănimea urmăreşte banul şi-l smulge de la orĭşicine cu orĭcîte jertfe. Sînt în Făgăraş vre-o patru advocaţĭ romînĭ şi un Evreŭ, cari toţĭ o duc bine într'un Ţinut unde ceĭ maĭ mulţĭ sătenĭ cheltuiesc maĭ curînd cu advocatul ceia ce n'ar dărui de bună

voie fratelui cu care nu se pot înțelege. Aud că la tribunalul din Brașov șeptezecĭ la sută dintre pricinĭ vin de aice, din această războinică, cerbicoasă și lacomă țară a Oltuluĭ. Singurul birtaș romîn al Făgărașuluĭ, un fiŭ de țeran din Galațĭ, întrece în prețurĭ chiar și pe colegiĭ săĭ evreĭ. Dar fără îndoială că aceste apucăturĭ ajută foarte mult înnaintarea materială a unuĭ neam, și de aicĭ, dacă sufletul nu se usucă prea mult, pot ieși în viitor și alte însușirĭ, maĭ simpatice.

După ploaia răbdătoare de ierĭ, care pe alocurea a pătruns bine, e o mare viață la cîmp. La plugurile supțirĭ boiĭ cu coarnele lungĭ, bivoliĭ văcsuițĭ, cari nu-șĭ iese din pasul de miniștri și se opresc necontenit ca să smulgă buruienile din brazdă, caiĭ mărunțĭ cu capul buhos trag de o potrivă pentru ruperea brazdeĭ saŭ pentru înnoirea eĭ. Căcĭ în acest pămînt maĭ sărac decît al plaiurilor și șesurile Romănieĭ, fierul deschide întăiŭ numaĭ o «pajiște», apoĭ aceasta e *ogorîtă* prin a doua arătură, care «întoarce» brazda, și une orĭ el maĭ trece și a treia oară pănă vine clipa cînd sămînța poate fi aruncată cu siguranța rodiriĭ îndestulătoare. Se și vede cîte un sămănător, cu sacul legat de gît, care din mîna întinsă măreț aruncă ploaia supțire a grăunțelor de săcară și de grîŭ pe care peste cîteva săptămînĭ le va acoperi zăa-

Vînătoare din Ardealul de jos.

pada timpurie. Prin curțï femeile scotocesc prin țernă la movilele cartofilor. Iar, alăturï, bobul porumbuluï se usucă, în lanurï care înnaintează pănă supt munte și pănă supt margenea pădurilor dese, din care, sara, se coboară une orï, pentru hrană, urșiï lipsiți de prada vitelor, ce aŭ venit acum în vale, și mistreții, «porciï», cari sfarmă în picioare ce nu pot strivi în dinți.

Cîte un ciobănaș se zgribulește în margenea șanțuluï, pe cînd vitele albe, vitele negre se răsfiră pe fînețele înviorate. Doï bivolï saŭ bivole (se zice aicï și: bivolă, pe lîngă: bivoliță) zac ca morți la o parte și cioarele se cațără pe spinarea lor ca pe a unor hoiturï. Viziținl mă lămurește că aceasta face o deosebită plăcere greoaielor dobitoace, pe care căngile înfipte în iuftul lor le *scarpină* ușor.

Drept înnainte maï avem satul Sebeșuluï, al căruï nume vechiŭ și bun e Șăbeș. La biserică ne găsim cu un bătrîn cantor tare de ureche și cu un tînăr învățătoraș vioiŭ. Cel d'intîiŭ a votat întîiŭ cu d. Șerban pentru că nu e Jidan și acum votează pentru d. Vasu pentru că e «Romîn adevărat»; învățătorașul, care-și are în sat gospodăria și și-a clădit «cășile» după abia doï anï de slujbă, fără să-și fi găsit încă nevastă, adecă zestre, votează cu guvernul, de ajutorul bănesc al căruia are nevoie. La plecare, daŭ mîna numaï cu cel d'intîiŭ, cu cinstitul bătrîn surd, care are inimă.

Mărgineniï, care se întinde lingă *rîul* său, în dunga de livezï din a dreapta, e un sat foarte mare. El a dat Împăratuluï său și analelor vitejieï românești pe colonelul baron David Ursu «de Margine», adică din acest sat al «Mărginenilor», grăniceriï apărătoriï aï hotaruluï. Mormîntul erouluï se află în cimitirul bisericiï unite de la Sibiiu, pecetluit cu ghiuleaua care s'a oprit la doï pașï de dînsul în lupta de la Lissa, care i-a dat gloria. Neamul luï trăiește încă aicï, și pe podul uneï case, în locul unde se scrie în toate aceste sate anul «edificăriï» și numele stăpînuluï, cetesc: Isidor Ursu.

Odată Mărgineniï, fiind catane din neam în neam, eraŭ cu toțiï uniți. Acuma lîngă biserica unită se ridică una, și maï frumoasă mi se pare, a neuniților, cari sînt însă numaï vre-o cîteva familiï. Ele sînt foarte mult dușmănite de majoritatea sătenilor, care se plînge că printr'aceasta s'ar fi sfărmat buna înțelegere și pacea de pănă atuncï.

În biserică vine și un bătrîn foarte bătrîn, cu cămașa descheiată și ochiï rătăciți, care vorbește într'aiurea: a sosit de la cîrciumă și, cînd ceïlalți îl scot afară, se duce tot acolo, unde e orïcînd și orïcum bine primit. Aicï e multă lume prin sat, mulțï copiï voinicï, și către unul, micuț, mama, strînsă în catrință, se aruncă de departe cu brațele deschise ca niște àripï, într'un minunat avînt de iubire.

La ieșirea din biserică întîlnesc pentru întăia oară pe jandarmiĭ crăieștĭ, cu puștile 'n spinare: unul dintre eĭ poartă galoanele de sergent. Cu aceste cunoștințĭ nouă se schimbă următorul dialog care-mĭ amintește Basarabia.

— Unde mergeți?

— La primblare.

— Dumneata eștĭ din România?

— Da.

— Aĭ pașaport.

— Iată-l.

— De ce nu scrie în el și ungurește?

— Fiindcă, precum aicĭ Statul e unguresc, la noĭ e românesc.

— Dar de la noĭ ce scrie?

— Visa de la Turnu-Roșu, ca să pot trece aicĭ.

— Ca să poțĭ trece, dar nu ca să poțĭ merge și ca să poțĭ intra în biserică *(sic)*.

Unul din țeranĭ explică:

— Cînd merg eŭ în țară, pașaportul mă lasă să intru, și pe urmă eŭ fac ce am nevoie să fac.

— Dar ce cauțĭ d-ta la bisericĭ?

Și iar țeranul, căruia-ĭ dădusem sfatul de a face să se schimbe o veche cărțulie slavonească tipărită de Coresi cu cărțĭ nouă românești, de folos pentru slujbă, se amestecă:

— Domnul a venit să ni dea cărțĭ la biserică; iar, de luat, sînt destuĭ să ni iea.

Supt ochiĭ rămașĭ bănuitorĭ aĭ credinciosuluĭ

geandarm, mînăm maĭ departe spre Buciumĭ, căruia i se zice azĭ Bucium.

Aicĭ biserica așezată pe un deluleț ni e arătată de cîrciumarul din față, un frumos Romîn nalt, cu căciula lungă așezată drept în vîrful capuluĭ.

De la Buciumĭ ne întoarcem spre linia Oltuluĭ, lăsînd în urmă munțiĭ Făgărașuluĭ de cari ne-am apropiat maĭ mult decît oricînd, așa încît toate liniile, cotiturile și scufundăturile lor se deslușiaŭ pînă în amănunte. Lazurile sînt și ele foarte apropiate și se înfățișează de un brumăriŭ frumos.

Ajungem în satul, maĭ sărac și maĭ leneș răsfirat, al Șercăiții. Locuitoriĭ de aicĭ aŭ fost de de mult iobagĭ aĭ puternicilor Sașĭ din Șercaia, cari li-aŭ dat și numele. Ca și în celelalte sate făgărășene, vechile familiĭ, «fămeaĭ», zice o însemnare de carte bisericească, s'aŭ păstrat pînă astăzĭ, și ele se chiamă cu porecle așa de frumoase ca Bărbat, Dumitrașcu, Bragheș, Vodă, Șărbănuță, Costea, Oancea, Hîrsean. Și aicĭ nume ca Șolomon, Roven (Ruvim), Naftanail, vechĭ urme ale bogomilismuluĭ, inspirat din Vechiul Testament, nu sînt de loc rare nicĭ în zilele noastre.

Unul din mulțiĭ preoți pe cari i-a dat aicĭ neamul Bărbat, a pus în scris cele maĭ însemnate întîmplărĭ din viața satuluĭ pe foĭ albe din cărțile bisericiĭ clădite, după inscripție, în 1798 și zugrăvite în 1811. E vorba în acele rînduri umile de zăpezĭ marĭ ce închideaŭ satul din

toate părțile, de ploĭ cu «tină», de lupte și nenorociriĭ, ca în 1848, cînd «la pod la Hăghig la Olt Unguriĭ aŭ pușcat pe Moise Șărbănuță, de aŭ murit acolo, și Ioan Șolomon, și Gheorghie luĭ Iacov Codlie, și Gheorghi Aldea Cucu tot acolo s'aŭ prăpădit, toțĭ patru, dară aceștĭ 3 niminea n'aŭ știut cum s'aŭ prăpădit; și aŭ rămas de la toțĭ 18 copiĭ fără tată, săracĭ». Numaĭ odată un strigăt de bucurie, în aceste cuvinte avîntate: «Să se știe precum la anul 1848, la Dumineca Mare saŭ la Dumineca Tuturor Sfinților, am scăpat de supt jugul cel greŭ al iobăgieĭ, adecă am scăpat, am fost slobozĭ, n'am maĭ fost iobagĭ.» De atuncĭ biată Șercăiță mică are zile maĭ bune, pe cînd departe marea Șercaie mîndră se plînge de tot maĭ marea încălcare a Romînilor, păziți de cele două biserici din margine.

Acum soarele scapătă spre sară și, pe cînd cele două liniĭ de dealurĭ, unele verzĭ de pădurĭ, altele pleșuve de lut, printre care curge Oltul, staŭ în umbră, o lată dungă de lumină preface lanurile de la poalele lor într'o mare de aur străveziŭ.

Drumul tot înainte duce la Șinca-Veche, una din cele maĭ bogate așezărĭ românești din Țara Oltuluĭ. Numărul caselor de piatră, cu perdele la multele ferestĭ de către stradă, e foarte mare. Bogăția sătenilor se vede la tot pasul. Cutare din eĭ ar fi avînd peste 100.000 de florinĭ. Po-

meturile sînt de un deosebit bielșug. Pănă și stradele par mai late decît aiurea.

Biserica, unită, nu prea are urme din trecut, afară de pomenirea unuĭ ofițer romîn mort supt steagurile stăpînitorilor săĭ în 1866. Și totuși de aicĭ, din această boierime îndrăzneață și instărită, a plecat unul din ceĭ maĭ marĭ cercetătorĭ aĭ trecutuluĭ românesc, omul cu puterĭ neînfrînte și cu principiĭ neclintite, care a vrut să dea neamuluĭ «hronicul» bogat al tuturor faptelor și suferințelor sale și a trecut prin viață, cufundat în acest gînd mare, aspru și neiertător față de oamenĭ, pănă ce a căzut frînt pe o margine de drum care era însuși locul răzleț menit a-ĭ fi mormîntul. În cimitirul stropit de florĭ galbene căzute din mănunchele pe care ierĭ le-aŭ adus femeile la biserică, în acest cimitir, unde acel mucenic al credinției sale în ideie nu s'a putut odihni lîngă aĭ săĭ, mi se pare că văd rătăcind în singurătate mîndră chipul luĭ Gheorghe Șincaĭ, neînduplecat și neîmpăcat pănă dincolo de hotarele morții.

După aceste gînduri de înduioșare și de amărăciune, ce dulce pare satul Ohabeĭ, cu biserica-ĭ urcată pe dîmb și cu multele crucĭ ale cimiteruluĭ săŭ țerănesc! Pe una din ele, spoită în albastru, versurĭ pomenesc pe un moș bătrîn, mort dăunăzĭ, și dintre dînsele se desfac aceste treĭ, de o împăcare cu moartea, de o înfrățire

în semnul eĭ cu natura și cu Dumnezeŭ cum nu le poate scrie nicĭ cel maĭ mare dintre poeți:

Doamne, dă soare și ploŭă,
Și noaptea trimete roŭă
Peste groapa asta noŭă...

Satul Vaduluĭ are două strade model și o biserică din aniĭ 1870, înnoită chiar acum cu o cheltuială de 8.000 de coroane, care s'aŭ strîns de la credincioșĭ «pă numărușe» (după numărul caselor). Lîngă dînsa e o singură cruce de piatră, care pomenește pe răposații Arsenie Bunea, mort în 1890, și soția luĭ Verona Ursu, care s'a înmormîntat încă din 1872. Fiiĭ lor aŭ ridicat acest semn de amintire și unul dintre dînșiĭ e canonicul blăjean Augustin Bunea, care a plecat din acest sat vecin cu al luĭ Șincaĭ bătrînul, pentru a fi astăzĭ cel maĭ bun istoric al Romînilor din părțile ardelene și ungurești, al căror trecut îl povestește, cînd are răgaz, în graiŭ limpede și sigur. Intru cu o deosebită bucurie în casa preotuluĭ, care e fratele prietenuluĭ și tovarășuluĭ meŭ adevărat.

Cotim prin Șercaia, și iarăși ni se desfășură înnainte, între dealurĭ, cu Oltul nevăzut din a stînga, drumul înnoptat care duce spre Făgărașul ce se înseamnă prin lumina vioaie a fierăstraielor electrice, pe cînd morĭ sfătoase vîjiie, cînd maĭ tare, cînd maĭ slab, de mișcarea apelor de munte. În cîrciumă la Mîndra e încă multă lume, și

din această cercetare deasă a lăcașuluĭ băuturiĭ iese bătăĭ și omoruri cu cîte șepte capete strivite ca maĭ aniĭ trecuțĭ. Maĭ în toate casele e aprinsă încă lampa saŭ, cum i se zice aicĭ, lămpașul, atîrnat de tavan pentru a lumina cina de sară, după o zi de muncă la holde. Dincolo

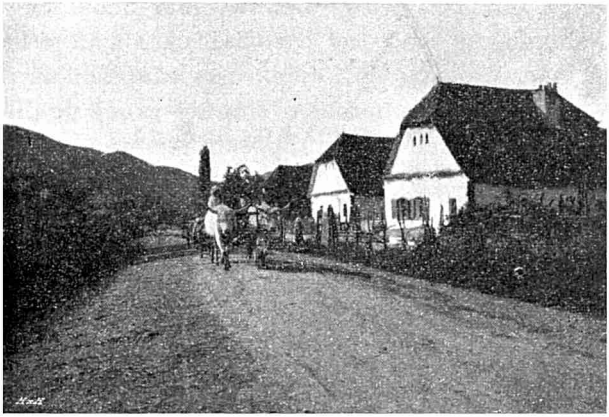

În Ohaba.

de Olt, dacă priveștĭ bine, furnicarul de aur al stelelor de sus se urmează cu scînteierea mărunță a caselor altuĭ sat care cinează și se culcă: Șona.

VI.

Împrejurimile Făgărașuluĭ: A cincea călătorie.

Astăzĭ mînă Bîrghișanul cel tînăr, care, la cîte un năcaz, își iea în sfîrcul biciuluĭ caiĭ puter-

nicĭ și inimoșĭ. Răpede pornim pe drumul ce duce drept la Beclean: în dreapta, nu departe supt dealurĭ, Oltul e acela care hrănește linia fragedă a copacilor de apă. Trecem printre pămînturĭ ale Statuluĭ, adecă «bunurĭ erariale», confiscate prin timpurĭ de la cine știe ce nobil nesupus sau sfădalnic; plopĭ înnalțĭ mărgenesc une orĭ calea, care merge apoĭ prin gardul viŭ al tufelor de salcîmĭ tinerĭ, pănă ce între țarinele sătenilor el n'are altă împrejmuire decît vlăstare tinere, prinse în lopățele, care numaĭ tirziŭ vor putea să dăruiască umbră drumeților veriĭ.

Dincolo de Beclean e Dridiful. În zădar uniĭ văd în acest nume un Dreidorf săsesc, pe care l-am fi cucerit pe deplin ca și pe Bethlenul de alăturĭ. Și în Romănia era un pod al Dridifuluĭ, lîngă Gherghița, și de sigur satul amintește pe întemeietorul săŭ, care se chema astfel. El pare cam mărunțel și sărac. Două bisericĭ dușmane îșĭ împart însă credincioșiĭ. În cimitirul uneia din ele sînt multe morminte de piatră, răpede jupuită de inscripție; la anume din ele crucea e încunjurată de o salbă de spice, ca să știe și gospodarul din pămînt că ogorul luĭ a dat roadă bună, saŭ poartă cîte o cunună de florĭ uscate, din care atîrnă o basma cu florĭ, ca steagul închinat al uneĭ viețe tinere de flăcăŭ saŭ fată fără noroc.

La ieșirea din singura biserică pe care o pu-

turăm deschide, întîmpinăm un car mînat iute de o frumoasă nevastă tînără, cu o statură, un glas și cu toate acestea o seninătate care o face să samene cu o Ceres învingătoarea.

Încă odată venim în Voila pentru a-ĭ scotoci trecutul din însemnările cărților sale bisericești. La biserica unită, ca și la cea neunită, stă la

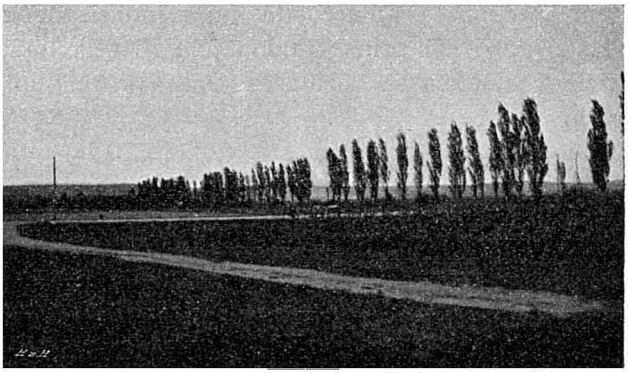

Calea plopilor.

indămîna cantoruluĭ *Cazania* luĭ Varlaam, Mitropolitul Moldoveĭ de supt Vasile Lupu. Ar crede cineva că e numaĭ o rămășiță netrebnică a trecutuluĭ, precum sînt cărțile coresiene din alte bisericĭ. Dar nu; sînt asigurat că sătenĭĭ vreaŭ să audă în acest rost vechiŭ și cam străin, pe care mulțĭ preoți și cantorĭ îl află încîlcit și ne-

înțeles, morala de la sărbătorĭ și, după ce o ascultă, cu toată răbdarea și luarea aminte, ar fi suspinînd adînc, de acel suspin în care țeranul nostru își mărturisește pocăința și hotărîrea de a fi mai bun. Și e înduioșător gîndul că după aproape treĭ sute de anĭ scrisul unuĭ Mitropolit din depărtata mea Moldovă, scrisul unuĭ fiŭ de țeran din părțile Putneĭ maĭ poate mișca așa de adînc țerănimea românească de pe acest picior de plaiŭ stăpînit de străinĭ.

Nu e maĭ lung de cît de obiceiŭ de la un sat pînă la altul drumul spre Sîmbăta-de-jos, din care unele cărțĭ s'aŭ rătăcit la Voila. Satul are lîngă el o herghelie saŭ o «stavă» a Statuluĭ, cu funcționarĭ ungurĭ și nemțĭ, și marea zidire galbenă, cu două caturĭ, în care pînă maĭ dăunăzĭ poruncia familia comiților Pálffy, e acum adăpostul unor soldațĭ de cavalerie; bonetele roșiĭ înfloresc printre bătrîniĭ copacĭ aĭ parculuĭ nemărgenit, cu vînătorile încheiate. Copiĭ de alte neamurĭ se joacă în marginea drumuluĭ. Pînă și în cimitirul bisericiĭ întîlnești lîngă nume românești ca Talabă și pe acelea ale străinilor cari la moarte nu și-aŭ putut afla alt adăpost decît cel care primește pe aĭ noștri.

Biserica e neunită, și întreg acest unghiŭ e al neuniților. A ridicat-o la 1806 vestitul Bruckenthal, care-și avea moșie, se pare, și aicĭ ca și la Avrig. Sătenĭĭ aŭ zugrăvit-o apoĭ cu cheltuiala

lor, la 1814. Auzind aceste date, crîsnicul oftează și pomenește zilele grele ale iobăgiei, care nu s'a șters încă din amintirea dureroasă a țerănimii noastre.

Sîmbăta-de-sus, altă moșie de vechi iobagi, unde însă stăpînul a fost de pe la 1700 neamul domnesc al Brîncovenilor, e chiar supt munte. Pe o potecă printre lanuri, ajungem într'o clipă la castelul care-și înnalță coperișul ascuțit, țigla veche, din mijlocul uneia din cele mai minunate păduri bătrîne, cu pomii încărcați de roade. Palatul acesta cu multe încăperi și cu o largă sală de dans, ce-și înnegrește acum în zădar scîndurile necălcate, a fost zidit de Grigore Brîncoveanu, ale cărui inițiale «G. G. B.» strălucesc aurite pe balcon, dar ale cărui arme aŭ fost date jos de curînd din porunca noilor proprietari.

Grigore, fiul lui Manolachi și nepotul de fiŭ al lui Constantin al treilea, care și el era nepot de fiŭ al bătrînului Constantin-Vodă cel măcelărit de Turci, era un boier cu multă învățătură, un cărturar de grecește, care a și tradus și tipărit în această limbă, un nobil strălucitor, cu înțelegere pentru viața socială a Europei, între aristocrația căreia se putea mîndri cu titlul ereditar de «principe al Imperiului». Dese ori el petrecea ani de zile prin Ardeal, pe cînd războiul și turburările zguduiaŭ țara de peste munte. Foarte evlavios însă în legea sa răsări-

teană, el lăsă ca după moarte, nefiind moștenitor din sîngele său, moșiile sale din aceste părți, Sîmbăta-de-jos și Poiana-Mărului, să fie spre ajutorul bisericii ortodoxe din cetatea Brașovului, de care biserică se îngrijia Compania grecească. Această Companie n'avea însă nimic național grecesc și cuprindea mai mult Romîni sau Greci cu totul romanisați. Nedibăcia Romînilor a făcut însă ca ei să fie învinși în procesul început cu Grecii naționaliști, și astăzi, pînă la confiscarea apropiată de către Stat, stăpînii moștenirii princiare brîncovenești sînt ceî cîțiva Grecî din Brașov. Curatorul, d. Paraskevas, care-și înviorează bătrînețele la aier de pădure și de munte, înfățișează aicî această numeroasă, simpatică și puternică comunitate, care și ea trăiește tot numaî din averile pădurilor Brîncoveanului: o mie de iugăre! Moșia, fără pădurî, e arendată unor membrî aî familieî Vasu, cari, subarendînd ogoarele, se bucură de pacea împărătească a frumosului castel din mijlocul pomilor roditorî.

În mijlocul curțiî zace un capitel frumos, săpat în piatră. O mare floare de piatră așezată pe niște dărîmăturî slujește de bancă. Și aiurea, cîte o bucată de stîlp, înflorit la vîrf și pe laturî, se păstrează. În urîta poartă de cărămidă pe care Grigore Brîncoveanu o mîntui la 9 Octombre 1800, se văd doî stîlpî de aceștia întregî

Constantin Brîncoveanu, Domn al Ţerii-Româneşti, boierul Simbetei-de-sus.

și patru capitèle, care cu vîrful în sus, care cu vîrful în jos.

Aceste lucrărî de veche artă cinstită și bogată aŭ făcut parte dintr'o casă și maî veche, aceia pe care, cu luxul ce se vede în casele egumeneștî de la Hurezul oltean, o clădise bătrînul Constantin-Vodă pentru a-și adăposti aicî zilele din urmă, dacă mazilia ar fi să-l scoată înnainte de moarte din Scaunul domnesc al țerii sale. Această mazilie a căzut însă asupra luî ca un trăsnet, în strașnicul an 1714, cînd Paștile-ĭ aduseră căderea și Sîntă-Măria moartea sa și moartea tuturor acelor fiĭ iubiți, cărora li gătise aicî un cuib de fericire asigurată. Curțile frumoase, cu stîlpiĭ de horbote săpate, s'aŭ dărîmat cu încetul și sătenii aŭ luat din ele piatră și cărămidă pentru căsuțele lor, iar acolo unde a stat frumosul lăcaș în stil răsăritean, adăstîndu-și stăpînul, e numaĭ o mocirlă de cărămizî măcinate, din buruienile căreia se ivesc acum cele d'intăiŭ brăndușe de toamnă, gingașele florî vinete ale friguluî și morțiĭ apropiate, — ca o pomenire, veșnic înnoită, a fericiriĭ patriarhale ce a murit năprasnic.

Pornim iute, pentru a întrece căderea pripită a serii, către pădurea în care se ascunde schitul brîncovenesc. Străbatem miriștĭ, lanurĭ de cartofĭ, cucuruze, sămănate în pămîntul lutos, destul de sărac. Munțiĭ stropiți de neauă se în-

șiră în fund, hotar de țară și despărțitorĭ aĭ aceluiașĭ neam. La dreapta, în urmă, se ascunde satul Drăgușul, iar în stînga turnurĭ albe, micĭ, arată unde e Pojorîta, apoĭ Lisa și Breaza, în fund, supt codru. Treĭ piscurĭ albe se înfundă rotunzit, făcînd ceiace se chiamă Fundul Sîmbeteĭ. De o parte și de alta, vîrfurile se urmează într'o uriașă platoșă de păduri, în care de la fagiĭ, mestecenĭĭ, paltinĭĭ verzĭ, bradul negru duce la culmile de o albeață aspră.

Un drumușor de pădure suie spre o casă veche, cu obloanele de lemn închise. E reședința curatoruluĭ averiĭ brîncovenești stăpînită de străinĭ. Lătrăturĭ furioase ne întîmpină pănă ce un bătrîn pădurar vine și face liniște. Turmele aŭ început a se coborî de la munte, unde încă de acum frigul e fără milă, și ciobanĭĭ, *păcurarĭĭ* poienelor înnalte gătesc de mămăligă în margenea unuĭ rîuleț ce, răsărind din munte, aleargă despletit spre lumina șesuluĭ. Cițîva măgarĭ — și aicĭ! — îmĭ staŭ în cale; măgariĭ ciobănești îndeplinesc însă, precum se știe, una din sarcinile cele maĭ folositoare, și eĭ poartă încă în spinare toate uneltele și ciuoaiele baciuluĭ.

Drept supt colțul alb al Pietriĭ-Roșiĭ, în margenea soboruluĭ împărătesc al munților, între copaciĭ deșĭ, printre cari spumegă într'o năvălire zgomotoasă două rîurĭ de munte care stropesc de apă înghețată întreaga pajiște sămănată

cu brănduşe plăpînde, vezî dărîmăturile schituluî. Un turn fără vîrf se fărîmă de-asupra uneî clădirî, cu pridvor şi tindă, încinsă de liniî zimţuite. Copacî supţiratecî cresc pe zidul măcinat, şi-î acopăr cu pietate goliciunea părăsită. Pomelnicul se vede încă, şi din el se înţelege că mănăstioara a fost făcută de fraţiî Manolachi şi Nicolae Brîncoveanu în anul 1767. Decî nu sînt maî mult de o sută cincîzecî de anî de la aşezarea în casele cu totul sfărîmate astăzî a aceluî Visarion, cel d'întăiŭ egumen al Sîmbeteî-de-şus răsăritene. Dar *biserica* grecească, moştenitoare a Brîncovenilor, n'a voit să păstreze mănăstirea clădită de dînşiî întru pomenirea lor, şi ea dă astăzî abia un ajutor uneia din bisericile satuluî. Şi aicî Grecii aŭ făcut ceia ce li s'a imputat cu dreptate în ţară, mistuirea averilor mănăstireştî, lăsînd să se nimicească de timp mănăstirea însăşî.

În căderea seriî ne întoarcem către sat. E un apus de toată frumuseţa în cerul limpede care se încinge de jur împrejur de lumină roşie în clipa cînd ochiul de foc scapătă după livezile din margine. De la munte se coboară încetinel prin miriştî vitele satuluî, în lung şir alb mînat din urmă de o fată rumână şi voinică, cu pălărie bărbătească pe cap şi un căţelandru sfrijit lîngă dînsa.

Cercetez bisericile Sîmbeteî după căderea nopţiî, străbătînd uliţele în care rătăcesc sătenî,

de la cîrciume saŭ într'acolo. Biserica din Sîmbăta apuseană e urcată pe un deluț; recunoștĭ ușor și în alcătuirea eĭ datina de peste munte: e de sigur o ctitorie a Brîncovenilor celor maĭ noĭ, și de aceia și are dreptul la mărinimia grecească. Și aicĭ, dar maĭ mult dincolo, în Sîmbăta răsăriteană, altă comună la care ajungĭ peste rîurĭ de munte cu punțile din trunchiurĭ răzlețe ce se clatină supt pasul sigur al sătenilor, — chiar cînd aŭ băut prea mult, — și al sătencelor, se descopăr îndată rămășițĭ din timpurile brîncovenești. Cărțile de slujbă sînt în parte de pe la 1700 și pe lîngă acelea care pomenesc pe Visarion, «cel d'intăiŭ egumen», aflu una care mărturisește că vine de la «bunul stăpînul nostru Io Costandin Basarab Brîncoveanu Voevod».

Din aceste însemnărĭ și din spusele sătenilor, se deslușește că Sîmbăta-de-sus avea odinioară mulțĭ popĭ prin toate colțurile, hirotonisițĭ maĭ tărziŭ, foarte bine, la mănăstire. Supt Constantin-Vodă, nu era decît o singură biserică însă, una de lemn, pe locul celeĭ de piatră din Sîmbăta răsăriteană, clădită abia la 1786. Pănă tîrziŭ a rămas ceva din înrîurirea călugărească, și cantorul de la această biserică, tîmplar saŭ «măsar» de meșteșug, crescut de un călugăr, care nu maĭ stătea însă la mănăstire, e cel d'intăiŭ pe care-l aflu știind să cetească, și încă fără greș, vechea scriscare de mînă a însemnărilor.

VII.

Împrejurimile Făgăraşuluĭ: a şasea călătorie.

Vedem pentru întăia oară Oltul în aceste părțĭ la trecerea spre Galați. E o apă mare, lină, curgînd liniştit printre malurile joase; copacĭ de apă îşĭ moaie pe alocurea crengile blege într'însul; aicĭ e alb şi vesel acel rĭŭ, care, după ce a trecut prin două strînsorĭ de munte, de la un capăt la cellalt al Ardealuluĭ, vine la noĭ trist şi negru, îngust şi adînc, aducînd ca o solie de jale ce nu se poate mîngîia, de suferințĭ ce nu se pot înlătura.

Un mare pod țesut din bîrne se încovoaie de-asupra luĭ. Înjghebarea luĭ prin 1850 a fost un mare eveniment pentru Romînĭĭ noştri de prin sate, deprinşĭ a trece tot cu luntrea. El s'a păcătoşit însă cu vremea, şi acum trecerea pe dînsul e îngăduită numaĭ călătorilor pe jos. Pe cînd se lucrează, în pufniturile aburuluĭ, la un alt pod, de fier, chiar lîngă acesta, carăle de țeranĭ şi trăsurile de «domnĭ» trec pe un «hurduzăŭ» în lunecarea înceată a luntrĭĭ încărcate pe luciul funieĭ de fier care e adevăratul «hurduzăŭ». Tovărăşiile cele maĭ neaşteptate şi maĭ interesante se înjgheabă astfel pe scîndurile prelinse de apă ale poduluĭ umblător, care zi şi noapte îşĭ aşteaptă muşterĭĭ.

Galaţiĭ sînt un rînd de case săseştĭ, locuite

numaĭ de Romînĭ, de-a lungul unuĭ drum prăfos saŭ tinos și în jurul gîrboveĭ bisericuțe vechĭ. Săteniĭ se țin cu holdele, dar și cu cărăușia: ceĭ maĭ bunĭ birjarĭ din Făgăraș sînt aceștĭ Gălățenĭ.

De aicĭ înnainte e tot țara Ardealuluĭ, «pădurea» de odinioară a regeluĭ ungur, cucerită asupra Romînimiĭ din satele Someșuluĭ, Murășuluĭ, Tîrnavelor și Oltuluĭ. Ținutul oltean e lîngă tine, și de pe drumul care se înnalță răpede pănă foarte sus, vezĭ din a dreapta una din cele maĭ strălucite privelișteĭ. Răzimată în munțiĭ albaștri, în lazurile fumurieĭ, o *țară* întreagă îțĭ înfățișează drumurile întortochiate, lanurile desfășurate în lăicere verzĭ și galbene, satele ascunse în livezĭ, turnurile albe ce răzbat și stăpînesc deasupra copacilor. Dar dincoace o lume nouă ți se vădește în locurĭ și oamenĭ.

E un mare sobor neorînduit de dealurĭ ce nu încap unele de altele, ci se amestecă, se încalcă, părînd încremenite într'o mare luptă pentru loc și lumină. Dealurĭ galbene, bune, cu pămîntul supus pluguluĭ, cu brazda neagră, părintească pentru sămînță, cu apele rarĭ, trîndave și tulburĭ, dealurĭ de bielșug lesnicios și de drumurĭ grele, — ca în Moldova și Basarabia. Numaĭ pe lîngă comunele săseștĭ, care încep în curînd, se maĭ află marĭ petece din pădurea fără de margenĭ ce era odinioară. Încolo, numaĭ miriștĭ și

cucuruze, întrerupte de cîte o largă pată întunecoasă de arătură proaspătă.

Și alcătuirea satelor e asemenea cu cea moldovenească. Aicĭ strada nu țintește drept înnainte, ci se întortochiază și se încolăcește pe placul eĭ, urmînd înnălțările și aplecările pămîntuluĭ neorînduit. Curțile sînt maĭ marĭ, coperișurile de stuh și paie cu mult maĭ dese decît în țara Oltuluĭ; clădirea, de bîrne și de pămînt, e maĭ umilă și neîngrijirea maĭ mare.

Oameniĭ se îmbracă și se poartă altfel. Bărbațiĭ aŭ chică, pe care o ung; femeile poartă cojocèle peste ie, iar pe cap, de-asupra părului clădit sus, un cearcăn de mucavà de pe care se desfășură pe spate vălul, «velitoarea» în toată lungimea luĭ; fetele obișnuiesc a se înfășura pe frunte cu o maramă neagră, ca la Sălișteni, care flutură pe umerĭ. Văd tot fețe frumoase, obrazurĭ prelungĭ cu bărbia fină, ochĭ adîncĭ. Această rasă maĭ bine înzestrată samănă iarășĭ cu aceia care locuiește cea maĭ mare parte din Moldova, din Bucovina și Basarabia.

Am văzut două sate, cu cîte două bisericĭ de două legĭ, din care cea neunită pare să cîștige zilnic suflete nouă: Calborul și Boholțul. Se recunoaște ușor că ele s'aŭ chemat întîiŭ: Kaltbrunn și Buchholz, Fîntîna-Rece și Făgetul. Pănă nu departe în urmă, locuitoriĭ eraŭ aicĭ Sașĭ, cari, pentru că înlocuiseră pe Slavĭ de-a

dreptul, eraŭ numiți de aĭ noștri Șcheĭ, ca și ceĭ de la Rușcior și Bungard, în Ținutul Sibiiuluĭ. Se maĭ vorbește însă de o biserică calvină ce ar fi stat în amîndouă satele (de sigur însă pentru Romînĭ, mînați de Stat la staulul calvinismuluĭ), de un Vlădică romîn ce ar fi locuit odinioară în satul părăsit al Făgetuluĭ Romînilor. Adevărul e că Romîniĭ aŭ mîncat pe Sașiĭ din cele două sate saŭ i-aŭ silit să treacă în așezările vecine, destul de marĭ ca să poată luptà. Dar și în acestea, Cincul-Mare, Cincul-Mic saŭ Cincșorul, în fața Voileĭ (Gross-Schenk și Klein-Schenk), aĭ noștri aŭ răzbătut, iar la Șona eĭ aŭ biruit chiar pe dușmaniĭ de rasă. Ceia ce împiedecă o cotropire maĭ răpede e datina, luată de la Sașĭ, de a mărgeni în chip nelegiuit numărul copiilor, fiindcă traiul e maĭ ușor fără dînșiĭ. Una după alta vin gospodăriĭ de oamenĭ tinerĭ, unde nicĭ-un zîmbet, nicĭ-un tropot de piciorușe, nicĭ o vorbă nevinovată nu întrerup încruntata muncă îndărătnică pentru ban. Și firește nimenĭ nu e în măsură să poată urmări și pedepsi pe ucigașele pruncilor ce nu s'aŭ născut.

Și această margene ardeleană pare o țară foarte evlavioasă și închinătoare de idolĭ în forme străvechĭ. Unde-țĭ aruncĭ ochiĭ, pe drumurĭ, în cimitire, prin cîte un pridvor de biserică, vezĭ crucile, făcute maĭ ales de lemn, care înfățișează răstignirea singură saŭ o întreită răs-

tignire: crucï acoperite, crucï descoperite, crucï purtînd o tablă și crucï cioplite numaï. Pe una maï mare și maï veche, la biserica din Buholț, văd tipul desăvîrșit al lor: în față zboară sus cu aripï vinete «Tatăl Savaoft» în triunghiul sfînt; la mijloc, Mîntuitorul întinde brațele pironite; jos Maica Precista și Sf. Ioan Botezătorul țin de mînï pe Satana, negru de drăcie și negru de mînie. Pe laturï, se văd heruvimï, cu capetele în aripï, Sf. Nicolae bătrînul și Sf. Vasile, Sf. Pavel cu sabia și Sf. Petru cu cheile.

VIII.

Împrejurimile Făgăraşuluï: a şeptea călătorie.

Pe o minunată zi răcoroasă, lăsăm, părăsind acum cu totul Făgărașul, drumul prin Beclean, Dridif și Voila și înnaintăm acum pînă la Beșimbav. Satul se maï chiamă și Beșimbac, și locuitoriï se numesc Beșimbăceni. E sigur că eï vin în locul Sașilor, ce aŭ avut aicï un Besenbach, pe care l-aŭ părăsit de foarte multă vreme.

Un roiŭ de copilași ieșiți din școală a coperit cele cîteva drumurï ale satuluï, frumoși, vioï și ageri. Nu se sfiesc să răspundă la întrebărï, și te încunjură din toate părțile. Un băiețaș maï mare e de părere că temeiul la învățătură îl daŭ tot băieții.

E o singură biserică, unită, în jurul căreia s'a strîns acum tot satul. Cum s'a făcut aceasta, merită să se spuie. Eraŭ adecă doĭ preoțĭ, dintre cari unul, cel unit, avea un băiat, iar cellalt, neunitul, o fată. Băiatul era cleric și fata bucuroasă să fie preuteasă în satul eĭ. S'aŭ luat cu binecuvîntarea amînduror confesiilor, și confesia bărbatuluĭ a învins. Așa zice povestea, care e frumoasă într'un fel, iar în altul dovedește încă odată ce încurcătură zădarnică și ce copilărie, care se sfarmă de cea d'intîiŭ potrivire a intereselor, e această dezbinare a Romînilor în două legĭ pentru acelașĭ rit, în două trupurĭ pentru aceiașĭ față.

Trecem iarășĭ Oltul pe «hurduzăŭ». Podarul e un moș uscățiv, iute și hazliŭ la vorbă; peste rîŭ, baba luĭ unge cu humă culeasă din scorburile văilor un bordeiaș cît o colivie. Trecerea se face cu plată, și o înștiințare comunală arată amănunțit cît se plătește «după un vita mare» și «după un vita mică», adecă: «oie, capra, miel, viniator, vitiel». *Viniator* e... o porcărie pentru rîmător.

Dincolo de Olt, întîlnim în suișul către Rucărul din aceste părțĭ o ceată de Țiganĭ corturarĭ. Ce măreațe și întipărite de o înnaltă poesie visătoare sînt fețele prelungĭ, cu ochiĭ de foc și lungul păr negru coborîndu-se inelat pe umeriĭ goĭ! Maĭ este și un bătrîn cu barba 'n

țurțurï sălbatecï, și o Țigăncușă descheiată și o bătrînă dălăbăzată, precum și treï dancï, dintre cari doï aŭ cămașă de amîndouă părțile, iar cel de-al treilea numaï d'indărăt. Cer crăițarï, și, cînd îï aruncăm, toată lumea se prăbușește la pămînt, unde se zvîrcolește apoï în praful de lut. Un copil face roată din noŭ pentru ca să fie iarăși dăruit, iar alțiï aleargă sălbatec, nebun, după trăsură. «Da-ï și luï, ca crapă», spune în treacăt, într'un graiŭ ușor, încă o Țigancă, ce trece pe lîngă noï.

Sîntem îndată în satul destul de mare al Rucăruluï, care se acață pe înnălțimea gălbuie. Este o biserică neunită pe culme, făcută de la 1806 la 1811 pentru ceï maï mulțï locuitorï; cîțïva uniți aŭ de vale o biată bisericuță nespus de săracă și de părăsită, căreia-ï lipsește deocamdată preotul, pînă-și va mîntui învățătura la Blaj un tînăr simpatic care ne întovărășește. În acest sat sînt iarăși două Cazaniï întregï ale luï Varlaam și o a treia în flenduri, pe care mi se îngăduie să o ieaŭ.

Un nouraș negru s'a ridicat de la munte. În curînd el pare că întinde àripï vinete care cuprind tot cerul. Cîteva picăturï cad, apoï un adevărat potop. Înnaintea luï aflăm adăpost în casa mameï preotuluï neunit, alt tînăr. Locuința are un cerdac, la care ajungï prin scară de lemn, o tindă în care atîrnă o șuncă și alte

uscăturĭ ce te ispitesc cu mirosul bun, și o odaie cu laviță, lăzĭ și polițe pline de țesăturĭ și cusăturĭ. O parte le-a făcut bătrîna, alta nora eĭ, care are vre-o 15 anĭ abia. Se lucrează iĭ cu bete minunat de fine, brîie, fote, care încunjură tot trupul și se chiamă tot catrințe, velitorĭ care se pun pe cap peste o formă de papură ridicată pe lăturĭ ca două coarne și supt care părul atîrnă în lațurĭ de codițe, — presurĭ și traiste. Fota-catrință și «coarnele» sînt semne deosebitoare ale Rucărenelor. Împletiturĭ de acestea vinde o rudă a gazdeĭ noastre, cu cîte 40 de crăițarĭ bucata. Pe încetul maĭ sosește cineva și, pe lîngă cantor, maĭ avem la această mică șezătoare de zi, strînsă de hatîrul străinilor, încă o nevastă și o copiliță de nouă anĭ. Aceasta merge la școală în al patrulea an, poate ceti destul de bine, dar nu știe nicĭ cine e rege în această țară, nicĭ cine păstorește Biserica ortodoxă a Ardealuluĭ. În cea d'intîiŭ privință, iĭ daŭ lămuririĭ iredentiste.

Acum călătorim prin noroiŭ, prin «tină» lunecoasă la vale spre «hurduzăŭ», unde ne așteaptă acelașĭ «brudariŭ» bătrîn al vaduluĭ, căruia depărtațiĭ străbunĭ iĭ ziceaŭ «brod». Țigănimea corturilor rătăcește acum undeva pe drumurile de la stînga Oltuluĭ, dar cară pline se îngrămădesc la trecere. Bătrînul găsește o vorbă de glumă pentru a ni face loc nouă maĭ întăiŭ:

«Voĭ treceți pe la mine în fiecare zi, dar dumnealor numaĭ odată».

În curînd sîntem la Vișteа-de-jos. Sat mare, înșirat frumos de-a lungul uneĭ văĭ bogate și limpeziĭ, care aleargă din munți, între cari unul poartă acelașĭ nume al Vișteĭ saŭ, în dialect și în scrisul cel maĭ vechiŭ, Ghișteĭ. Sîntem aicĭ oaspeții clericuluĭ cu fața impunătoare și graiul frumos, care a fost ales de curînd protopop al «tractuluĭ» făgărășean, păr. Borzea, care binevoiește să-mĭ fie un călăuz prietenesc în împrejurimile satuluĭ unde a stat ca paroh douăzecĭ de anĭ, dînd locuitorilor pildă de hărnicie, de pricepere gospodărească și de omenie.

Pe ulița cea mare a Vișteĭ sînt două bisericĭ. Cea veche e a uniților. Așezată pe o înnălțime, ea nu înfățișează nimic deosebit. Maĭ nouă și foarte bine ținută, e biserica neunită, «biserica a neunită» din jos, căreia nu-ĭ lipsește decît Cazania luĭ Varlaam, de care s'aŭ împărtășit maĭ toate bisericile din aceste părțĭ ale Făgărașuluĭ.

O altă Viște se află maĭ sus, la o depărtare de vre-o treĭ chilometri, pe cari-ĭ străbatem în ziua următoare numaĭ. Multe case cu gardurile de nuiele; și podul de la unele din ele e uns cu tencuială peste asemenea împletiturĭ de vergĭ. Destule coperișurĭ de stuh, care se înfățișează urît, fiind răŭ clădit, și cu atît maĭ urît cînd

fumul ce iese din cuptor se revarsă pe toată întregimea luĭ, înnegrindu-l ca după un foc. Mi se spune însă că un coperiș de țiglă trebuie dres necontenit, pe cînd cel de paie, dacă e bun, ține o viață de om. Altfel, e un plăcut sat de munte, cu ulița pietroasă, care urcă la deal. Văd frumoase chipurĭ de fetițe de școală, care se întorc fluturîndu-și părul bălan lăsat în plete. Și aicĭ ca și în cele maĭ multe din aceste așezărĭ buna stare e foarte puțin scoasă la iveală prin podoabele locuințiĭ și ale portuluĭ. Însă la călătorie oamenĭĭ se îngrijesc cît se poate de bine, și e o plăcere pentru noĭ să facem loc în trăsură uneĭ voinice neveste rumene, în veșminte albe ca zăpada, care merge la gara Vișteĭ-de-jos pentru ca să-și caute apoĭ la Sibiiŭ bărbatul, cătană care s'a îmbolnăvit la manevre.

Acum sara nu ne putem urca până la aceastălaltă Viște, și căutăm decĭ, pe un drum destul de răŭ, peste văĭ și movile de lut, sămănate pe alocurĭ de bolovanĭ, satul Drăgușuluĭ, în vecinătatea Sîmbeteĭ-de-sus. Sosim numaĭ la căderea nopțiĭ, învăluită în neguri și tulburată de căderea zgomotoasă a uneĭ ploĭ de toamnă neogoite. Se maĭ vede ceva cînd intrăm în biserica neunită, care e nouă, clădită din venitul cîrciumeĭ, care aparține comuneĭ. Numaĭ la lumina lumînărilor se deslușesc însă zugrăvelile foarte bune ale uneĭ bisericuțe de lemn, ce a luat pe la 1790 locul vechiĭ mănăstirĭ drăgușene, care fusese în

codru, cu călugăriï și «logofeții» eï — ca meșterul caligraf logofătul Mateï Voileanu, de pe la 1750 —, până la dărîmarea eï din porunca luï Iosif al II-lea, Împăratul distrugător al mănăstirilor unde se adăpostiaŭ călugăriï uneltitorï contra Uniriï. Prin noroiŭ și supt șiroaie de apă

Apărătoriï patrieï: jandarmiï lîngă bisericile Romînilor.

mergem cu luminï ce sfîrîie fricos supt picăturï spre mărunta biserică unită, al căreï preot e fiul unuï protopop neunit. E firesc lucru ca el să primească fără mirare pe tovarășul săŭ de legea veche.

Ne ascundem de ploaie în casa acestuia din urmă, a căruï primire bună e în curînd tulbu-

rată de sosirea jandarmilor. Un *strajameșter* (sergent) și un «firer» (caporal) intră în casa preoțească fără nicĭ-o înștiințare, cu chipiile de serviciu pe cap. Cer pașaportul, nu-l află îndestulător pentru ca să se poată vedea bisericile, furișează tot felul de bănuielĭ, se mînie maĭ la orĭce răspuns, staŭ aproape un ceas în casă, tot cu capul acoperit, și la ieșire amenință că-mĭ vor face vînt peste hotar dacă nu voiŭ aduce o învoire de la Guvern. Aicĭ în Ungaria decĭ nu există respectul pentru sfințenia caseĭ fiecăruia, care e unul din temeiurile vieții popoarelor civilisate. Pașaportul dat în numele Suveranuluĭ unuĭ stat prieten e privit ca o zdreanță fără însemnătate și fără preț. Saŭ slujbașiĭ de rînd sînt lăsați fără nicĭ-un friŭ să se arunce asupra oamenilor cari n'aŭ călcat întru nimic legile țerii străine, în care aŭ conștiința că se află.

Călătoriile unuĭ biet nebun din România care străbătuse de curînd aceleași sate cu pașaportul și revolverul în mînă, cerșind cu amenințărĭ orĭ pe unde putea, nu îndreptățesc cu desăvîrșire astfel de apucăturĭ. Altfel, poliția ar fi în drept să apuce de guler pe orĭce trecător pe stradele unuĭ oraș în care de curînd s'ar fi făptuit un omor. Grosolănia de vizitiĭ a jandarmilor săĭ nu ajută întru nimic la asigurarea stăpînirĭĭ ungurești în aceste Ținuturĭ locuite de Romînĭ cari deocamdată aŭ cu totul alte gînduri decît

a pregăti o răscoală cu ajutorul profesorilor de Universitate din România.

Ne întoarcem noaptea supt un cer cu stele, și a doua zi în schimb ne trezim cu cerul de neguri din care picură ploaie.

IX.

Împrejurimile Făgăraşuluï: a opta călătorie.

Avînd acuma învoirea ce trebuie, mergem prin bisericile Arpașuluï-de-jos, care se adăpostește supt zidul munților. Și aicï a fost o mănăstire, și locul eï se arată și astăzï de sătenï. La clădirea bisericiï neunite, în secolul trecut, aŭ ajutat și «domnul de pămînt» ungur și funcționariï, precum spune inscripția zugrăvită de-asupra porțiï de intrare. Maï este și o biserică neunită, maï mică și maï săracă. Ceï doï preoți sînt rude și poartă acelașï nume. La Arpașul-de-sus, cu altă amintire de mănăstire, n'am putut merge.

Arpașul-de-jos e reședința uneï preturï (subprefecturï) avînd în fruntea eï un «prim-pretor» saŭ fö-solgabirăŭ și un «pretor» saŭ solgabirăŭ, cari atîrnă la rîndul lor de vice-comitele și comitele, ali-șpanul și șpanul din Făgăraș. Oficiul e așezat într'o casă urîtă cu două rînduri, care se înnădește acum. Biurourile ocupă numaï rîn-

dul de sus, în care se suie țeranĭ după afaceri, și, pe cînd se dezbat acolo pe ungurește trebile Statuluĭ, de jos, unde învață copiiĭ școliĭ confesionale, se înnalță în auzul mieŭ un sunet argintiŭ de glasurĭ limpezĭ care suie și coboară, cîntînd Tatăl Nostru pe românește. Și mi se pare că văd în aceasta un simbol al împrejurărilor de astăzĭ în această țară: sus sila pripită, bănuiala, prigonirea, iar jos o imensă cîntare a milioanelor de glasurĭ curate care cer luĭ Dumnezeŭ dreptatea, cu siguranța că vor căpăta-o.

În stînga, către Viște, sînt cele două Uce, numite și ele Ucea-de-sus și Ucea-de-jos, după cursul rîulețuluĭ lîngă care sînt clădite. Acest rîŭ pornește din munte cam în acelașĭ punct care vede obîrșia Argeșuluĭ nostru. Soarta uneia din aceste ape și a celeĭlalte pare a oglindi soarta neamuluĭ românesc ce trăiește pe margenea lor, de o parte și de alta a munteluĭ: Argeșul merge în Dunăre de-a dreptul, pe cînd aceastălaltă apă de munțe nu ajunge acolo decît după multe rătăcirĭ și schimbărĭ de nume.

Ucea-de-sus are două bisericĭ, dar ceĭ doĭ preoțĭ bătrînĭ, cu bărbile albe, sînt verĭ din frațĭ și samănă destul de bine. Cele două clădirĭ albe aŭ, de altfel, aceiașĭ portiță de intrare, aceiașĭ curte, acelașĭ cimitir saŭ «progade» în care se înfrățesc mormintele românești ale ace-

loraşĭ plugarĭ romînĭ, asemenea în făptura lor sufletească precum şi în cea trupească.

Ucea-de-jos începe cu o Ţigănie de vre-o sută de suflete. Căsuţe micĭ, strîmbe, dar mult maĭ bune decît ale Ţiganilor noştri. Aicĭ e şi oarecare înlesnire, şi purceĭ guiţă în curţile acestor meşterĭ de linguri. Portul e ca şi al ţeranilor noştri, cu cari aceştĭ oaspeţĭ caută să samene cît pot maĭ mult, şi te-aĭ crede într'un colţ sărac de sat românesc dacă n'ar fi feţele prelungĭ, palide, cu calziĭ ochĭ de visare sălbatecă, pe cari nicĭ-o sărăcie şi nicĭ-o umilinţă nu-ĭ poate stînge.

Satul e «curat» din punct de vedere confesional, adecă are numaĭ o lege, pe cea neunită. Bisericuţa e lăsată cu cheia de-asupra uşiĭ: florile de Sîntă-Mărie se usucă de-asupra icoanelor, ouăle aduse de închinătoare staŭ încă pe discurĭ şi crăiţariĭ culeşĭ de la ţeranĭ se văd în margenea mesuţeĭ cu icoana hramuluĭ. Sătenĭĭ sînt deosebit de evlavioşĭ şi se tem ca de foc de afurisanie şi de pedeapsa, de «bătaia» luĭ Dumnezeŭ.

În margenea din jos a satuluĭ, la drum, stăpînirea şi sprijinurile eĭ sînt represintaţĭ printr'o şcoală de Stat, văpsită urît cenuşiŭ şi care nu e decît un fost han prefăcut, precum şi prin două cîrciume ţinute la un capăt şi la altul al poduluĭ de doĭ Evreĭ, tatăl şi fiul, cari vînd un spirit» foarte puţin sfînt. Altfel, Evreĭ de aceia

cari știŭ românește maĭ bine decît ceĭ de la noĭ (pe aicĭ sînt chiar și Evreĭ cari nu știŭ altă limbă decît românește, dar nu sînt, despre aceia, maĭ priincioșĭ neamuluĭ pe care-l cîrciumăresc).

X.

Împrejurimile Făgăraşuluĭ: a noua călătorie.

După amiazi, apucăm spre Olt, către Feldioara, așezată dincolo, în Ardeal. Și, fiindcă e vorba iarăși de Ardeal și de Țara Oltuluĭ, nu se poate spune în de ajuns cît se simte și de popor până în ziua de astăzĭ această deosebire. O viață politică și socială deosebită timp de atîtea veacurĭ a deprins pe locuitoriĭ de același neam aĭ celor două maluri să se privească cu ochĭ de batjocură, dacă nu de dușmănie. În cele maĭ vechĭ timpurĭ, Țara Oltuluĭ pare să se fi ținut de Oltenia noastră, de acel Voevod oltean din Gorj și Vîlcea, care maĭ tărziŭ și-a închinat steagul înnaintea Domnieĭ argeșene care a întemeiat marele principat al Țerĭĭ-Românești. «Marĭĭ Voevozĭ» aŭ rîvnit totdeauna spre părțile Făgărașuluĭ, și de aceia Ludovic-cel-Mare a vrut să-ĭ cîștige dîndu-li ca o feudă ducală acel pămînt de margine, în care aĭ noștri ar fi vrut să rămîie stăpînĭ desăvîrșițĭ. După înlăturarea drepturilor domnești asupra acesteĭ

părți de peste munte a Oltenieĭ, rămase desișul îndărătnic al boierimiĭ strămutate de dincolo prin cărțile de danie ale Voevozilor, răzășie săracă, mîndră și vitează, ca bradul crescut pitic și ursuz pe țerna pietroasă a unuĭ munte înnalt pe care-l bat vînturile vrăjmașe. Dincolo de Olt era în acel timp bogăția *funduluĭ*, pămîntuluĭ regal dat pe mîna Sașilor, cu holdele și pădurile luĭ de pe dealurĭ. Romînul stătea aicĭ ca un rob saŭ se strecura ca un dușman, arzînd casele și furînd vitele. Cînd îl prindeaŭ, furcile-ĭ știaŭ de rost, dar, cîtă vreme era slobod, codrul recunoștea într'însul păunașul luĭ. Pănă la 1848 și la desființarea iobăgieĭ, pădurariĭ eraŭ treziți noaptea de voinicĭ necunoscuți cari pieriaŭ în întunerec. «Dacă n'aveaŭ hrană», spune cineva care-și maĭ aduce aminte, «ziceaŭ tatăluĭ mieŭ: Aĭ ceva și pentru noĭ, fîrtate, iar, dacă eraŭ sătuĭ, ziceaŭ numaĭ: Fîrtate, noapte bună». În 1848, cînd flacările răzbunăriĭ aŭ încunjurat vechea clădire blestemată, aicĭ s'a vărsat maĭ mult sînge. Mi se povestește despre un nemeș ungur care pentru o ceartă de moșie făcuse să piară în temniță pe un bătrîn *boier* și care a perit atuncĭ, după îndemnul flăcăilor rămași pe urma luĭ, de mîna Ardelenilor cu topoare și furcoaie, cari l-aŭ legat de caĭ neînvățați și l-aŭ prins de scocul moriĭ pănă l-aŭ văzut că se sfîrșește în rugăciuni zădarnice și în blesteme. Mult maĭ mult decît Făgărașul, unde

doar privirile lacome urmăresc întinderea moșiilor erariuluĭ (Statuluĭ), — de pe la care pleacă astăzĭ cu patru caĭ, vizitiĭ în roș, vizitiĭ în albastru, cu calpace și surguciurĭ de pene, funcționarĭ unguri de ceĭ cu cîte o sută de coroane pe lună, — mult maĭ mult decît acolo, Ardealul acesta cu pămîntul negru, plin și astăzĭ, ceva maĭ departe de Olt, pănă în Tîrnave și Mureș, de sate săseștĭ bogate, e pămîntul de ură al neamuluĭ nostru.

Ardeleanul rîde de sărăcia țarinĭĭ de peste apă, cînd cîntă:

Țar'a Oltuluĭ,
Țară de săcară, —

țară de săcară pănă astăzĭ, și nu de grîŭ sățios, —

Pămînt de ocară.

Iar Olteanul *boier* răspunde lăudîndu-șĭ valea, în care

Cîte lunci
Atîtea crucĭ,

saŭ zugrăvindu-șĭ astfel pe acel vecin iobag saŭ haiduc:

Ardelean cu țundra sură,
Ziua bea și noaptea fură.

Satul Feldioareĭ e risipit pe o înnălțime, în dosul căreia vin altele, de cea maĭ neașteptată și ciudată înfățișare. Sînt adînciturĭ care par

săpate, liniĭ drepte care arată să fie rînduite de mîna omuluĭ, piramide cu unghiul desăvîrșit. Localnicilor li place a vedea în aceștĭ unicĭ zimțĭ de dealurĭ vechĭ întărîturĭ romane, fără a se gîndi la greutatea uneĭ răscolirĭ așa de uriașe a pămîntuluĭ și la puținul folos pe care ar fi putut să-l aibă. Imităm așa de des natura, încît și eĭ îĭ este iertat să ne imite prin anticipație. Numele acestor jucărĭĭ ale eĭ e tot așa de întortochiat și neînțeles, ca și înfățișarea pe care o aŭ: li se zice Pățărlîile.

Maĭ este și o rămășită de cetate din care s'ar fi scos banĭ de la Domițian și Traian: n'am avut răgazul s'o văd, în căderea pripită a serĭĭ. Era aproape întunerec cînd am ajuns la cele două bisericuțe cu turnurile ascuțite, de țiglă veche, ce se tupilează supt Pățărlĭĭ, în aceiași curte, care e *progradea* tuturor sătenilor. Cele două micuțe clădirĭ vechĭ samănă bine între ele. Cea unită vine către poartă, și e ceva maĭ mică: înnaintea pragului eĭ e răspîndită în tufe cu mirosul puternic floarea de tămîiță cu bobițele mărunte, verzĭ. Preotul, care se bucură de faima unuĭ vestit gîcitor de taine, e un bătrîn cu barba albă stufoasă și trupul de luptător pe care anĭĭ nu-l pot îndoi; în acea clipă de sară, în mirosul tare și sălbatec al tămîițeĭ, în acea tindă întunecoasă de veche biserică mucedă prin adîncul negru al căreia scînteie luminile de ceară din mînile noastre, el pare patriarhul unuĭ trib de

uriașï, coborît din Palatul Păţărliilor, de unde urmăreşte mersul stelelor pentru a prezice viitorul.

Iarăşï trecem Oltul în noaptea umedă cu picuşurï de ploaie rece. Între cele două colibe de pe culmea tinoasă aşteaptă bătrînul brudariŭ, privind cu ochiï obosiţï la dunga lată de argint a Oltuluï, nemişcat ca un lac. Tropotul cailor pe luntrea care lunecă pe nesimţite, vorba rară, supusă a moşneaguluï, pustiul negru ce mărgeneşte apa lucioasă îţï chiamă în minte scene de trecere războinică în bătrîne timpurï sălbatece.

XI.

Spre Sibiiŭ.

Ne despărţim în sfîrşit de tata Bîrghişanul, care pe vreme bună şi pe ploaie, cu bucurie şi cu năcaz, tăcut şi în una şi în alta, afară de cîteva cuvinte aruncate în treacăt, a fost cîteva zile purtătorul nostru. Cu toate că aş fi vrut să merg şi maï departe cu putinţa vederiï în toate părţile, cu răgazul popasurilor în care poţï cerceta locurile, bisericile, casele şi oameniï, trebuie să ieaŭ pănă la Sibiiŭ trenul. El se opreşte la revărsatul zorilor în staţia Viştei-de-jos.

Nicï-odată greoaia maşină cu mirosul de cărbunï şi ferestuicile chioare nu mi s'a părut maï mult o temniţă decît în acel ceas de ivire nehotărîtă a uneï zile albicioase de toamnă. De la Arpaşul-de-jos, cea d'intăiŭ staţie, se vede bine

dar ce tristă e această cale în drumul cufundat, departe de sate și între părețiĭ impușĭ aĭ stațiilor, plantațiilor, semnalelor, împestrițate cu Unguri decorativi ca o reclamă minciunoasă, menită să ascundă atîta Romînime curată!

Porumbacul-de-jos se desfășură maĭ bine decît alte sate pe care abia le gîcești în dosul livezilor îmbîcsite. Flăcăĭ iese călărĭ la țarine, un ciobănel în saricâ își răsfiră oile pe pajiște. Turnurile țepoase ale celor două biserici își fac în ciudă ca două cumetre rele ce nu încap una de alta la slujba cea sfîntă luĭ Dumnezeŭ. Acesta e unul din cele maĭ bune sate făgărășene, și lucrul l-a înțeles și un comite italian născut în Germania, care a venit aicĭ cu servitoriĭ săĭ englesĭ și stă în fiecare an lunĭ întregĭ de zile vînînd codriĭ cu hăitași romînĭ cari-ĭ caută ursul, «capra» și «porcul».

După Porumbac linia de dealurĭ, care ascundea aproape cu totul, din a dreapta, munțiĭ, se prăbușește în căderĭ răpezĭ, ca o costișă de cetate. Eștĭ maĭ aproape și de linia înnaltă a hotaruluĭ și de ștergarul de argint al Oltuluĭ întins pe pajiștea verde. Valea se tot strînge, pregătind o închisoare apeĭ care s'a deprins a merge lin și vesel, de cîte orĭ nu duce în sine mînia năprasnică a pîraielor munteluĭ, a rîurilor de prin sate.

Pe o modîlcă a șesuluĭ oltean se revarsă un

sat mare, cu multe coperișurĭ roșiĭ și două bisericĭ greoaie, dintre care cea meĭ depărtată e înnegrită de timpurĭ. La el duce o strajă de plopĭ vechĭ, și alțĭ tovarășĭ de bătrînețĕ aĭ lor se îngrămădesc în cuprinsul foarte larg al unor zidurĭ de cărămidă înroșite de ruină. Trenul se oprește maĭ mult înnaintea unuĭ fronton de gară ce se recomandă Felek. Odată cînd eraŭ Sașĭ pe acolea — Ungurĭ n'aŭ fost nicĭ-odată —, adecă pănă prin aniĭ 1840, eĭ ziceaŭ satuluĭ: Freck. Iar pentru noĭ, cari sîntem acum singurĭĭ stăpînĭĭ aice, unde avem și o protopopie, acesta e Avrigul.

Avrigul luĭ Gheorghe Lazăr, care a pornit de aicĭ ca un dascăl sărac la copiiĭ uneĭ cocoane bogate din Bucureștiĭ ceĭ cu carte grecească pentru lume, și cu carte românească numaĭ pentru biserică, și care a dus cu sine binefacerea aceluĭ spirit național pe care-l răspîndise dincoace școala luĭ Clain, Maior și Șincaĭ. Înviorătorul unor timpurĭ veștede a rămas totdeauna dascăl sărac precum plecase, și într'o zi, după tulburările de la 1821, în care nu și-a putut afla rostul, o căruță țerănească îl aducea bolnav de moarte în locul umil de unde plecase 'n drumul luĭ de apostol. În mijlocul Bucureștilor, în marmură, Avrigeanul pletos cu mustața mică, mușcată în clipele de amărăciune, stă în picioare, făcînd o mișcare care, în numele Spiriteluĭ, poruncește timpuluĭ să se schimbe; aicĭ țărîna luĭ

se amestecă în pămînt cu ţărîna altor plugarĭ, fraţiĭ, părinţiĭ, moşiĭ şi strămoşiĭ luĭ, tot iobagĭ de-aĭ luĭ Bruckenthal şi aĭ altor nemeşĭ de ceĭ cu copaciĭ din vale. Un mic semn de piatră cu cîteva slove arată că acest trup de sărman zace în pămîntul bisericiĭ neunite, dar gîndul ce a fost în el, acela e şi în biserica unită şi în toate bisericile şi casele de cărturarĭ; el suflă slobod şi tare în largul Romînimiĭ întregĭ.

Îndată după Avrig dealurĭ mărunte, movile rupte se înnalţă şi cad în şes. Încă de la Sebeşul-de-sus, în dreapta dealurile oltene, purtînd viĭ şi holde, se prefac în marĭ movile ascuţite, pe care le acopere pădurea. Înnălţîndu-se şi îndesîndu-se tot maĭ mult, ele parcă vreaŭ să înfrunte munţiĭ din faţă, închizînd drumul Oltuluĭ.

Deodată acesta se încovoaie şi fuge, cotind printre înnălţimĭ spre planurile noastre libere.

Drumul trece cotitura apeĭ pe un pod mare, între căciulĭ uriaşe de muncele la poalele cărora, prin cărăruşĭ albe, se strecoară şiruri de vite albe, de bivolĭ cu piele de Satană. Marĭ sate grămădite, cele maĭ multe cu Saşĭ în ele, bisericĭ negre, cocoţate sus, se aciuiază între ridicăturile pămîntuluĭ. Apa Sibiiuluĭ luceşte cîtva timp ca o vîrcă de oţel în verdele pajiştelor bogate. Apoĭ şesul sibiian se lărgeşte pentru locuinţĭ şi holde, mărgenit numaĭ din a stînga de blîndul şir de dealurĭ al Apusuluĭ.

CARTEA A III-A.

ȚINUTUL SIBIIULUĬ.

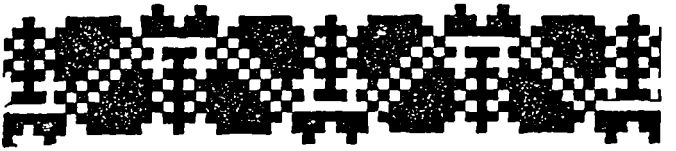

I.

De la hotar la Sibiiŭ.

Nicĭ-o trecătoare în Ardeal nu samănă cu cealaltă. Cine e deprins cu înnălţarea treptată a culmilor, cu tot maĭ marea adîncire a brazilor sumbri, cu clădirea tot maĭ sus a lespezilor goale pe valea Prahoveĭ pănă la Predealul tăiat în munte ca de sabie, va rămînea nedumerit la Turnu-Roşu. După Rîmnic şi pănă pe la Lotru, drumul e mărgenit de clădăriĭ marĭ de pămînt mestecat cu bolovanĭ albicioşĭ saŭ roşieticĭ, peste care creşte verdeaţa palidă a mestecenilor ce-şĭ pleoştesc leneş crengile zburlite şi molĭĭ. Apoĭ se face ca o îndulcire a frămîntăriĭ de dealurĭ; în zărĭ maĭ largĭ se rotunzesc marĭ movile blînde, maĭ mult pleşuve, pe cînd soarele bate 'n culmile rămase în urmă, prin verdele slab al cărora zvîrle pale de aur zimbitor. La o schimbare nouă, calea se zugrumă între muncele golaşe; Oltul fără maluri, nicĭ măreţ, nicĭ curat, nicĭ vesel, are

toată valea numaï pentru perindarea apelor sale gălbuï. Drept înnaintea căsuțeï de pază, cu pana sucită dîrz la căciulă și hainele strînse ștrengărește, stă grănicerul tînăr, care înseamnă cel din urmă punct al stăpînirïï Românieï noastre. La altă căsuță ca aceia, jandarmiï și finanțiï vecinuluï cu pene de cocoș și lampasurï verzï. Hotarul a căzut, ca un ascuțiș în carne.

Apoï în pasul îngust, bun de pază, răŭ pentru oștï năvălitoare, un mare turn vechiŭ răsare cenușiŭ pe margenea Oltuluï, prelungit prin clădirï maï nouă. Acesta e turnul Lotruluï, lîngă pîrăul ce se numește Lotru pentru șiretele luï apucăturï tălhărești. Pe aicï stăpînià din vechiŭ groful sas Conrad, apărătorul hotaruluï unguresc, acum șapte sute de anï aproape împliniți. Tot maï departe, dealurï, cale îngustă, umbră, — și lunecarea de oțel negriŭ a Oltuluï ticnit. La capătul gîrlițeï de munte, cam pe la un mijloc de culme, un mare turn, pe tencuiala zdrențuită a căruia se văd pete roșiï, nu ca de sînge, ci ca de floare. Din aceiașï piatră sînt făcute o samă de locuințe întunecate, de ziduri de împrejmuire, îmbunate acum, care nu maï spăimîntă și nu maï slujesc la nicï-o nevoie de oaste. E Turnul-Roșu.

Ceva maï departe aï de jur împrejur prăvălirea modîlcoasă a muscelelor îmbrăcată cu mesteacăn. E maï înnalt, maï umbros și maï trist

decît *dincolo;* îți lămurești astfel și negrul veșmintelor de aicĭ față de albastrul Vîlceĭ, care abia zîmbește, față de roșul veselelor muscele bătute de soare ale Argeșuluĭ și maĭ ales Musceluluĭ. Oltul e acum maĭ de o potrivă cu sine, maĭ bine păzit de sălciĭ marĭ, care se apleacă asupră-ĭ, închinîndu-i-se ca robiĭ; apa luĭ trece maĭ scurt și sigur, într'o înnaintare domnească, fără îndrăzneală și vioiciune, dar mîndră. Apa se pierde curînd în dreapta, făcînd unghiul desăvîrșit, întorsătura de cot strîns prin care el vine de la depărtatele izvoare, după ce și în aceste părți românești face o «țară a Oltuluĭ». Nu maĭ sînt de acum decît ape micĭ, care aŭ mersul lin și nelămurirea lutoasă a stăpînuluĭ lor, Oltul. Necontenit se vede în fund verdele dulce, albastrul brumăriŭ al rostogoliriĭ munților Vîlceĭ, peste cari de aicĭ se văd fluturînd norĭ și șuvițe negre ca fumul.

Aicĭ, între aceste culmĭ, avînd în față această catapiteasmă a țerii sale, Mihaĭ Viteazul a învins pe cardinalul Andreĭ principe al Ardealuluĭ și i-a luat locul, făcînd domnie de voinic în locul domnieĭ de preut, și domnie de «păstor romîn».

Pe margenea drumuluĭ, la ulucile caselor, în gărĭ, se văd multe femeĭ cu cîrpa neagră înfășurînd capul rotund și căzînd pe gît ca o aripă, mulți sătenĭ cu pălăriuța rotundă, — Romîniĭ de aicĭ. Pămîntul a fost însă odinioară tot al

Saşilor, cari-l primiseră danie de la rege pentru a-l lucra şi a-l apăra. Pretutindenĭ se vede pecetea lor, în cîmpiĭ micĭ, bine îngrijiţĭ, gunoiaţĭ şi întrebuinţaţĭ cu scumpete gospodărească: ogoare de porumb, zarzavaturĭ, petece de vie, livezĭ bune. Ţinut de oamenĭ stăruitorĭ, harnicĭ şi economĭ, cari aŭ adus în «pustiul» românesc datine de străduinţă minunată de prin ţerĭ depărtate de sfîntă muncă îndelungată a oamenilor. Ca la Rin, vezĭ pe costişe satele cu case greoaie, zidite ca pentru o mie de anĭ, cu coperemintele apărătoare, de ţigle roşiĭ-şterse, care se urcă în ţuguiŭ cu şirurile lor de zimţĭ rotunzĭ, ca de platoşă; drumurĭ albe drepte, pieţe, cîte o mare biserică, scoţînd turnul puternic ca un gît de barză dintre umerii ridicaţĭ. Aşa vezĭ Porceştiĭ de lîngă staţia hotaruluĭ, Tălmaciul-Mare, Veştemul, care a dat Romînilor pe bunul Teodosie, Mitropolit al Ungrovlahieĭ la dreapta luĭ Şerban Cantacuzino şi a luĭ Constantin-Vodă Brîncoveanu, Şelinbărul, locul biruinţiĭ neuitate.

În Veştem, slove marĭ negre pe o puternică zidire spun pe româneşte: şcoală. Sămănăturile frumoase la care lucrează încă aĭ noştri în haine negre şi albe spun, tot pe româneşte, muncă. Şi, prin aceste două puterĭ al căror rod nu se pierde nicĭ-odată, un vînt de prefacere trece asupra colţuluĭ renan de viaţă săsească, şi clopotele din turnurile roşiĭ freamătă un cîntec de jale aşteptînd să cheme la altă

rugăciune decît aceia a lunguluĭ şir de oaspeţĭ străinĭ.

Aicĭ Romînii luptă şi cuceresc. Aiurea, eĭ aŭ fost în toate timpurile, anume în satele româneştĭ ale Sibiiuluĭ.

*

Ca să vezĭ însă în amănunte toate aceste locurĭ, trebuie să porneştĭ încet, — cu caiĭ săseştĭ cari nu se grăbesc şi nu obosesc nicĭ-odată, cu «cocişul» romîn, bucuros de vorbă şi cinstit, saŭ cu cel sas, care amuţeşte pe capra luĭ şi cere totdeauna ceva maĭ mult, — într'o limpede dimineaţă de primăvară saŭ de toamnă cînd Sibiiul se înfăşură'n urmă în raze tinere, pe cînd o brumă de albastru nelămurit acopere ca un zăbranic de taină lungul şir de munţĭ din faţă, printre cari gîceştĭ dunga ce a fost tăiată pentru trecerea Oltuluĭ.

Întiiŭ cîmpie abia corogită, din miriştile saŭ din tinerele sămănăturĭ ale căreia se înnalţă marele mormînt de ţernă al movileĭ luĭ Mihaĭ-Vodă. Uite pe acolo aŭ venit oştile, supt muntele albastru înnegurat, prin miriştile toamneĭ tărziĭ, peste rugina frunzelor moarte din Novembre. Din coace, de unde viĭ şi tu, a sosit cardinalul Andreĭ în haina-ĭ de purpură sîngeroasă. Peste aceste brazde sfărîmicioase aŭ sărit haiduciĭ, Cazaciĭ şi minunaţiĭ călăreţĭ în platoşe ca argintul, aĭ Voevoduluĭ cuceririĭ. Prin acele

gropĭ unde se ascunde acum, în August, prepeliţa împovărată de dulcea hrană a grîuluĭ, s'a încleştat încăierarea cea mare. Spre stînga a

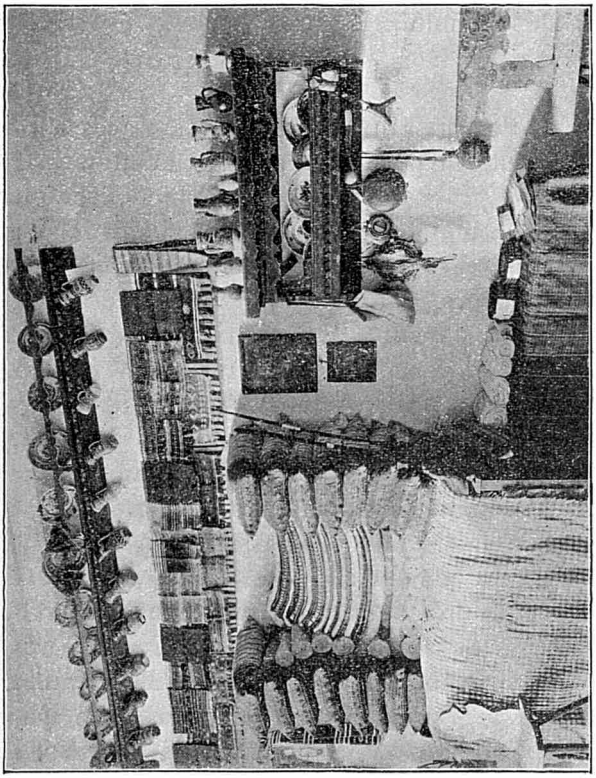

Unelte de casă din părţile Sibiiului.

fugit trufaşul principe, cardinal şi episcop, lepădînd de pe dînsul haina roşie ca sîngele vărsat pentru setea luĭ de stăpînire. Iar supt aghiasma

preoților romînĭ aceia pe cari moartea-ĭ alesese în rîndurile învingătorilor ca și aĭ învinșilor aŭ fost culcați alăturĭ în locul peste care s'a clădit sus țărîna pomenirĭĭ.

Acel mare sat din față, cu porțile și zidurile bătrîne, înnegrite une orĭ și dărăpănate, cu biserica veche și frumoasa școală nemțească nouă, e Șelimbărul, pe care Sașiĭ îl numesc Schellenberg. Dincolo de mica apă noroioasă și de malul nisipos în care sapă Țiganiĭ și se bălăcesc copiiĭ, e cuibușorul de patruzecĭ de case al Romînilor; sus pe dîmb, unde bate aspru vîntul încărcat cu mirosurĭ de busuioc sfînt și jalnic, e bisericuța, de unde privirea lovește drept movila măririĭ noastre biruitoare. Vor fi oare cîndva oameniĭ din această margine stăpîniĭ marilor case gospodărești ale Sașilor de peste «vale»?

În Bungard, satul vecin, de dincolo de sălciĭ, pe costișa dealuluĭ, această minune s'a întîmplat. Era odată aicĭ un Baumgarten, o «livadă» a Sașilor, locuită de oamenĭ cari, vorbind nemțește, păstraŭ pentru Romînĭ numele de Șcheĭ, al vechilor locuitorĭ de rasă slavă, ca în Rușcior. Eĭ eraŭ evangelicĭ, și aveaŭ o frumoasă biserică, acolo unde astăzĭ staŭ copacĭ singureĭ pe locul din fața școliĭ, de unde s'aŭ cărat pănă și dărîmăturile. Eraŭ preoțĭ luteranĭ, dintre cari cel din urmă a plecat dăunăzĭ ca să trăiască din pensie în oraș. Era o mare avere biseri-

cească, o *eclejie* (de la latinescul *ecclesia*), pe care consistoriul săsesc o dă astăzï în arendă, pe un preț de nimic, unor ultimï «Șcheï», corciți și eï cu Romînii, cari mînï vor cumpăra și această rămășiță a unuï trecut mort și îngropat cu voia luï Dumnezeŭ.

Bătrînul preot de optzecï de anï care, singur și împovărat de toate durerile lumiï, suie la deal spre biserica luï, cu pașï mărunțï, pe cînd vîntul întețit îï mișcă lunga barbă albă pe cămașa de țeran, acest patriarh al neamuluï nostru îșï maï aduce aminte cînd, prin 1850, la venirea luï, eraŭ mulțï Sașï, cari aveaŭ *maghistratul* și se purtaŭ ca domnï. Dar eï s'aŭ stîns pe încetul, s'aŭ dus, orï «s'aŭ dat de partea noastră», cum dovedesc și ochiï albaștri blînzï și cîrlionțiï bălanï aï altora dintre copiï. Astăzï în casele cu obloane verzï sînt numaï Romînï, îngrijindu-șï livezile și săpînd milioanele de castraveți, din vînzarea cărora maï ales se ține viața satuluï.

Biserica, zidită odinioară de Compania grecească a Sibiiuluï și de Maria, fiica luï Șerban-Vodă Cantacuzino și văduva vînătoruluï de Domnie Aga-colonel Constantin Bălăceanu, această biserică întru toate grecească a fost dărîmată în veacul trecut. Din ea a rămas numaï zidul de împrejmuire, crucea de piatră prinsă în el, cîteva lespezï de mormînt cu litere grecești, unele icoane pe fond de aur și catapiteasma

săpată, afară de dîmbul de ruine de la poartă. Clădirea nouă nu se deosebeşte decît prin mărime, dar ea chiamă prin această mărime de departe privirile călătoruluĭ, ca un trofeŭ al biruinţiĭ româneştĭ.

Satul următor, destul de îndepărtat, e Veştemul. Aicĭ aŭ stat, ca în Orlat, grănicerii, şi de la dînşiĭ aŭ rămas casele marĭ, de formă maĭ mult săsească, izvorul în jurul căruia roiesc femeile cu cofiţe, locuinţa, maĭ mare, a căpitanuluĭ de pe vremurĭ. Şi strălucita şcoală cu două rînduri, aĭ căreĭ titlu e pus în treĭ limbĭ şi a căreĭ pecete e numaĭ ungurească, se ţine tot din averea grănicerilor de mult desfiinţaţĭ. Biserica, unită, are o Evanghelie de-ale luĭ Şerban Cantacuzino, trimeasă aicĭ de Gheorghe Brancovicĭ, ce-şĭ zice însă aicĭ româneşte: Brîncoveanul, şi care a fost fratele Mitropolituluĭ Sava, vestit pentru chinurile şi umilinţele ce le-a îndurat de la Craiul unguresc al Ardealuluĭ. Şerban şi Sava sînt pomeniţĭ şi la vechiul pomelnic pe lemn. Pe atuncĭ Veştemul dăduse şi un Mitropolit Ţeriĭ-Româneştĭ în acel bun şi curat Teodosie, care a priveghiat cu atîta iubire, supt Vodă Brîncoveanu, la înnaintarea şi desăvîrşirea literaturiĭ noastre bisericeştĭ.

De aicĭ munţiĭ minunat împăduriţĭ îmbrăţişează toată zarea. Eştĭ la picioarele lor în ma-

rele sat al Tălmaciuluĭ, amestecat, de Saşĭ şi de Romînĭ, cu zidul alb al cimitiruluĭ său, înflorit cu inscripţiĭ germane. Ce curat e vinul pe care-l aduce de la cîrciuma cu ferestile înnalte fetiţa frumoasă care rîde cînd spune că o chiamă Ana!

În stînga curge iutişor rîul Săghiiuluĭ saŭ al Sibiiuluĭ, grăbind spre marele Olt, încă nevăzut. În dreapta aleargă rîul Saduluĭ spre colţişorul de viaţă ţerănească, de unde ni-aŭ venit Mitropolitul mucenic Ioan Inochentie Clain, căruia-ĭ zicea de-acasă Micul, şi blîndul călugăr Samuil, nepotul său. Maĭ în fund e Tălmăcelul, al căruĭ turn de biserică abia se zăreşte din verdeaţă. Iar pe înnaltul deal din faţă se deosebesc limpede zimţiĭ surĭ aĭ vechiĭ cetăţĭ Landeskrone, «cununa ţeriĭ», astăzĭ sfărîmată şi părăsită pe culmea eĭ pustie.

Tot maĭ înnainte prin vălmăşagul munţilor rotunzĭ, gîrbovĭ, înveliţĭ în cojoacele lor de păduri. Calea se strînge, şi un drum de piatră duce acum printre casele marĭ de bîrne, răŭ tencuite, cu înnalte coperişurĭ negre, ale Boiţeĭ. Încetarea negoţuluĭ de porcĭ cu Ţara-Românească a sărăcit acest cuib de muntenĭ, unde femeile fac fînul pe pajiştĭ, culeg în vale cucuruzul în *tulăe* (cocenĭ) şi fasolele saŭ pleacă spre tîrg în cioarecĭ, călărĭ bărbăteşte pe blînziĭ şi siguriĭ caĭ de munte. Şi acum calea ţi-o taie lata dungă de întunerec a Oltuluĭ care trece

trist, după lăsatul luĭ, între nisipurile şi sălciile malurilor joase.

Pentru cîteva «piţule», doĭ săteni voinicĭ te trec, cu trăsura şi cu caiĭ, pe podul umblător, mişcat de funia de fier a *hurduzăuluĭ*. Apa tulbure, frămîntată de vîntul rece, se mişcă greŭ, în năcaz, înnaintea scîndurilor îngreuiate.

Acum de-o parte e gara cea lungă a Turnuluĭ Roşu, care turn sîngerează încă de o ultimă licărire de soare drept înnainte la capătul Boiţeĭ. În faţă sînt Porceştiĭ, bogat sat de hotar, cu livezĭ de nucĭ şi prunĭ pe munte şi 30.000 de florinĭ în casa bisericiĭ. Această biserică e făcută cu baniĭ luĭ Mateĭ Basarab, prin boierinaşĭ de aĭ luĭ, trimeşĭ aice pentru aceasta, la 1653. Frumoasă frunte de zimţĭ şi de brîŭ, care se încovoaie încadrînd sus uşa, firide cu şi fără de icoane, stemă a vulturuluĭ negru cu crucea în plisc. Turnul cu fereastă gotică, ce s'a adaus ceva maĭ în urmă, se potriveşte cu clădirea, care a fost hîzită însă în fund printr'o umflare de maĭ dăunăzĭ a stranelor şi a altaruluĭ, pe care, din fericire, o ascunde, cînd te uiţĭ de departe, un arbore bătrîn.

Acum, la căderea seriĭ, se întorc în sat vacile răzleţe, bivoliĭ într'o legănare greoaie, multele turme supuse, mînate de copilaşĭ cu ochiĭ negri, neînchipuit de frumoşĭ. E totuşĭ, în atîta viaţă

ce se grăbește spre odihnă, o mare tăcere. Și cornul lunii stăpînește liniștea sfîntă coborîtă asupra văii Oltuluï trist.

II.

Sibiiul.

Pănă astăzi Sibiiul, un oraș de 30.000 de locuitorï, păstrează ceva din trecutul său puternic și aristocratic. De la început, el s'a impus ca un centru al Săsimii. Foarte bine păzit prin așezarea luï acoperită, apropiat de părțile acelea ale Murășuluï-de-jos unde prinsese temeiu stăpînirea Craiuluï ungur, încunjurat din toate părțile de așezărï ale coloniștilor, el ajunse în chip firesc locul unde se strîngeaŭ știrile, unde sosiaŭ poruncile, unde se păstra Vistieria și de unde porniaŭ hotărîrile și sfaturile pentru apărarea neamuluï primejduit. Aicï locuia acel comite al Sașilor, acel *Sachsengraf* care stătea în fruntea poporuluï său și-l îndrepta la luptă. În marea biserică zidită încă din veacul al XV-lea, cea maï măreață podoabă de piatră a Săsimii ardelene, se adunaŭ la zile marï care nu se vor întoarce nicï odată, Trimeșiï celor Șepte Scaune care alcătuiaŭ împreună «Universitatea», *comunitatea* Sașilor: negustorï în scumpe haine de stofe răsăritene și preoțï cu învățătură, și aicï

se sfinţiaŭ steagurile de luptă supt care se jertfiaŭ pentru binele tuturora meşteriĭ tineri aĭ oraşelor Ardealuluĭ.

Principiĭ de la 1526 înnainte aĭ Ardealuluĭ, cărora li se maĭ zicea în deşert *Craĭ*, aŭ rîvnit la această mîndră cetate, din care şi-ar fi făcut bucuros reşedinţa, dar puterea privilegiilor bătrîne îĭ opria de la o încălcare. Doar ca oaspeţi puteaŭ eĭ să petreacă aicĭ cîteva săptămînĭ de zile, spre marea deznădejde a orăşenilor cari trebuiaŭ să-ĭ ţie cu mîncare şi să-ĭ acopere de daruri. Odată un tînăr prinţ nebun, Gavril Báthory, călcă în picioare toate legăturile trecutuluĭ şi se aşează cu sila în Scaunul Sibiiuluĭ, din care avea de scop să stăpînească pănă la Dunărea depărtată, supt aripile ocrotitoare ale mareluĭ Împărat turcesc. Saşiĭ acoperiră de blesteme pe sumeţul încălcător al drepturilor, pe jefuitorul lor fără ruşine. Blestemele îl şi atinseră: peste cîteva lunĭ, tocmaĭ Turciĭ eraŭ aceia cari veniaŭ cu holătă mare, tîrînd după eĭ şi pe Domniĭ noştri, şi răpuneaŭ puterea luĭ Gavril nebunul, pe care haiduciĭ luĭ însuşĭ îl aruncaŭ ca pe o zdreanţă sîngerată pe stradele Orăziĭ-Marĭ. Sibiiul putea să-şĭ înnalţe iarăşi mîndrul steag cetăţenesc din vremurĭ.

Cînd Ardealul ajunse al Împăratuluĭ austriac, de limbă germană, unde aiurea decît în Sibiiŭ putea să se aşeze *Guvernul* cel noŭ şi generalul care-l apăra? Oraşul, care de mult nu maĭ

avea însemnătatea luĭ veche negustorească, primi o viață nouă prin năvălirea mulțimiĭ zurnăitoare a catanelor și ofițerimiĭ, prin năpădirea atîtor și atîtor conțipiștĭ sărăcăcioșĭ cari lucraŭ harnic din condeie la nesfîrșitele movile ale protocoalelor și «conclusurilor», ale socotelilor pentru taxele de tot felul. Între puterniciĭ ceĭ noĭ, împodobiți cu titlurĭ și ordine împărătești, se ridicară în lumina înnaintărilor și «binevoitoareĭ favorĭ», și uniĭ dintre Sașĭ chiar. Contele de Brukenthal întrecu, în a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, pe toțĭ ceĭ ce fusese până la dînsul în astfel de locurĭ de cinste, și nimenĭ dintre urmașĭ nu-l putu atinge. *Grand seigneur*, «domn mare» după moda înhorbotată, înpanglicată și pudrată a timpuluĭ săŭ, el purtă pe stradele Sibiiuluĭ trăsurĭ aurite ca pentru o măreață păpușă, el strînse din toată lumea tablourĭ, între care unele de maestri, din Olanda și Franța, cumpără tot felul de vechiturĭ și-șĭ mobilă ca la Paris palatul săŭ din piață, care se înnălța ca minunea mică și drăgălașă a timpuluĭ noŭ în fața mareĭ minunĭ decăzute a bisericiĭ vechĭ, cu puternicul turn stăpînitor, cu ușile săpate în arcuiturĭ rupte și încadrate în liniĭ frumoase ca la clădirile luĭ Ștefan-cel-Mare, făcute de aceiașĭ meșterĭ.

Apoĭ și această mărire de Curte se duse unde zăceaŭ măririle de muncă și de luptă. Casa ajunse un museŭ cu odăile pustiĭ noaptea, cînd strămoșiĭ din cadre priviaŭ la scînteierile zădar-

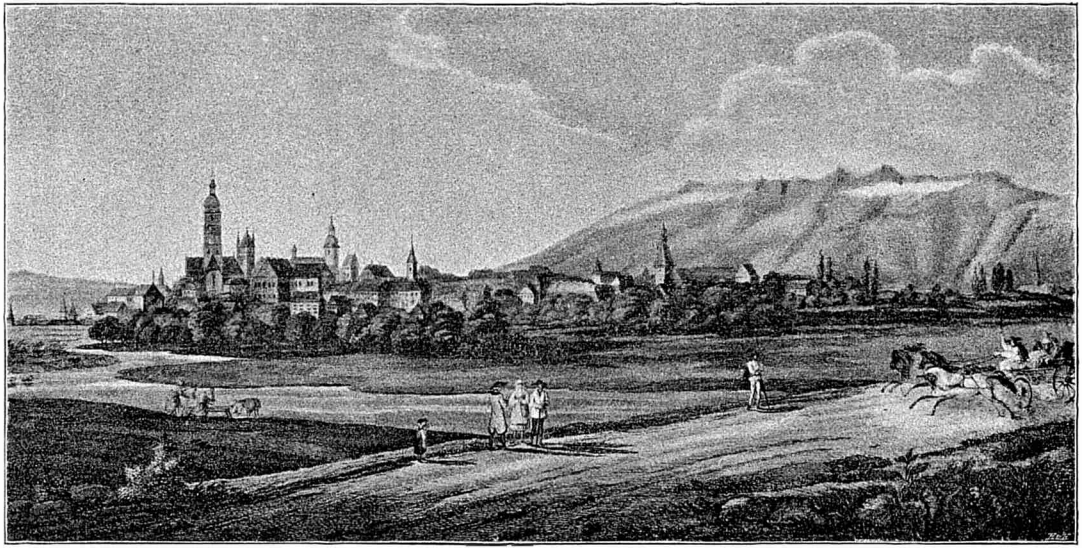

Sibiiul cel vechiŭ.

nice ale mobilelor aurite prin întunerecul des al părăsiriĭ. Stăpînirea absolutistă a Austriacilor îșĭ făcu și ea vremea, și se stinse. Rămaseră numaĭ imensele căsărmĭ, cu vulturul bicefal, cu titlurile nemțeștĭ și gheretele văpsite în negru și galben, spre care se uită cu ură ochiĭ «patrioților» nouluĭ regat al Ungarieĭ. Rămase mulțimea trupelor de toate colorile și tăieturile: infanterie, artilerie, husarĭ, honvezĭ, cari umplu cafenelele, panoramele, grădinile în zilele de sărbătoare și sara fac curte cu pișcăturĭ în ganguriile negre ale caselor de modă veche codanelor din satul lor. Rămaseră generaliĭ, școala de cadețĭ, înnaltele instanțe militare. Încolo însă Sibiiul căzu în rîndul micilor orașe de provincie ale regatului Ungarieĭ unite.

Decăderea maĭ deplină a cruțat Sibiiul de prefacerea în urît și modern pe care a suferit-o și o sufere zilnic Brașovul, care se luptă încă pentru bogăție. Piața pe care o stăpînește biserica maĭ nouă a catolicilor, amintire din timpurile cînd Austria răzimată pe Iesuiți chema pe ereticĭ la picioarele Madoneĭ catolice, această mare și frumoasă piață are prăvăliĭ cu vitrine moderne, dar casele aŭ păstrat maĭ toată smerenia pașnică a trecutuluĭ. Tot între clădirĭ de acestea cu ferestĭ micĭ, obloane, înnalte coperișurĭ de țiglă și curțĭ pline de umbră umedă, merge strada în jos către promenada *Bretter*, către

parcul orășenesc, veche dumbravă cu drumuri netede și tari, luminate astăzi cu o electricitate supărătoare pentru întîlnirile de noapte, iar în sus către cotloanele ce duc la gară, în povîrnișuri răpezi. Atîtea și atîtea ulicioare suie, coboară, lunecă, printre căsuțele bătrîne care adăpostesc în cuprinsul lor de umbră tristă tot alte bucurii și dureri ale vieții și arată în același cadru înnegrit de fereastă măruntă tot alte chipuri bălane și albe de fete cuminți și de fete zglobii. În cutare din cele mai mici printre hudițe caldarîmul zmuncit e așa de singuratec, obloanele se închid așa de deplin și e atîta tăcere în curțile negre, încît pare că trecerea veacurilor nu s'a petrecut aice și că prin aceste ascunzători de oameni staŭ încă aceia cari aŭ luptat cu Turcii supt Iancu-Vodă din Huniedoara saŭ și-aŭ văzut steagul închinîndu-se înnaintea lui Rareș Moldoveanul. Și iarăși acele timpuri îți cuceresc gîndul cînd pe lîngă desișurile de copaci, care în marile și vestitele spitale încunjură de liniște suferința și agonia omenească, vezi perîndîndu-se zidurile zdrențuite din care se macină cărămida în dîre ce par de sînge viŭ, și bastioanele sure îșĭ înnalță printre cuceririle timpului noŭ țuguiurile lor bătăioase de unde în atîtea rînduri din mîna meșterilor sași îndîrjiți în apărarea bogăției și cinstei lor a pornit moartea dușmanilor. Și aiurea sînt de aceste colțuri neschimbate: de jur împrejurul bisericii

de pildă, unde casa preoțească arată săpăturĭ frumoase, și lîngă zidirea de casarmă sură și verde a gimnasiuluĭ săsesc ți se ivește pe strașnicele eĭ temeliĭ casa neagră în care a locuit acel Mark Pemflinger, conte al Sașilor, om de îndrăzneală și de avînt, care a rîvnit putere și în țara noastră de dincoace de munțĭ și și-a legat numele și de trecutul românesc. Și iarășĭ trăieștĭ în acele timpurĭ de cîte orĭ cauțĭ un drum maĭ scurt prin curțile neprietenoase, cu mirosurĭ grele și te strecorĭ prin lungĭ și înguste ganguri de întunerec, bune pentru pîndă și omoruri răzbunătoare.

Sașiĭ sînt un popor vestit de păstrător al moșteniriĭ lor de datinĭ și de — banĭ. Mișcarea zbuciumată și cutezătoare a industrieĭ și negoțuluĭ noŭ nu i-a putut prinde. Cutare a găsit în lăzile tatăluĭ săŭ multe valorĭ pe care se gîndește numaĭ a le înmulți, cutare altul a descoperit, să zicem, o vînă de cărbune într'o mină și și-a făcut răpede milionul, care-ĭ dă însă numaĭ greoaia grijă de a-șĭ pierde zilele maĭ scump, lucru în care rasa luĭ nu poate izbuti. Totușĭ exemplul altor națiĭ, depărtata înrîurire a Budapesteĭ în hainele eĭ, bune saŭ rele, dar nouă-nouțe, spiritul ungaro-american care răzbate cu încetul în toate, apoĭ dorința firească de a răsufla alt aier decît mucegaiul și duhlirea curților strămoșeștĭ aŭ ajutat silințile unuĭ speculator

dibaciŭ şi aŭ întemeiat în ultimele timpurĭ un Sibiiŭ noŭ. E aleia bogătaşilor, clădită pe locul deşert unde eraŭ odată gropile şi buruienile liveziĭ luĭ Haller. Aicĭ vilele întortochiate şi cochete, înfăşurate în verdeaţă poetică pe tot timpul veriĭ, sînt lîngă aspra vechime a cetăţiĭ însăşĭ ca o Sinaie înfloritoare, ca un unghiŭ fericit de tînăr oraş sviţerian.

Ungurii aŭ aicĭ funcţionariĭ şi cafenelele.

Încă din timpurĭ destul de depărtate se întîlnesc Romînĭ în acest Sibiiŭ care, la începutul începuturilor, trebuie să fi fost un sat al lor, împrejmuit cu ziduri şi ridicat la înnălţimĭ de bogăţie şi lumină de către oaspeţiĭ germanĭ. În curtea bisericiĭ din noul cartier al luĭ Iosif al II-lea, *Josephstadt*, se află pe laturea cimitiruluĭ bucşit de morminte o frîntură de piatră albă pe care slove frumoase înseamnă anul 1631, numele Vlădicăĭ românesc Ghenadie al Bălgraduluĭ şi al luĭ Stan ctitorul. A fost decĭ în Sibiiŭ încă de atuncĭ, undeva pe la margene, o aşezare de Romînĭ, săteni săracĭ cu case mărunte şi şubrede, pentru cari s'a simţit şi nevoia de a se înnălţa o biserică. Poate să fi fost pe locul aceleĭ în umbra căreia se află astăzĭ inscripţia, poate, iarăşĭ, să fi trăit şi căzut în ruine aiurea. Dar mărturia eĭ netăgăduită rămîne, veche amintire de viaţă între multele amintirĭ ale morţiĭ, risipite aicea.

De jur împrejurul cetățiĭ, dincolo de platoșa zidurilor, se întindeaŭ livezĭ și cîmpurĭ. În mijlocul lor se așezaseră muncitorĭ din neamul nostru, cari erau folositorĭ Sașilor și puteaŭ fi suferiți în acest loc ce nu era sfințit prin privilegiĭ și nu ridica la nicĭ-o înnălțime de drept pe locuitoriĭ luĭ. Nemțește această cingătoare de verdeață se chiamă *Maiereien*, iar românește i s'a zis *Maierĭ*, Maieriĭ Sibiiuluĭ: cine stătea aicĭ era *Maieran*. Harniciĭ Maieranĭ n'aveaŭ nicĭ-un preț și nicĭ-o cinste, și trecutul lor n'a prea lăsat urme.

Încă de pe la începuturile veaculuĭ al XVII-lea îndată după Mihaĭ Viteazul, negustorĭ grecĭ, bulgarĭ, armenĭ și romînĭ se deprinseseră a cutreiera, ducînd mărfurĭ răsăritene, de bumbac, mătasă, piper, săftian, lămiĭ și mirodeniĭ, văile și cîmpiile Ardealuluĭ și Ungarieĭ, pănă departe la Tokaj și Seghedin. Gheorghe Rákóczy cel d'intăiŭ li dădu dreptul de a-și face singurĭ judecățile și orĭce alte acte de drept printr'un birăŭ saŭ staroste și doĭsprezece juraților. Alțĭ Craĭ ardelenĭ ocrotiră pe acești musafirĭ «turcești», și Casa de Austria recunoscu bucuroasă privilegiile negustorilor străinĭ.

La început, *Compania* Grecilor Sibiiuluĭ, care a ținut pănă după anul 1850, era într'adevăr cu mult maĭ mult grecească. Dar pe încetul Romîniĭ străbătură în ea, maĭ ales pe vremea stăpînirĭĭ de către Austriacĭ a Olteniеĭ vecine. Scri-

sorile românești se îngrămădesc în archiva Companieĭ. Acuma Sibiiul avea negustorĭ romînĭ statornicĭ, cari priviaŭ foarte de sus pe Măieraniĭ hotaruluĭ de ogoare, oamenĭ bogaţĭ, ale căror femeĭ încărcate cu aurăriĭ şi pietre scumpe se certaŭ între ele în privinţa dreptuluĭ de a merge maĭ înnainte la slujba bisericească.

Dintru întăiŭ, Greciĭ nu fură îngăduiţĭ a-şĭ face biserică în cetate saŭ la margine măcar, şi eĭ mergeaŭ la liturghie saŭ îşĭ duceaŭ morţiĭ tocmaĭ în Bungard, unde cu multă greutate îşĭ clădiseră un lăcaş de piatră, ajutînd şi Maria Bălăceanu, fiica de Domn pribeagă. Cînd însă Unirea cu Roma dădu legiĭ românești o formă nouă, plăcută Cîrmuiriĭ, Romînĭĭ din Maieră căpătară voia de a-şĭ face o biserică pe locul Iesuiţilor. Politica luĭ Iosif al II-lea, îngăduitoare pentru toate religiile, lăsă apoĭ să se înnalţe biserica din suburbiul iosefin şi capela Grecilor din cetate.

Cea d'întăiŭ, maĭ nouă cu zece anĭ decît biserica Uniţilor, era în afară de ziduriĭ, aşa încît putu să se întindă maĭ mult, să se încunjure cu un cimitir şi să înnalţe turn. Ea fu clădită aşa trainic şi frumos, în fel nemţesc firește, cum se vede astăzĭ, prin dărnicia unuĭ Grec din Companie, Hagi Costandin Pop, al căruĭ fiŭ, mare patron al bisericiĭ părinţeştĭ, a fost vestitul bancher Zenovie Pop, unul din directoriĭ Băncii Austriace. Cea de a doua a fost la început nu-

maï o casă de rînd în mijlocul uneï curțï marï: biserica schismatică se ascundea ca aiurea, pe pămînturile turcești, înnaintea intoleranțeï Sașilor stăpînï și a Guvernuluï, — a luteranilor și a catolicilor.

Cînd se văzu că nu se poate ținea în Unirea cu Roma întreagă Romînimea ardeleană, *Neuniții* căpătară un episcop, saŭ maï bine o jumătate de episcop, căcï Dionisie Novacovicï primi titlul de Vlădică ardelean fără a pierde pe acel sîrbesc de episcop al Budeï și cîmpiilor Mohaciuluï. Dionisie stătu în căsuța țerănească a preotuluï din Rășinarï, dar veni și prin Sibiiŭ, iar urmașul săŭ și maï des decît dînsul. Cînd, după Sîrbï, un Romîn, Vasile Moga, ajunse, cu începutul veaculuï al XIX-lea, episcop neunit, el se așeză în Sibiiŭ. Aicï și-a trăit el toată viața smerită, pănă ce în adîncï bătrînețe îl ajunse o moarte blîndă și remășițele sale fură așezate lîngă păretele din dreapta al bisericiï din suburbiul iosefin. Tot aicï fu îngropat ruda sa, harnicul director de școlï românești și protopop Moise Fulea.

Numaï într'un tîrziŭ, Moga căpătă un urmaș în fiul de negustor macedonean, crescut în cultură sîrbească, Andreï Șaguna. Acesta se găsi într'o anume clipă de prefacere în fruntea poporuluï săŭ și făcu din episcopia sa o Mitropolie prin voința Împăratuluï recunoscător pentru neclintita credință a Romînilor. Baron al Impe-

riuluĭ, nobil în cuvinte şi apucăturĭ ca orĭce urmaş de veche familie nobilă, darnic şi strălucitor, mîndru şi mărinimos, el a cuprins în lumina persoaneĭ sale întreaga Biserică pe care o înfăţişa. Capela grecească trecu în mînile Romînilor la desfiinţarea Companieĭ care cuprindea la urmă un singur membru, Romîn şi acela, fără cunoştinţă de greceşte, şi la moartea bunului archimandrit Meletie, venit din Bucureştĭ, de alminterea, cel din urmă paroh grecesc. Aicĭ se sluji de acum înnainte româneşte, în mijlocul cetăţiĭ, de Mitropolitul însuşĭ saŭ supt ochiĭ luĭ. Şaguna visa pe acest loc o strălucită clădire potrivită cu însemnătatea tot maĭ mare a Romînilor din Sibiiŭ şi a Mitropolieĭ ortodoxe. El şi lăsă pentru aceasta un fond care stă la temelia clădiriĭ de astăzĭ. Prin îndemnul şi munca luĭ se făcu tipografia, librăria, ziarul românesc al archidieceseĭ, acel «Telegraful romîn», care astăzĭ tînjeşte aşa de jalnic, cu biata luĭ prosă miloagă. Noul avînt economic al Romînimiĭ aşează în vecinătatea Reşedinţiĭ — o casă ca orĭcare alta — biurourile bănceĭ «Albina», care se ridică destul de răpede, mulţămită maĭ ales d-luĭ Partenie Cosma, foarte sus. Tot prin aceste locurĭ o impunătoare clădire în treĭ rînduri se înnălţă pentru şcoala de fete, în oraşul unde băieţiĭ însă n'aŭ decît alegerea între gimnasiul Saşilor şi al Ungurilor (acesta şi cu un curs de limba românească). Seminariul luĭ Şaguna se or-

ganisă ca o școală model pentru preoțimea ortodoxă și ca un focar al nouluĭ spirit național. Strada Măcelarilor, care pleacă de lîngă Bretterul căsărmilor și panoramelor pentru ca să ducă la locul înnalt și deschis unde se văd albăstrind aproape munțiĭ înnalțĭ aĭ Făgărașuluĭ, amenință să ajungă marea stradă a Romînilor Sibiiuluĭ, clericĭ, profesorĭ, avocațĭ, negustorĭ chiar, de și puținĭ.

Învățătura acestor profesiĭ dădu Romînilor din Sibiiŭ un caracter distins, aristocratic, cum nu se întîlnește aiurea în acelașĭ grad. Convorbirile alese, iubirea pentru literatură o deosebiră spre cinstea eĭ. Scăderea prestigiuluĭ Mitropolieĭ supt Sîrbul Ivacicovicĭ, situația eĭ atacată supt Mitropolitul Miron, om fără îndoială mîndru și vrednic, dar sfios politicește și fără însemnătate culturală, gospodăria pașnică de supt actualul Mitropolit, Ioan Mețianu, care poate chivernisește prea mult acolo unde ar trebui să cîrmuiască, toate aceste îndelungate neajunsurĭ n'aŭ slăbit această însușire a societățiĭ românești din Sibiiŭ. Romînul venit din alte părțĭ se simte bine în acest mediu vioiŭ și fin, unde se înțelege foarte bine alusia și gluma. Dacă n'ar fi dușmănia care desparte familiile fruntașe și oarecare predomnire a spiritului german, dacă iubirea pentru literatură ar ieși din pasivitate și ar da o gazetă bună, o librărie vioaie,

şiruri de conferinţi folositoare, stările culturale din Sibiiul cu cu 5.000 de Romîni (a patra parte din locuitori) ar mulţămi şi mai mult.

Înnaintarea noastră se vede însă, chiar şi astfel, zi de zi. O masă comună, ţinută din fondurile *Albinei*, strînge la un loc pe şcolarii romîni ai înnaltelor şcoli străine. Visul lui Şaguna de mîndră Mitropolie românească s'a îndeplinit: dacă pe locul capelei greceşti dărîmate se înalţă o ciudată clădire cu un trup bunduc, imitat după al Sf. Sofii din Constantinopol, şi cu două braţe deşirate de turnuri ce zbucnesc în faţă ca doi plopi, această mare zidire cuprinde în ea cea mai frumoasă pictură bisericească ce se poate închipui la noi, opera lui Octavian Smigelschi, care va avea poate bucuria de a duce la capăt o lucrare întreruptă din nevoi materiale. Dăunăzi, în August 1905, s'a inaugurat un palat naţional românesc, cu Museŭ şi Teatru, altfel numai o mare zidire prosaică, şi cu acest prilej s'a strîns o astfel de mulţime românească, de amîndouă părţile munţilor, cu căpeteniile culturii şi politicii în frunte, încît Sibiiul românesc şi-a trăit fără îndoială cele mai frumoase din zilele sale şi cele mai pline de binecuvîntare pentru viitor.

II.

Satele românești din apusul Sibiiului.

Spre miazăzi și Apus, Sibiiul e încunjurat de sate românești. Sașiĭ înseamnă prin veacul al XIV-lea întemeiarea lor, dar eŭ le cred vechĭ ca lumea.

Ce să li vezĭ bielșugul, rînduiala, frumusețea, necontenitul avînt al munciĭ spre lumină, porneștĭ din cetatea de odinioară pe supt dealul încununat de cîțĭva anĭ de zile cu bisericuța maicelor catolice și cu urîtele clădirĭ galbene, cu ochiĭ mărunțĭ, morțĭ, aĭ școlilor lor, care convertesc și pervertesc și cîte o Romîncă, pe lîngă atîtea de alte neamurĭ. Apoĭ trecĭ prin strade de lungĭ grădinĭ împrejmuite cu ulucĭ ca în Moldova, unde sînt iarășĭ prin tîrgurĭ grădinĭ tot așa de marĭ. Te înfunzĭ într'o țigănie cu casele joase, îngălbenite cu lut, din care noaptea se înnalță mirosurĭ grele. Țigănimea însășĭ și-a pierdut însă, în această margene de oraș săsesc, pielea neagră, și vezĭ pe aicĭ Țiganĭ și Țigance pe cari nu-ĭ poțĭ deosebi de ceĭlalțĭ locuitorĭ aĭ mahalalelor. Firește că și aceștĭ Țiganĭ sînt de legea românească și poartă numele obișnuite între Romînĭ.

Biserica din capăt, o îngrămădire de stîlpușorĭ, de liniĭ drepte și de arcurĭ, e a uniților, clădire nouă făcută de străinĭ după normele lor

străine. Ea e însemnată însă prin morții ce odihnesc în pământul cimitirului eĭ. Unde se vede din drum o statuie, a fost îngropat Papiu Ilarian, istoricul luptelor de la 1848, harnicul strîngător de știrĭ asupra trecutului românesc, juristul priceput și focosul om politic. De ceialaltă parte a bisericiĭ s'aŭ coborît rămășițile luĭ Gheorghe Barițiŭ, cel d'intăiŭ ziarist romîn din Ardeal, vechiul dascăl al școlilor brașovenești, gloriosul președinte bătrîn al Academieĭ Romîne. Acolo s'a înmormîntat și Ioan Rațiu, președintele comitetuluĭ național, pe care l-am văzut și eŭ acum cincĭ anĭ, bătrîn rumân și spătos, stăpînind cu vrîsta, cu statura și cu glasul mărimĭ politice maĭ micĭ. Biserica e din cele nouă, abia din ultimiĭ anĭ aĭ veaculuĭ al XVIII-lea, și e maĭ însemnată decît prin arhitectura saŭ mărimea eĭ prin marea grădină cu pajiștile nesfîrșite, o moștenire a Iesuiților, cari eĭ și-aŭ avut întăiŭ sălașul aice.

Abia aĭ ieșit din margenile bogate în grădinĭ vechĭ ale Sibiiuluĭ și te afli în Turnișor. Încă puțin drum în preajma munților, și ești la Crîstian. Odinioară amîndouă eraŭ firește sate săsești curate, în care Romînii eraŭ primiți numaĭ ca rîndași saŭ lucrătorĭ cu ziua ce se închinaŭ adînc înnaintea greoiuluĭ lor domn Sasul, pe care-l agrăiaŭ «stăpîne». Maĭ pe urmă, cîrmuirea austriacă a schimbat înfățișarea frumoaselor sate

trainice și triste, aducînd pentru a trezi viața amorțită catanele, care aŭ rămas și pănă astăzï. De aceia, spun gurile rele, ar fi așa de marï și de voinicï Sașiï din aceste locurï față de vecinii lor, blegiți de o veche civilisație fără viitor.

Apele năvălitoare ale Romînimiï biruiesc însă și pe acolea. Înfățișarea lucrurilor rămîne tot aceia: lunga stradă căptușită cu bolovanï neorînduiți, cu lepădăturile de piatră ale rîurilor, casele ce arată spre stradă poarta corogită, de zid, cele două ferești sus în zidul văpsit verziŭ saŭ cu alte colorï spălăcite, triunghiul tîmpleï coperișuluï, pe cînd un cerdac boltit privește curtea pietruită și bucșită de tot felul de clădirï înnalte de lemn. Aceiași datină de a se însemna pe zid anul clădiriï, numele gospodaruluï. La Crîstian de-asupra unuï rîuleț se maï înnalță, ca o neagră vedenie din timpurï de luptă zilnică, foarte grea, zidurile groase și biserica înnaltă cu obositele eï oase de piatră veche de pe care Reforma legiï a gonit înnuntru și afară toate podoabele catolicismuluï bogat în icoane.

Dar copiï oacheși rîd adese orï din poarta veche, prin ferestile cu obloane verzuï se văd voinicï cu plete lungï și femeï cu fachioale pe cosițele întunecate; scrisoarea de pe ziduri e un stîngaciŭ amestec de cirilică și de litere latine și vorbește în altă limbă decît a vechilor stăpînï. Mica biserică a noastră are în ea maï multe puterï decît scăfîrlia sacă a mariï clădirï

bisericești în care se mai închină astăzi Sașii. Această preschimbare e firească, neapărată, ea e voința marilor puteri ale firii. Cine ar putea

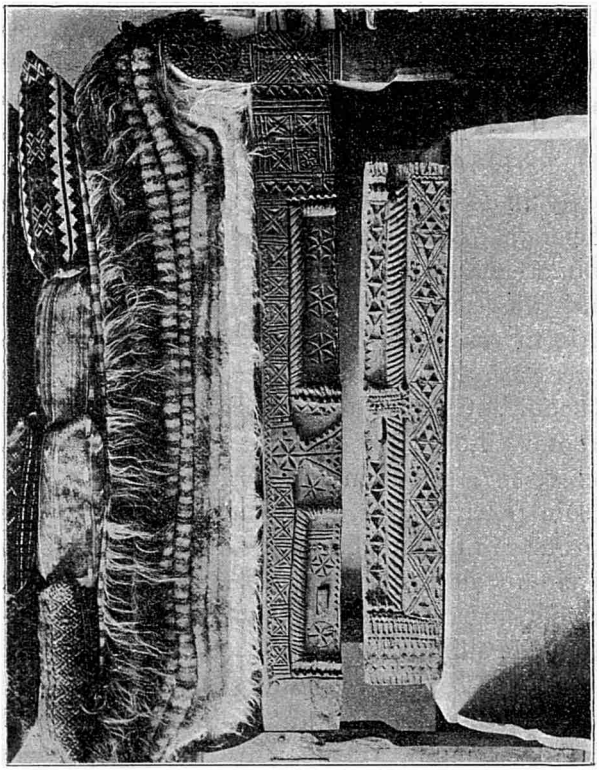

Pat săpat și prești.

s'o împiedece? Silințile ce s'ar risipi pentru aceasta îmi par asemenea cu mișcările mînioase pe care le făcea un bătrîn căzut în mintea co-

pilărească pe care l-am văzut în rămășița de cetate de la Crîstian. Pleșuv, tremurînd, cu totul gol, el se arăta în mijlocul unor ușorĭ negrĭ, tocmaĭ sus și tremura tot în slăbiciunea și nemernicia luĭ pe cînd ni arăta cu degete nesigure ieșirea bîiguind în limba luĭ: «afară, afară !

Ca niște cetățĭ apărate cu jertfe rămîn însă întregĭ Cisnădioara și Cisnădia, spre a căror frumuseță de gospodărie călătoresc trăsurile de Sașĭ din toate unghiurile ardelene, de cîte orĭ societatea de cultură a neamuluĭ lor îșĭ ține adunarea anuală aicĭ, la Sibiiŭ. În mijlocul pădurĭĭ din capătul orașuluĭ, drumul prin desiș se rupe în răscruce și, pe cînd cel d'innainte duce spre Rășinarĭĭ noștri, cel din stînga face spre Cisnădie. Calea noastră pare că înfruntă de-a dreptul viitorul, pe cînd a lor cotește pe întunerec, spre un ultim adăpost amenințat.

Din potrivă, pentru eĭ e pierdut cu totul Bungardul, din trecutul căruia aŭ rămas numaĭ fețele, și vre-un alt colțișor unde legea nu e încă cea «românească» și decĭ în legătură cu dînsa se și fac unele silințe de cîștigare îndărăt. Acum două sute de anĭ, sătenĭĭ sașĭ mergeaŭ acolo în Bungard ca «domnĭ» în fruntea Romînilor, de cari eraŭ însă mulțĭ, cu neamurile Coman, Lazăr, Imbăruș, care nicĭ până acuma nu s'aŭ stîns (directorul de pension Gh. Coman din Bucureștĭ e Bungărdean). Pe atuncĭ, strîngîndu-se laolaltă, prin cîteva daniĭ, un loc potrivit, s'a clădit și bi-

serica de zid a Romînilor. Între ajutătorĭ a fost și o mărire sărăcită și umilită a neamuluĭ nostru, adăpostită acum aice: Maria, fata luĭ Șerban-Vodă Cantacuzino și văduva aceluĭ colonel Constantin Bălăceanu, fost Agă muntean, rival și dușman de moarte al luĭ Vodă Brîncoveanu, care a căzut în lupta de la Zîrnești, luptînd pentru Împăratul ambițieĭ sale. De atuncĭ atîția Sașĭ fuduĭ aŭ plecat capul supt jugul înflorit al limbiĭ noastre. Din acest Bungard de cucerire a plecat, dintr'un neam străin, cucerit și acela de noĭ maĭ încoace, meșterul pictor al Mitropolieĭ din Sibiiŭ, Octavian Smigelschi, între înnaintașiĭ după tată aĭ căruia este un stegar al Craiuluĭ polon.

Românești din toate timpurile, românești din rădăcină, și nu prin chemarea din partea Sașilor domnitorĭ a unor vîntură-țară romînĭ — cum spune istoria oficială —, sînt satele care fac mîndria noastră în aceste părți, străvechile așezărĭ pe care diplomele regale le numesc *villae olachales*. Cum viĭ din spre cetate, aĭ în drum, îmbinate ca doĭ strugurĭ pe aceiași ramură: Orlatul și Gura-Rîuluĭ, la dreapta, după o modîlcă de pădure mărgenită cu măcieșĭ și Săcelul, Valea, Cacova și Sibiielul, iar tocmaĭ la capăt, porumbrèle ce cresc în umbra stejarilor tinerĭ, ca o cunună vrednică pentru toate celelalte, Săliștea, mărgăritarul românesc al Ardealuluĭ.

Orlatul a fost un sat grăniceresc. De-a lun-

gul uliții din mijloc, vrednică de un tîrg, se întind și astăzï, lîngă marea biserică zidită, locuințele de piatră ale ostașilor romînï cari în veacul al XVIII-lea, și pănă departe în cel trecut, păziaŭ hotarul. Grăniceriï de legea unită, ocrotită de Împăratul, cu ofițerï romînï și obișnuință de limbă românească pănă și în scriptele lor, aŭ domnit atîția anï peste vechiul sat ciobănesc. Astăzï așezămîntul lor s'a desființat: abia cîte o patrulă din oastea nouă vine de păzește clădirile încăpătoare, cu ochï marï de fereastră și coperișurï de țiglă înnalte, iar vara familiï sibiiene îșï află liniștea, răcoarea, întremarea în acest colț frumos de Romînime.

Mult maï țerănesc și maï romantic e Gura-Rîuluï, așezat și ceva maï sus, către muntele nostru. Rîul, care e acelașï cu Țibinul Sașilor, cu acel rîŭ al Săbiiuluï ce a dat numele cetățiï, se joacă 'n rîpă pe pietricelele albieï sale răsfățate. Case cu înfățișarea săsească întru toate se înșiră de-a lungul îngustelor uliți pietruite. În mijloc, marea biserică maï nouă a neuniților stăpînește, lîngă o minunată școală, pe cînd ceva maï în sus se gîrbovește pe un dîmb de dărîmăturï bisericuța cea veche, care e acum a uniților, cu hramul Sf. Paraschive. Oameniï o cred înnălțată în 1200, și de fapt multe clădirï bătrîne trebuie să se fi risipit pentru a face dîmbul de piatră pe care se ridică astăzï întunecatul lăcaș umed, cu miros de trecut. Toate sînt aicï așa de românești, încît

abia te simți în țară străină. Primăria e întitulată întăiŭ pe limba noastră, și, când am venit, tocmaĭ se striga în românește o vînzare de un

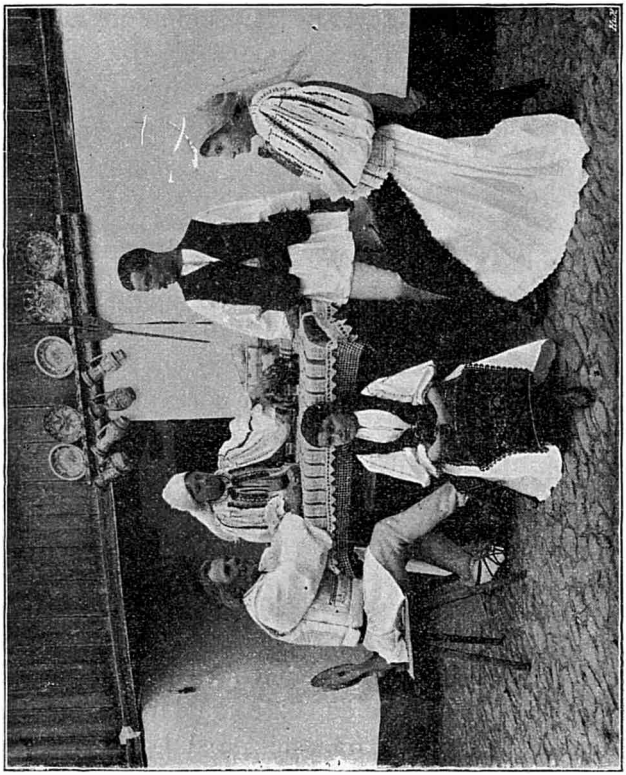

Podoabele casei în părțile sibiiene.

crainic, — un *strigaș*, se zicea odată pe aicĭ, — suit pe o căruță plină de toate uneltele și cioveiele și răsunînd din bucățile de fier vechiŭ grămă-

dite într'însa. Și inima-ți crește cînd în biserica cea mare, cu unele icoane de prin 1760 și o catapitesmă luată din capela dărîmată a Grecilor din Sibiiŭ, vezï marea mulțime frumoasă, plină de cuviință și de evlavie care umple tot cuprinsul cel larg cu albele cojoace de păstorï, cu fachioalele ștrengărești și catrințele, *cretințele* negre vărgate în lat cu supțirï dungï roșiï, ale femeilor. Priveliștea amintește pe aceia din cele maï bune sate bucovinene.

Nimic nu întrece însă Săliștea. În vederea munților hotaruluï, supt culmea împădurită a Netedului, cu primblările multe și dulcï și ținta răcoritoare a izvoruluï de apă bună, ea răsfiră în toate părțile ulițe și ulicioare întortochiate, cu livezï adîncï și marï case gospodărești. Porțile de lemn săpat, care n'aŭ însă nicï-odată frumusețea gingașă a celor din Gorj, încadrează Dumineca și serbătorile chipurï supțirï, albe, de bătrînï și bătrîne ca din vremurile patriarhilor: cîte unul din acești vechï gospodarï și «economï de vite» are maï multă avere decît cutare care-și primblă la șoseaua din București caiï focoșï și cupeaua cu blazon, dar, cît despre aceasta, el nu-și părăsește pănă la moarte frumosul port sprinten al păstoruluï ce a fost în tinerețea luï. După această bătrînească priveliște a porților maï că-ți vine a crede că în mîndra și marea Săliște nu sînt flăcăï și fete. Dar îï afli

la un loc zburdînd de sănătate și voie bună în cele mai strălucite porturi, cu catrințele negre pe care lunecă gingaș firele de aur, la «pavilionul» danțurilor, lîngă rîu. Acolo se întind ho-

O frumoasă a satului.

rele în care flutură fachioale și mînecî albe, pe cînd flăcăii cu floarea 'n piept scutură scîndurile de tot praful din ele, la cîntecul, prelungit duios sau aprins sălbatec, al Țiganilor. Ca o

pată de *modernisare,* venită maĭ mult din legăturile cu România, se văd unele haine nemțeștĭ la cîțĭva feciorĭ carĭ cer maĭ bucuros și aicĭ acasă valțurĭ și cadrilurĭ.

Cea maĭ aleasă frumuseță românească se desfășură la lumina clară a munteluĭ. Săliștencele sînt vestite în tot Ardealul, și Sălișteniĭ sînt de aceiași părere ca și străiniĭ: nunțile se fac de cu vreme, și la danț vezĭ une orĭ codane abia răsărite, care mîne vor fi mirese.

Bogăția și cultura staŭ însă și ele alăturĭ cu acest dumnezeiesc dar al frumusețiĭ. Banca din Săliște, cu un local cum nu se poate maĭ bun și larg, e un solid și înfloritor așezămînt, care se deosebește de celelalte prin aceia că-și dă tot venitul pentru școală. Școala aceasta are treĭ învățătorĭ, dintre carĭ unul dirige și corul, care e printre cele maĭ bune ale satelor din Ardeal. Directorul, un om de ispravă, e și unul din ceĭ maĭ marĭ improvisatorĭ umoriștĭ pe carĭ i-am auzit vre-odată, și e păcat că nu încearcă să și scrie. *Nimenĭ nu lipsește de la școală,* și toată lumea. cetește bine.

Biserica cea mare e numaĭ din 1784, dar ea e vrednică de trecutul și de presentul Sălișteĭ. E făcută în cruce după felul bisericilor muntene din vremea Brîncoveanuluĭ, dar brîul o taie numaĭ sus, așa încît firidele de jos, rătunzite, sunt foarte marĭ, pe cînd cele de sus sînt numaĭ cadre pătrate, mărunte pentru icoane. Coloarea sălișteană

se vede din îngrijirea cu care de-asupra fiecăreĭ icoane de acestea se scrie în frumoasă scriptură cirilică numele aceluia care e ctitorul eĭ, — frumoase nume de țeranĭ. Pe bolta turnuluĭ săsesc greoiŭ, alipit la biserică, cîntarea din «tîmpăne și horă» e ilustrată printr'o horă românească, cu lăutarĭ în tot avîntul arcușelor supțirĭ. Tot așa e și bisericuța din Netedul, cu cimitirul răsfirat, ale cărui crucĭ, albastre, roșiĭ, săpate, bogat în fel de chipurĭ, par niște florĭ uriașe de lumînările saŭ de busuioc. Din loc în loc, se văd icoane supt coviltire de zid, ca niște fîntînĭ de drumul mare. Și undeva în capăt, într'un fund de livadă, descoperĭ abia vechea biserică mărunțică, acum o capelă unită, unde am apucat încă la 1900 pe cel din urmă preot, îmbrăcat țerănește în această reședință de protopopie neunită, cu protopopul doctor în teologie de la Iena.

Afară de biserica cea mare, Sălișteа maĭ are două, în sus către munte. Una a fost zidită dăunăzĭ, într'o neașteptată și uricioasă formă gotică, cealaltă e în calea spre pădure, la Gruiŭ. Aicĭ eraŭ odată de jur împrejur copacĭĭ sălbatecĭ, și unde se văd ruine saŭ cămăruțe răzlețe, locuite de biete femeĭ bătrîne, stăteaŭ pe atuncĭ călugărĭĭ, meșterĭĭ de scrisoare frumoasă și de zugrăveală. Eĭ aŭ format pictorĭ cari aŭ lăsat acest meșteșug urmașilor lor, și pănă astăzĭ două fete care trăiesc singuratec fac cu sîrgu-

ință și evlavie aceleașĭ icoane de sfinți pe care le făcuseră, atiția anĭ de zile, părintele lor. Biserica unită e astăzĭ pustie, și portița bătută în cuie taie drumul la dînsa, pe cînd gardurile de lemn se apleacă tot maĭ mult în țerna nestatornică a cimitiruluĭ cu crucile căzute.

Uniți se poate zice că nicĭ nu maĭ sînt aice, iar neuniții țin cu multă iubire la legea strămoșească. Comuna se îngrijește foarte bine de bisericĭ, și celeĭ marĭ i-a dăruit de curînd frumoasele strane de stejar vechiŭ, luate la dărîmare din capela bogată a Grecilor din Sibiiŭ, al căreĭ «fruntariŭ» saŭ catapiteasmă a călătorit la Gura-Rîuluĭ. Aicĭ nu maĭ e ca în satele Făgărașuluĭ saŭ în cele care duc în jos la Turnu-Roșu, cu icoanele buboase de ceară, cu bucățile de lumînărĭ zvîrlite printre prescurile uscate, cu icoane sparte și foĭ de cărți mucede și tot felul de sfărîmăturĭ și de zdrențe grămădite prin colțurĭ de întunerec pe care de mulți anĭ nu le-a cercetat nicĭ-o mătură profană. Mormintele sînt nu se poate maĭ bine ținute, și e o adevărată plăcere duioasă să vezĭ cum în serile de sărbătoare și chiar în celelalte lumina se aprinde în felinare la capătul unor morminte înflorite, care sînt une orĭ foarte vechĭ, ca un dar de puțină bucurie pentru aceia la cari nu se maĭ coboară acum altă rază decît a iubiriĭ îngrijitoare.

III.

Ocna Sibiiului.

Un drum paralel cu al Sălișteĭ duce spre Ocna. În stînga sînt zimțiĭ albăstriĭ aĭ munților, ceĭ făgărășenĭ de o parte, aĭ Rășinarilor de alta, și prin crestătura dintre alte două șiruri se gîcește valea strîmtă a Oltuluĭ. În dreapta sînt delulețele pe care le pătează viile Sibiiuluĭ, iar maĭ departe mijesc coperișurile de țiglă roșie, amestecul de alb și trandafiriŭ, supt livada pomilor bătrînĭ, unde e Rușciorul, sat cucerit pe jumătate asupra Sașilor. În față, o dungă de șes printre lăvicere înguste de porumburĭ, de grîie, de cînepe. Coteștĭ la dreapta prin această cale fără arborĭ, cu pămîntul cenușiŭ, scrupos, sărac, și eștĭ îndată în satul săsesc destul de bogat pe care Romîniĭ îl numesc Șura-Mică.

Nicĭ nu e alt ceva decît o lungă înșirare de șurĭ zidite, căsoaie marĭ ale Săsimiĭ stăpînitoare. Culmĭ marĭ de țiglă, fereștĭ cu obloanele verzĭ, pridvoare, curțĭ cu totul închise privirilor. Zĭ și noapte, se perîndează turmele pripite și încefele cîrdurĭ de bivolițe negre, spurcate prin bălțile din împrejurimĭ. Pe o înnălțime la mijlocul satuluĭ stă marea biserică veche, cu fereștĭ gotice înflorite, în zidul gros de bolovanĭ îngrămădițĭ. O încunjură cea maĭ romantică din vechile curțĭ pustiĭ. Iar cînd intri înlăuntru, prin

ușa tivită cu mușchiŭ catefelat, aï, ca de obiceiŭ în lăcașurile de închinare ale Sașilor, părețï goï, cîte un stîngaciŭ crucifix din veacul al XVIII-lea, prapurï de stofe proaste, prăfuite și un val-vîrtej de băncï cu însemnarea celor cari aŭ dreptul a se sălășlui în ele, — goliciune și sărăcie.

Se văd și cîteva case românești scunde, prinse din bîrne, cu doï ochișorï de fereastă la drum, și fel de fel de podoabe de crucï și florï săpate în lemn saŭ întipărite 'n tencuială. În ele stă și cîte un Țigan. De toțï sînt vre-o șeptezecï de familiï, care s'aŭ strîns maï ales în aniï din urmă și tind să cucerească și maï departe. Într'o clipă de mărinimie, comuna săsească li-a dat loc de biserică, și acuma o mică zidire albă, cu chipurï de sfinți catolice — locuitoriï sînt uniți — se ridică în margenea mareluï sat al Sașilor. La poartă e o cruce de zid, cu coperiș ca în Sălișteș, și inscripția, cu litere latine, spune că a fost împodobită de niște «zugrăviță» sălișteneș.

Maï este acum pînă la Ocna Sibiiuluï un drum scurt printre micile ogoare unde, în această zi de August, lucrează la culesul verdețurilor Săsoaice cu cocheta pălărie de paie albă peste părul împletit și întors în roată. Îndată pămîntul de cenușă ușoară se prăvale, se frămîntă, crapă în răscroielï adîncï, pe unde se

furişază o apă greoaie, urîtă, care lasă praf de sare pe buruienile sărace din margenea eĭ. Se văd înnainte, pe una din aceste triste movile pleşuve, două şoproane — saŭ, cum se zice aicĭ, *şopurĭ* —, acoperite cu o veche şindrilă neagră. Maĭ departe se lucrează la o cărămidărie. Cîteva căruţe rătăcesc în învălmăşala de lucrurĭ nehotărîte, adunate în movile. Ceva maĭ încolo, la stînga, e un mare parc de băĭ, cu pavilioane de lemn înzorzonat şi plin de tărcăturĭ. Iar pe cîteva alte dîlmurĭ de cenuşă goală se urcă drumurĭ strîmbe, maĭ mult nepietruite şi gropoase, printre case marĭ, urîte, după chipul săsesc.

Aicĭ aŭ venit odinioară Romaniĭ căutînd sarea pe care n'o găsiseră încă dincolo de munţĭ şi pe care n'o scotociră nicĭ-odată din munţiĭ Moldoveĭ. Din locurĭ depărtate, dela barbariĭ Ţinuturilor vecine, din ţerile de peste Dunăre pănă adînc în Balcanĭ, veniaŭ negustoriĭ aducînd cu sine acele monete de aur şi argint cu chipurĭ de Cesarĭ şi de Împărătese, aceĭ banĭ greceştĭ de la Dyrrhachium şi din părţile macedonene, cari iese la iveală necontenit la răscolirea sapeĭ plugaruluĭ şi la despicarea brazdelor de plug, îmbogăţind zi cu zi minunata colecţie de monete şi anticităţĭ pe care o păstrează în paşnicul presbiteriu canonicul Andreĭ Bakk, parohul catolic al Ocneĭ. Lacurile acelea negre, cu luciul de ardesie, în care bolnaviĭ îşĭ caută însă-

nătoșirea pe margenĭ, pe cînd la mijloc adîncimea se cufundă prăpăstuit în zecimĭ de metri, sînt ocnele de odinioară, năpădite de apă. Altele sînt abia muiate de prelingerea pîraielor, și într'una, care primise după lupta din 1848 trupurĭ sîngerate de honvezĭ revoluționarĭ, uciși de ostașiĭ Împăratuluĭ, un șivoiŭ sălbatec de munte ridică de-asupra pe cîțiva dintre bieții mucenicĭ, păstrați minunat în sare, și în cinstea cărora s'a ridicat un mic monument pe deal, după ce i-a primit în sfîrșit pămîntul.

Locuitoriĭ ceĭ maĭ vechĭ aĭ Ocneĭ aŭ avut între eĭ și Sașĭ. Maĭ dăunăzĭ s'a stins cel din urmă din acest neam deștărat. Dintre lucrătoriĭ ungurĭ de odinioară aĭ Ocneĭ, cari aŭ dat orașuluĭ numele de Vizakna, trăiesc încă destul de multe familiĭ, cu un paroh catolic, care se sălășluiesc într'un rînd de marĭ case gospodărești, clădite aproape ca ale Sașilor. Sînt maĭ mult meșterĭ, cari-și caută de lucru departe, pe cînd familiile rămîn acasă și, neputînd lucra singure pămîntul, îl arendează saŭ îl vînd, și pierd astfel cel maĭ puternic temeiŭ al vieții unuĭ popor. Ungurii maĭ daŭ astăzĭ aproape întreg consiliul comunal; eĭ aŭ răpus dăunăzĭ candidatura de parlament naționalistă a d-ruluĭ Aurel Cosma. Dar pe încetul viitorul li se tot îngustează; de amîndouă părțile îĭ strîng șirurile dese ale caselor românești «din susul» și «din josul» apeĭ. Aĭ noștri sînt lucrătorĭ de pămînt și stăpînĭ de

turme: lîna ce se strînge, o lucrează apoï în tot cursul iernii femeile, de o hărnicie şi de o pricepere în izvoade şi în potrivirea colorilor cum nu se întîmpină la celelalte popoare ale

Cu ulciorul.

ţerii. «Unde-ţi poate lucra Săsoaica», spunea cu ochii strălucitorï de biruinţă o bună gospodină, după ce desfăşurase înnaintea mea tot cuprinsul lăzii de Braşov, ce se aduce în casa însurăţeilor de

zestre, în Lunea de după nuntă: coperișurĭ de pat și de masă, lăvicere, țoale, traiste, în care colorile deosebitoare ale satuluĭ, roșul și verdele, eraŭ potrivite în cîte și cîte chipurĭ de legăturĭ măiestre.

Cea maĭ veche biserică românească din acest loc a făcut-o Mihaĭ Viteazul. Îndată după căderea luĭ, orașul a vrut s'o dărîme, dar Romîniĭ aŭ răscumpărat-o, învoindu-se a plăti o dare bisericiĭ calvinești, a stăpînilor. Cînd vechiul lăcaș slăbise acuma din încheieturĭ, Constantin-Vodă Brîncoveanu a dat banĭ pentru dregerea bisericiĭ. Ea s'a mîntuit abia după moartea luĭ. După cîtva timp, clădirea cea nouă s'a făcut biserică unită, și dăunăzĭ i s'a dăruit o reparație care a cruțat însă liniile de zimțurĭ, firidele, potrivite ca la Sălișteș, și, chiar în mijlocul goliciuniĭ varuluĭ proaspăt, un chip al Brîncoveanuluĭ, zugrăvit de vre-un prost meșter localnic, după închipuire, cu calpac unguresc, mustățĭ lungĭ și o barbă albă, răsfirată.

Neuniții și-aŭ făcut întăiŭ o biserică în deal, care se zice biserica «din jos», fiindcă se află în josul apeĭ. Alta, maĭ nouă, cu o școală lîngă dînsa, e mult maĭ încăpătoare. Aŭ făcut-o sătenii, cu cărămida, cu banul și cu osteneala lor, și unul din preoțiĭ Ocneĭ — se zice de fapt Ogna, iar celor maĭ vechĭ li plăcea să scrie: Vizagna — părintele Isaia Popa, mare cîntăreț în vremurile

sale, înzestrat cu unul din cele mai minunate glasuri, își mai aduce aminte cînd, acum treizeci de ani și mai bine, căra și el cărămidă pentru mîntuirea școlii. «Și tata mi-a zis, Saie, bagă de samă, să știi că *tu* ai lucrat colo sus, la vîrful coperișului.» Cîte legături nu statornicește între oamenii aceluiași sat conștiința muncii împreună, jertfei frățești prin care, în afară de puterile lumii, s'au îndeplinit toate aceste lucruri care se văd cu mîndrie pănă astăzi!

IV.

Răşinarii.

Abia ai ieșit din Sibiiu, coborîndu-te pe la *Bretter* de vale, între mari căsărmi cu fațadele moarte, și te afli în «pădurea tînără», ce se întinde cale de un ceas cu trăsura, fără alt amănunt nou în desișurile verzi decît icoana de la mijloc, prinsă într'un copac bătrîn, și cîte o căsuță de pădurar înnălbind prin întunerecul ramurilor multe. De la o vreme se desface la stînga un alt drum printre arbori, spre satul săsesc model Heltau, pe care Romînii îl numesc Cisnădia, ceia ce, într'o formă mai veche, suna Cesnădie, — nume cu totul deosebit de acela dat de vecini și care dovedește că, din capul locului, aceștia n'au fost singuri în frumoasa poiană.

Pădurea nu e de alminterea pustie, ci o străbat

pănă foarte tîrziŭ noaptea, pănă la ceasurile despre ziŭă cînd încasatorul de crăițarĭ de la capătul orașuluĭ îțĭ răspunde «buna dimineața» cînd îĭ spuĭ «noapte bună», tot felul de drumețĭ: gospodarĭ în căruțe, muncitorĭ cu unelte 'n spinare, soldațĭ călărĭ saŭ cu carele de provisiĭ, Țiganĭ corturarĭ, primejdioșĭ în ceasurile înnaintate, cînd se ieaŭ după trăsurile singuratece și îndrăznesc chiar a ucide.

Pe acest drum de cinste al pădurii stăpîne a trecut acum cîteva zecĭ de anĭ convoiul de îngropare al Mitropolituluĭ ortodox Șaguna, cel d'intăiŭ și pănă astăzĭ unicul. Sicriul cu rămășițele bătrînuluĭ care-și încheiase întreaga viață și opera întreagă, era petrecut de clericiĭ înnalțĭ dintre cari puținĭ îl plîngeaŭ fără a se gîndi și la moștenirea luĭ, de mulțimea preoțimiĭ celeĭ lalte, prinsă într'un așezămînt trainic de acelà care se ducea acum în cîntările ce petrec moartea creștinilor, de multă mirenime, care fusese chemată de acest archiereŭ la munca frățească pentru întărirea Bisericiĭ. Nu lipsiaŭ nicĭ cîte uniĭ dintre ceĭ străinĭ, cărora marele mort știuse să li impuie persoana sa și, prin aceasta, legea sa, neamul săŭ, și pădurea, martura biruințelor și ocrotitoarea suferințelor noastre, va fi sunat din frunzele eĭ dese o plîngere pentru Vlădica Romînilor, răposatul.

Șaguna avea o bisericuță în mijlocul Sibiiuluĭ și alta la margine, în Josephstadt. Dar acolo i

Casa Vlădicilor, în Răşinari.

s'a părut că n'ar încăpea de străinătate multă. Și nicï nu credea că lîngă negustoriï grecï din timpurï, lîngă pașnicul Vasile Moga și harnicul Moise Fulea ar fi un loc potrivit pentru marea și îndreptățita luï mîndrie de archiereŭ peste 2—3 milioane de Romînï. El îșï alese decï acel curat, liniștit și harnic colț de Romînime care e Rășinarul. Lîngă biserica cea nouă din marele sat se vede, la drum, o bisericuță de îngropare cu grilă de fier și doï leï paznicï, unde jandarmiï vin din cînd în cînd să smulgă tricolorul de la vre-o coroană nouă, pentru ca mortul să nu fie înfășurat în semnele deosebitoare ale neamuluï săŭ. Puțină lume vine să-și amintească și să aducă mulțămită în acest loc de odihnă, supt înnaltele dealurï, de-asupra cărora se înnalță departe munțiï. Aicï doarme Șaguna.

Acest mormînt e un adăpost. Un alt adăpost era în vremurï acea căsuță cu fereștile chioare, zidul crăpat și coperișul de paie zburlite, în care aŭ stat ceï d'intîiŭ episcopï, aduși de la Sîrbiï din Buda, pentru Romîniï neuniți aï Ardealuluï, ca o pomană nesigură și un mijloc trecător de liniștire a sufletelor. Dacă simțï o adevărată înduioșare privind umila dărîmătură, nu e pentru aceï străinï, împărțitorï de antimise și strîngătorï de dăjdiï vlădicești, ci pentru încă una din suferințile, din rușinile care, veac de veac, aŭ căzut din bielșug asupra neamuluï nostru.

La 1785, supt episcopï ca aceștia, Rășinariï

și-aŭ căpătat biserica de piatră, căcĭ până atuncĭ nicĭ-o astfel de biserică n'aveaŭ episcopiĭ drumețĭ din căsuța cu țuguiul de paie. E o clădire

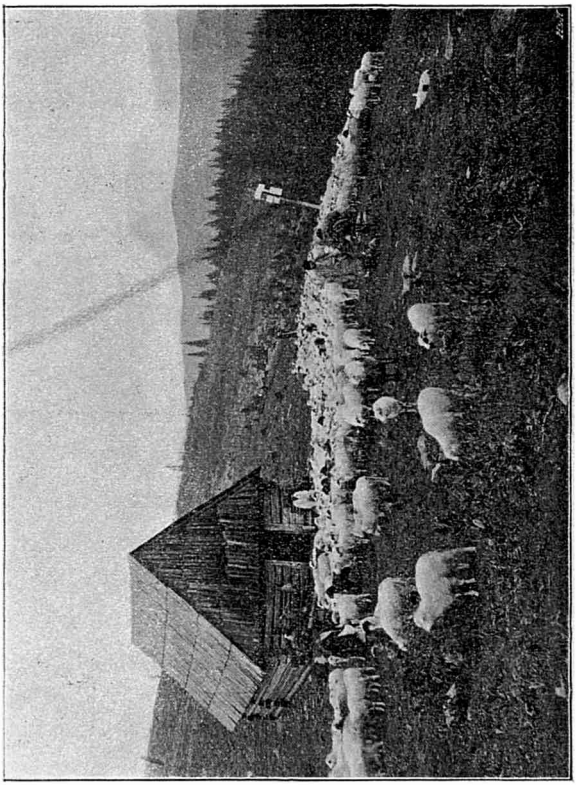

În munte cu oile.

ca aceia din Sălișteⁿ, încinsă cu un brîŭ care desparte ocnițele pătrate de sus de alte firide prelunge, ce se întind până la temelie. Ca și

acolo, de jur împrejur în acele adînciturï se vede zugrăveala veche, purtînd însemnarea celor cari aŭ plătit pentru dînsa, toți sătenï de aice.

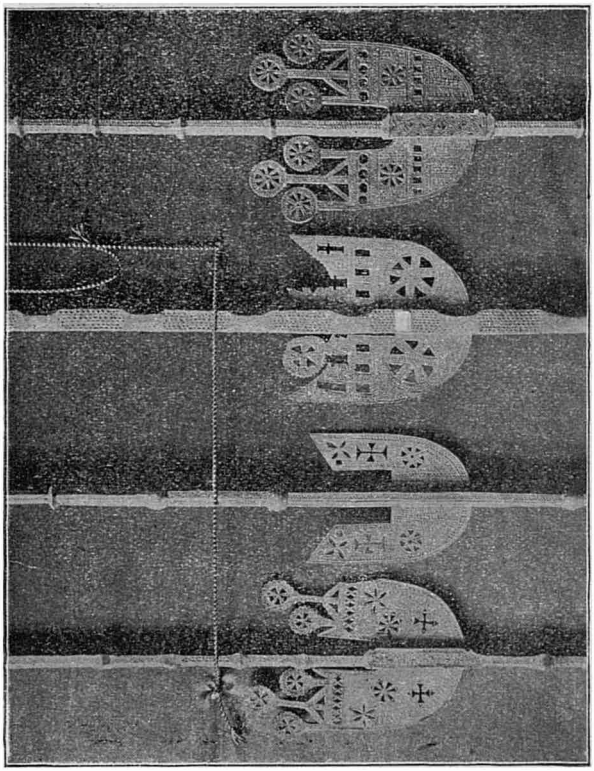

Meșteșugul de săpat al ciobanilor răşinăreni.

Maï sînt și alte două biserică: una tot neunită, nouă, iar cealaltă, cu un turnuleț de lemn, a uniților.

Locuitorii de aicĭ eraŭ odinioară niște «codreni» foarte săracĭ, strîngătorĭ de rășină pe care o vindeaŭ Sașilor. Apoĭ eĭ căpătară turme, din care se hrăniaŭ maĭ mult decît din holde pe acest pămînt pietros de supt muntele brazilor și stîncilor. Întărindu-se, înlesnindu-se și alcătuindu-se tot maĭ bine, eĭ putură dură de-a lungul celor două văĭ spumegătoare case de lemn bine încheiate saŭ și clădirĭ de piatră, care toate păstrează însă tipul caseĭ românești de munte. Eĭ ajunseră oamenĭ hotărîțĭ, mîndri, fără frică de «domnĭ», înnaintea cărora nu se prea daŭ în lăturĭ nicĭ astăzĭ, ținînd la hotarul lor și la cinstea lor. În frunte cu ceĭ șepte preoțĭ ce aveaŭ prin 1780 și cu ceĭ patruzecĭ de bătrînĭ, cari purtaŭ frumoase nume vechĭ: Dancăș, Albu, Alăman, Drăghicĭ, Grebenea, Tatul, Maniŭ, eĭ se luptaŭ pentru pămînt cu «maghistratul» Sibiiuluĭ, aducînd înnainte mărturiĭ de la Craiul Matiaș și de la bătrînul Domn muntean Radu, tatăl luĭ Mircea, pe care-l numiaŭ Negrul.

Preoțiĭ aŭ fost tot din aceleași neamurĭ, cărturarĭ bunĭ de cîntărĭ și de scrisoare. Unul, Sava Popovicĭ Barcian, a copiat harnic cărțĭ de minunĭ și cronografe cu un condeiŭ supțire, foarte sigur, pe la 1800. De la el veniră înnainte alțĭ preoțĭ din același neam. Iar la urmă această familie cu bucurie la scris, trăind în evlavia naturiĭ frumoase și a luĭ Dumnezeŭ veșnicul, odrăsli, printr'o mamă care s'a încercat și ea în

alcătuirĭ literare, pe copilandrul bălan care dă astăzĭ un glas puternic și limpede durerĭĭ neamuluĭ nostru de aicĭ, pe Octavian Goga. Nu odată am avut bune ceasurĭ de petrecere prietenească în casa veche a părinteluĭ săŭ, unul din preoțiĭ de astăzĭ, cel maĭ bătrîn.

V.

Țara Amlașuluĭ.

Cum viĭ de la Sibiiŭ spre Sălișteˊ cu trenul care se tîrăște leneș prin valea Sibiiuluĭ și apoĭ a unuia din rîulețele ce se varsă în el, aĭ pe rînd în fruntea stațiilor formele ungurești care corespund satelor: Orlat, Cacova, Săcel, toate locuite numaĭ și numaĭ de aĭ noștri. Maĭ la o parte e Poplaca, la stînga; lîngă Orlat se adăpostește către munte Gura-Rîuluĭ; și maĭ sus decît Sălișteaˊ e în sfîrșit Tilișca, împreună cu Galeșul. Toate la un loc, acest întreg mic Ținut românesc își avea în timpurĭ foarte depărtate de noĭ o capitală în marea așezare săsească a Amlașuluĭ și alcătuiaŭ un ducat pe care, puțină vreme după cedarea Făgărașuluĭ, regalitatea ungurească îl dăruise de nevoie acelor Domnĭ aĭ vecinelor plaiurĭ neatîrnate, cari întinseseră dese orĭ mîna lor îndrăzneață către frumoasa pradă ce li se cuvenia. De la Mircea-cel-Mare pănă la Țepeș, la Radu-cel-Frumos, la Radu-cel-Mare

chiar, Voevoziĭ noștri din Argeș și Tîrgoviște aŭ stăpînit aicĭ, fără să aducă însă, ca în șesul făgărășan, maĭ puțin locuit și apărat de privilegiĭ, domnĭ noĭ de pămînt din boierimea lor luptătoare.

Spre acest Amlaș din trecutul căruia ni vorbesc atîtea amintirĭ, ne îndreptăm într'o caldă zi de Septembre, care dogorește sterpele dealurĭ de lut ce răsar și se amestecă aicĭ pretutindenĭ, ca în Ardealul clasic. Săliștea-șĭ muncește ziua harnică, dar îmbrăcămintea se vede pretutindenĭ strălucitor de albă, ca într'o Duminecă saŭ zi de sărbătoare. Serbătoare a fost însă numaĭ ierĭ, Ziua Crucĭĭ, petrecută aicĭ în liniște, în post și în evlavioasă oprire de la jocurĭ.

Ca maĭ toate drumurile micĭ din Ardeal, și acesta e aproape pustiŭ într'o zi de lucru. Pustiĭ sînt și locurile de lut galben și iarbă pîrlită ce se înnalță la dreapta și la stînga, singurătate goală, menind a sărăcie. Grădina de zarzavaturĭ a comuneĭ se înfățișează destul de prost, cu toată îngrijirea împrejmuirĭĭ și acareturilor. Un alt drum duce la stînga spre Apoldul-de-sus, și dintr'acolo vin, în pasul cînd pripit, cînd leneș, ca în străvechile timpurĭ de năvălire, corturarĭĭ Țigani cari și-aŭ făcut de cîteva zile sălașul la jumătate de cale între cele două sate. Vin răzleți saŭ în cete bărbațiĭ nalți și supțiratecĭ, cu lungile plete crețe și ochiĭ de patimă și cute-

zanță, cari lasă să se clatine marile căldărï de aramă roșie ce țin în mînă, și femeï voinice, destul de bine îmbrăcate, care aleargă după trăsură întocmaï ca dănciuciï pe cari i-aŭ lăsat la șatre, cerșînd cu mult zgomot crăițarul drumeților.

De la un timp ne urcăm pe o cărare galbenă, deschisă în lutul dealurilor. Aceasta e «hula Amlașuluï», drumul de costișe ce duce în vale la orășelul care pe vremurï și-a înscris numele în titlul Voievozilor romînï. Îl și vezï îndată grămădit în adîncime, la dreapta, cu coperișurile roșiï și cele două turnurï de biserică, răsărind din mijlocul lor. Localniciï văd în felul săŭ de desfășurare icoana unuï sfredel.

Pănă să ajungï jos, străbațï un drum printre viï, care izbîndesc minunat de bine pe aceste fețe de dealurï sfărîmăcioase, bătute aprig de soare. Eștï tot între tufele de porumbrele cu micile roade negre brumate, între copăceiï de măcieș cu boabele lunguiețe, de un roșu vesel, între crengile ciulinelor ce întind struguri de boabe tot așa de vioiŭ aprinse. Peste gardurile viï sar sătenï și sătence în portul din aceste împrejurimï sibiiene, ducînd în coșurï darul îmbrobonat ale viteï. Maï la vale vezï strecurîndu-se carele înnalte pe care le mînă Sașï bălanï cu pălăriile negre, saŭ Romînï de la margene și Țiganï fără grijă, ce-șï aŭ căsuțele proaste tocmaï în capăt.

Aĭ noștri știŭ să-ți spuie că Sașiĭ din Amnaș — căcĭ așa se zice astăzĭ, și nu Amlaș, tîrgușoruluĭ care e Hamlesch pentru Sașĭ și Omlas pentru Ungurĭ — sînt de o vestită prostie și că, sărăciți de o bucată de timp, eĭ văd, fără putință de îndreptare, cum, pe zi ce merge, crăpăturile de la casele lor se fac maĭ multe și maĭ adîncĭ. Așa și este, cel puțin în ceia ce privește casele. Vechimea și decăderea e întipărită maĭ pretutindenea pe părețiĭ lor înnegriți, cu ferestile micĭ întunecate și triste, cu coperișurile neîngrijite și sparte, cu ogrăzile lăsate în voia întîmplăriĭ. În zădar stăpînește mîndru biserica cea mare, înnoită cu oarecare gust, în curtea care maĭ păstrează unele încăperĭ din castelul de pe vremurĭ, unde aŭ stat ascunșĭ dușmanĭ de-aĭ luĭ Vlad Țepeș, chemînd focul răzbunăriĭ acestuĭ grozav asupra întreguluĭ tîrgușor. Numărul celor vre-o mie cincĭ sute de Sașĭ scade zilnic, printr'o lege de peire înceată pe care n'o poate împiedeca nimenĭ.

Cîțĭ Romînĭ sînt aice, aŭ venit din satele vecine, și firește maĭ mult din Săliștea apropiată. Oameniĭ harnicĭ de acolo maĭ pricep și meșteșugurĭ și negoț, acasă ca și prin locurile unde se duc după noroc și cîștig. Dar în de obște cei vre-o 400 de Romînĭ sînt tot din sărăcime, și-și duc cu greŭ zilele muncite. Dar eĭ și-aŭ făcut o bună biserică de zid, neunită, în locul celeĭ de lemn ce era aicĭ de pe la 1800.

Preotul e fiul înnaintașuluĭ săŭ, și a fost înnainte de a se hirotonisi... funcționar la magazinul *Printemps* din Bucureștĭ, are un frate în România și acolo aŭ lucrat eĭ frumosul monument de marmură neagră de pe mormîntul părinților lor.

Încă de acum șeĭzecĭ-șeptezecĭ de anĭ, copiiĭ romînĭ umblaŭ cu steaua în nopțile albe ale Crăciunuluĭ, cîntînd:

Doamne Isuse Hristoase,
O Hristosul mieŭ,
Tu eștĭ rază prea-frumoasă,
O Hristosul mieŭ,

pe cînd cantorul șugubăț făcea orația Crăciunuluĭ, cîntînd «spata dînpenată», adecă grasă, «șunca dafumată», «cîrnațul murat», «heanghe-șile» saŭ plăcintele săsești și

O cupă, două de vin,—
Să avem voia deplin.

Lîngă biserică lucrează o școală, din care tocmaĭ iese un roiŭ vesel de copiĭ, băieței și fetițe, cari staŭ în loc și ne privesc lung cu ochiĭ lor marĭ negri, plinĭ de nevinovăție mirată. An cu an, numărul Romînilor din Amlaș crește; cîte unul maĭ cîștigă și ceva bogăție de holde, din largul hotar, și de viĭ pe deal, și poate că maĭ curînd de cum credem va veni vremea cînd vom fi singuriĭ stăpînĭ și aicea.

O cale maĭ slobodă, în șes, duce acum spre Apoldul-de-jos. Numele arată în destul că aicĭ Sașiĭ aŭ fost întemeietoriĭ și mult timp singuriĭ locuitoriĭ, căcĭ aĭ noștri n'aŭ alt nume pentru sat. Cînd intri pe strada largă, vezĭ aproape numaĭ case de cărămidă cu porțĭ de zid, pridvoare și obloane. Maĭ nimic nu-țĭ spune că aĭ fi într'o însemnată așezare de Romînĭ. Dar toțĭ locuitoriĭ acestor gospodărĭĭ trainice și înfloritoare, pe care nu le crapă ruina ca la Amnaș, sînt acum Romînĭ: uniĭ aŭ ochĭ negri vioĭ, fața rotundă oacheșă, alțiĭ privesc cu ochiĭ albaștri șterșĭ din fața prelungă albă, mărgenită de păr bălan. Uniĭ sînt cuceritoriĭ, alțiĭ arată în fața lor că fac parte din neamul cuceriților și învinșilor, cari eraŭ totușĭ deprinșĭ în trecut să primească și aicĭ, ca la Amnaș, căciulelile și intitulările de «stăpîne» din partea Romînilor slugĭ și robĭ.

Astăzĭ în tot Apoldul-de-jos nu maĭ este o singură casă de Sașĭ *vie;* «moarte» sînt cîte unele, și veĭ fi dus neapărat la cutare cocioabă încăpătoare, cu coperișul mare de șindilă neagră, pe poarta de lemn a căreia sînt însă săpăturile noastre înflorite și slove cirilice pomenind numele unuĭ Romîn. În cimitirul saŭ «progadea» de pe deal se văd două pietre de mormînt care pomenesc în graiŭ străin pe ceĭ din urmă doĭ clericĭ aĭ neamuluĭ dispărut. Ele sînt însă năvălite și ascunse din toate părțile de mulțimea cotropitoare a crucilor sărăcieĭ noastre.

Odată n'aveam nicĭ cu ce să ridicăm o biserică de lemn aice pentru credința neunită a celor maĭ mulțĭ locuitorĭ. Pe cînd uniții aveaŭ o căscioară în vale, astăzĭ nespus de prăpădită, pentru ceĭ de legea veche s'a adus tocmaĭ de la Ocna o bisericuță de lemn, de alminterea încăpătoare și frumos zugrăvită, de un meșter venit tocmaĭ din Craiova, la 1772. Iar după izbîndă s'a durat din material bun și trainic acea mare clădire în stil românesc care stă tocmaĭ în vîrful dealuluĭ, însemnînd de departe prin turnul eĭ alb că acolo se află un sat de Romînĭ. Ușile de la catapeteazmă lucrate foarte frumos cu motive de frunze de strugurĭ, sînt opera unuĭ simplu sătean de acum vre-o jumătate de secol.

Întru și la școală, una din cele maĭ bune ce se pot închipui. E aproape ceasul unu, și cele patru clase încep să se umple de copiĭ foarte cuminți, cari, la venirea noastră, își întind frumos mînuțile pe băncĭ. Mulțĭ aŭ fața săsească, pe pereți atîrnă tablouri intuitive pentru învățătura limbiĭ maghiare, dar toțĭ acești oamenĭ de mîne sînt și vor rămînea Romînĭ.

Un alt Apold, cel de sus, se află destul de departe; în el ne luptăm cu Sașiĭ, maĭ mulțĭ la număr. Dar noĭ cotim pe drumul din dreapta, spre alt loc de biruință desăvîrșită, Ludoșul saŭ Ludușul, pe care hărțile străinilor îl maĭ nu-

mesc Gross-Logdes, în amintirea unuï trecut cu totul mort.

E un sat risipit iarășï pe margenï de dealurï și în valea de la picioarele lor. Și aicï trecutul săsesc se cetește pretutindenea, în oamenï și lucrurï. Școala cea nouă — cea veche, cu arcadele în frunte, zace la o parte, — e pe locul unde a stat preotul săsesc; alăturï se arată maidanul de unde pe încetul s'aŭ ridicat pietrele bisericiï străine pentru a se clădi casele cele bune ale satuluï.

O mare biserică neunită stăpînește în apropiere, pe cînd uniții, vre-o șeïzecï de familiï, merg prin curtea preotuluï lor, un bătrîn octogenar, la un umil adăpost de rugăciunï, cel maï mic pe care l-am văzut pănă acum, cu ferestile sparte și un biet turnuleț de lemn. Într'un sătuleț vecin, la Buzd, este altă bisericuță, unde mi se spune că s'ar afla zugrăvelï frumoase.

Aicï la Ludoș, este datina frumoasă de a se încununa mirii cu cununï de florï, de cele maï multe orï de florï adevărate, și nu cu hîdele chivere de tinichea, ce se obișnuiesc aiurea; pe un dulap al bisericiï se usucă în praf o sumă de astfel de cununï ale unor fericirï care s'aŭ vestejit poate cu totul în asprele grijï ale vieții.

Nu pot vedea, la acest tîrziŭ ceas de sară, biserica cea cu zugrăvelï bune a Buzduluï, și apuc prin margenea Apolduluï-de-jos spre Miercurea.

CARTEA A IV-A

ȚINUTUL MIERCURIÏ ȘI SEBEȘULUÏ.

I.

Miercurea.

Miercurea, vechiŭ sat al nostru cu numele bogomilic, ca şi al Sîmbeteĭ, dat în timpurĭ cînd credeam ca în Evanghelie în povestea Sfinteĭ Dumineci, a fost colonisat, la venirea lor, de Saşĭ, cari i-aŭ zis Reussmarkt, Tîrgul Ruşilor, după Şcheiĭ ce vor fi întîmpinat aice (cf. Reussdörfel, Ruşcior, lîngă Sibiiŭ). Eĭ durară casele lor marĭ, traseră drumurile lor drepte şi deschiseră în mijloc piaţa lor largă, împodobită de obiserică cu vîrful înroşit de ţigle. Mult timp eĭ aŭ fost singurĭĭ stăpînĭ aice. Ungurĭĭ aduseră în tîrguşor numaĭ un «pretor» şi o judecătorie. În aĭ noştri însă li se ridică 'n zilele de acum un duşman temut, care înnaintează iute spre ceasul săŭ. În această paşnică Săsime din orăşelul care samănă cu Codlea Bîrseĭ, eĭ aŭ astăzĭ biserică, bancă, avocaţĭ, un început de organisare pentru scopurĭ maĭ marĭ decît pănă acuma.

Petrec noaptea în casa primitoare a directoruluĭ de bancă Vulcu. Într'un tîrziŭ fulgerele de-

părtate ce zvîcniaŭ pe munții Sibiiuluĭ aduc, în tunete strașnice, o ciudată grindină de toamnă și de noapte, care înnălbește de ghiață toate curțile și ulicioarele.

*

A doua zi dimineață maĭ văd cîte ceva pe strada cea mare a tîrgușoruluĭ. Prăvăliile sînt în mare parte săseștĭ, dar un Romîn a deschis drept la mijloc o mare prăvălie de toate celea, și, fiindcă e om harnic și cinstit și fiindcă nevasta luĭ știe să facă o primire bună orîșicuĭ, chiar și celuĭ maĭ sărac cumpărător, baniĭ plouă la tejghea, ieșind din punga Sasuluĭ și a funcționaruluĭ ungur ca și dintr'a Romînilor noștri. Ilie Floașiŭ ține și băile din vecinătate, băĭ de sare, unde în timpul verii vine toată lumea din împrejurimĭ. Banca românească are o firmă mare, bătătoare la ochĭ, și ea și-a cumpărat un loc chiar în piață, unde în curînd, cu tot năcazul Săsimiĭ năvălite din toate părțile de foastele eĭ slugĭ, se va ridica un palat care nu va cuprinde numaĭ în siguranță banul muncit al săraculuĭ, ci va fi un semn de izbîndă, o prezicere pentru un și maĭ bun viitor.

Biserica noastră e încăpătoare și are un turn foarte înnalt și mîndru; pe d'innăuntru e bine îngrijită; protopopul slujește în ea. La spatele clădiriĭ se mîntuie acum o frumoasă școală nouă. Pe lîngă aceasta se vede în fund dealul verde

sămănat cu căsuțe negre, în josul cărora un mic cimitir își răsfiră crucilițele de lemn.

Atîta era mai de mult locul, de umilință țigănească, al Romînilor din preajma Miercurii și aicî își făcuseră eî o bisericuță de lemn, și mai păcătoasă decît aceia de la Cisnădia, unde astăzî Romînii abia încep să se ridice din rîndurile desprețuite ale slujitorilor. Acum toată partea din jos a tîrgului e locuită numaî de plugarii noștri, cari aŭ dincolo de podețul de lemn peste șuvița de apă o parte însemnată din hotar, o sumă de holde. Înmulțirea se face chiar atît de răpede, încît mulțî nu se mai pot hrăni așa de bine cum eraŭ deprinșî, și astfel eî pleacă peste multe mărî și țerî spre Apus, atrași de magnetul depărtat al Americeî bogate. Gospodariî se întorc după patru-cincî anî, aducîndu-și agonisita; une orî eî rămîn, dar se întîmplă să și plece îndărăt spre țermul cîștiguluî îmbielșugat, și chiar să-și iea cu sine nevestele și copiiî.

Printre aceste lanurî de pe care se ridică acum și cucuruzul copt, cu știuleții plinî de îndesatele grăunțe roșietece, care strălucesc, mergem în sus, cu trăsura ușoară a unuî Miercurean ce mînă iute. De amîndouă părțile, dealurî cu liniile moî, aurite de miriștile învechite ale grîuluî. La dreapta o linie de plopî înnălțî duce la satul Drașovuluî; o alta suie de la moșiroiul de căsuțe spre viile și casa de țară a unuî «grof»,

bogat stăpîn al tuturor acelor locurĭ. Ar fi un om de omenie, gata să ierte păşunatul în ţarină al vitelor satuluĭ, şi *dregătorul*, vechilul său, nu s'ar face vinovat de nicĭ-o asuprire. Marea biserică albă, pentru legea unită, a înnălţat-o un *Mărginean*.

Prin Mărginenĭ se înţeleg locuitorĭ din Sălişte, Vale, Tilişca, Galeş, apropiaţĭ de hotarul Romănieĭ. Sînt ceĭ maĭ bunĭ negustorĭ romînĭ din tot Ardealul, şi din stupul lor eĭ se răspîndesc prin toate satele încunjurătoare, ţinînd cîrciume saŭ *crijme*, şi «bolţĭ», luînd în «arîndă», scoţînd cu o minunată răbdare şi pricepere din toate mrejele de cîştig, atît pe Sasul vechiŭ, cît şi pe Jidanul noŭ, care prin aniĭ 1870 îşĭ cercase norocul şi pe aicĭ, ca prin Ţara Făgăraşuluĭ. Astăzĭ necontenit întîlneştĭ pe drumurile marĭ căruţele lor grăbite, şi din pridvoarele şi de la fereştile prăvăliilor săteştĭ pecetluite cu armele Ungarieĭ vezĭ ivindu-se feţele grase, rotunde, cu ochiĭ vioĭ, negri ale Mărginenilor din Sălişte şi vecinătate. Această întindere şi îmbogăţire e una din cele maĭ frumoase isprăvĭ ale neamuluĭ nostru în Ardeal.

II.

De la Miercurea la Sebeş.

Călătorim spre Sebeşul Săsesc, cel maĭ apropiat tîrg în sus de Miercurea, pe care l-am atinge în două ceasurĭ, cu caĭ aşa de bunĭ, dacă nu

ne-am tot abate din drum pentru a vedea satele din aceste părți. Așa însă, vom zăbovi până în sară și tocmaĭ noaptea tărziŭ vom putea fi înapoĭ în Miercurea.

Peste puțin se desface în stînga drumul care duce spre un șir de sate, ce aŭ, afară de cel d'intăiŭ, unde luptăm încă să scoatem pe Sașĭ, locuitorĭ numaĭ și numaĭ Romînĭ, cu învățătorĭ, preoțĭ, notarĭ, primarĭ saŭ juzĭ, biraie *(ghiraie)* numaĭ Romînĭ: Gîrbova, Cărpeniș, Reciŭ, Cîlnic, Deal, Săsciorĭ (adecă: «Sașiĭ ceĭ micĭ, puținĭ», saŭ «săsițiĭ»), Cacovița. Te mirĭ unde maĭ încape aicĭ cîte ceva din Ungurime. Ungurească e doar matricula nouă a Sfatuluĭ, în care se trec nașterile, cununiile și morțile, și poșta. Cel ce ține registrele e poreclit de sătenĭ *popă jidovesc*, fiindcă poate cununà fără lege. Aflu că în unele sate, aĭ noștri, lacomĭ de banĭ, ar fi ispitițĭ însă a nu maĭ merge la preotul românesc, unit orĭ neunit, și a se mulțămi cu binecuvîntarea legală a celuĭ «jidovesc».

Vedem întîiŭ Conța saŭ Cunța, așezată într'o cufundătură a pămîntuluĭ la dreapta, ceva maĭ departe decît Drașovul, peste apa micà și întortochiată a Săcașuluĭ. Poate să fi fost întăiŭ un sălaș săsesc, judecînd după nume, dar astăzĭ sînt numaĭ Romînĭ în această comună cu casele marĭ de cărămidă și oameniĭ frumoșĭ, oacheșĭ. De aicĭ își trage neamul părintele Cunțan, maiestrul de

cîntărĭ al căruĭ manual e întrebuințat astăzĭ în toate bisericile neunite și care e tatăl d-reĭ Maria Cunțan, cîntăreața sințirilor celor maĭ gingașe ale femeiĭ. Acest sat așa de bine rînduit are pe înnălțime clădirea bună a uneĭ bisericĭ înnoite, care se ridică dintr'un cimitir neîmprejmuit, pe care-l înfloresc scăieții și-l ciugulesc găinile.

Iarăși ne smulgem din drumul mare în această parte din dreapta pentru ca să vedem Cutul. Ungurii, cari aŭ făcut din Cunța stația Kelnek, după Cîlnicul depărtat, înseamnă aicĭ încă un nume pe care nu-l rostește nimenĭ: Kutfalva, cu gîndul că aceasta ar însemna «Satul Fîntîneĭ». De fapt însă, Cutul vine de la *cut*, bucată, colț de moșie, cum s'a zis din foarte vechĭ timpurĭ în toate ungherele Romînimiĭ.

Casele sînt și aicĭ foarte bune, dar locuitoriĭ sînt în bună parte urîțĭ, cu niște fețe marĭ umflate, străpunse de ochĭ micĭ și împodobite cu mustățĭ supțirĭ, rare; nicĭ femeile, care poartă șorț în față, catrință în dos și pe cap un mare ștergar învîrtit peste modîlcĭ de păr falș, n'aŭ nicĭ-un fel de frumuseță. Începînd de la preot și mîntuind cu cel din urmă «nărod», oameniĭ sînt nespus de încetineĭ și de puțin aplecați spre îndatorire. Ajunge ca probă să se spuie că în două ceasurĭ de așteptare n'am putut afla

cheile de la vechea bisericuță de pe deal, n'am putut bea un păhar de vin în acest Ţinut de mare bielșug al viilor, și următoarea convorbire,

Port din Sud-Vestul Ardealului.

ținută între lătrăturile furioase ale unuĭ cîne alb, mare cît un vițel.

— Oameni buni, mușcă cînele?

— Eheĭ, mușcă!

— Dar nu-l puteți ținea?

— D'apoĭ că ne muşcă şi pe noĭ.

De aicĭ e familia Albini, şi aicĭ s'a născut protopopul şi ziaristul Ilie Dăianu din Cluj, una din cele maĭ bune forțe ale Bisericeĭ unite. Aceasta nu se cunoaşte însă aicĭ.

În capul satuluĭ e domeniul Blajuluĭ, cu acareturĭ foarte însemnate şi o minunată vie de strugurĭ negri. Odată Evreĭ, Saşĭ o țineaŭ în posesie; acuma e arîndată de un Mărginean, Iozof, aĭ căruĭ boĭ cu coarnele largĭ se coboară tocmaĭ, greoiŭ şi mîndru, pe costişă.

Mergem acum de-a lungul vieĭ pline de cea maĭ frumoasă roadă brumată, care atîrnă ispititor din mijlocul frunzelor uscate. Nu e nicĭ-o îngrăditură, nicĭ-o piedecă şi apărare, de către drum, unde oameniĭ îşĭ strîng cucuruzele şi o fetiță păzeşte vitele în margenea şanțuluĭ.

— S'or fi mîncînd strugurii, întrebăm pe mica păstoriță. Ea spune că a văzut pe nişte copiĭ plecînd cu uşoare jafurĭ prin porumbişte, dar ea n'a luat.

— Şi strugurii sînt bunĭ, fetiță? Ea a înțeles de ce e vorba, şi tot aşa de cuminte, cu ochiĭ marĭ negri țîntă la noĭ:

— Eŭ nu i-am gustat.

Tot drumul e plin de cară ce merg pe dincolo de drumul cel mare al Şebeşuluĭ la satul Răhăŭ, înşirat de-a lungul unuĭ alt rîŭ în față. Sătenii de acolo se întorc de la cîmp. Oamenii

se ceartă, copiii zburdă, știuleții auresc în grămezi pe carăle ce poartă la cele patru colțuri dovleci rotofei, înfipți în pari, ca niște trofeie de biruință.

Răhăul răspunde unui vechiu nume de Rahov, Rahova. A fost o așezare de Șcheĭ și de Romîni. În timpuri, Sașii, «popa săsesc» din Sebeș își aveaŭ aicĭ curtea, dijma și lanurile. Aceste vremi însă s'aŭ dus. Astăzi gospodării prea frumoase se urmează supt dealurile înverzite cu covorul strălucit al viilor, și Romînii singuri sînt stăpîni pe ele. Biserica, de prin anii 1760, cum spune o grindă săpată în slove mari, de o măiestrie neîntrecută, se ivește mîndră din cimitirul larg, unde, lîngă crucile de piatră nouă, se văd în număr și mai mare vechile cruci de lemn frumos săpate și văpsite la capul femeilor ce se odihnesc și stîlpii albaștri și roșii, tăiați bogat în unghiuri și în bulbucături, care arată mormîntul bărbaților.

La ieșirea din sat, întîmpinăm iarăși lungul șir al carălor ce se întorc cu bogăția roduluĭ și în fruntea cărora preotul cel bătrîn merge călare, în haine țerănești de muncă. Cel tînăr a scris o bună monografie a comuneĭ. Oamenii par să fie foarte evlavioși, judecînd după crucile presărate în cale; și pănă și boltașul are lîngă scutul cu stema ungurească o răstignire saŭ, cum se zicea aicĭ maĭ de mult, o «raspetie» a Mîntuitoruluĭ.

Drumul trece printr'un Ţinut de rodnicie, mărgenit de dealurĭ marĭ, catifelate de miriştĭ galbene şi rare orĭ pătate cu cîte un arbore. În vale se strîng porumburile înnalte. Munţiĭ Alvinţuluĭ se văd în fund.

Unde se rînduiesc, tăind calea, un şir de plopĭ marĭ şi cîteva case de piatră, e orăşelul pe care aĭ noştri îl numesc Şebeşul, Şebişul, Şeghişul, adăogindu-se maĭ mult de cărturarĭ şi porecla de «săsesc», Mühlbach acestor Saşĭ, şi, în sfîrşit «Szász-Sebesul» Ungurilor.

III.

Sebeşul şi împrejurimea.

În această veche aşezare de pe malurile unuĭ riŭ foarte iute şi limpede, care se zice «rîul Şebeşuluĭ» fiindcă trece prin Şebeş, şi, maĭ dulce românește, «rîul Frumoaseĭ», fiindcă izvorăşte din muntele Frumoasa, aŭ stat de demult numaĭ Saşiĭ, întemeietoriĭ. Se maĭ arată, în cellalt capăt, strîmtoarea între case maĭ înnalte unde eraŭ porţile; într'una din pieţe se maĭ gîrboveşte pănă astăzĭ o mare biserică, împodobită cu înfloriturĭ gotice, care ocroteşte în preajma eĭ un gimnasiu cu faţada verzie. Negoţul, meşteşugurile le aŭ pănă astăzĭ Saşiĭ. Dar Saşiĭ şi Ungurĭĭ la un loc nu fac maĭ mult decît 2.500

de suflete, care tot scad, pe cînd Romînii aŭ 5.000, și cresc necontenit.

Odată eĭ eraŭ aruncați dincolo de ziduri, dincolo de dunga de oțel răscolit a Sebeșuluĭ, într'un sat de slugĭ. Abia să fi avut atuncĭ o bisericuță de lemn. Dar chiar înnaintea anuluĭ 1848, dărîmător al privilegiilor, eĭ se întăriră în chip amenințător. Negustoriĭ «grecĭ», țiindu-se de *Companie*, se aflaŭ în cetate chiar, pe cînd multe familiĭ de Romînĭ se ațineaŭ în afară, gata să pătrundă la cel d'intăiŭ prilej. Întăiŭ, eĭ făcură prin aniĭ 1780—90 acea biserică de zid care se vede din șoseaua Lancrămuluĭ cu turnul și coperișul eĭ de țiglă veche, greoaie. Peste vre-o treĭzecĭ de anĭ, protopopul Zaharia Moga, cu ajutorul rudeĭ sale Vlădica Vasilie Moga, și el venit din aceste părți pentru a fi cel d'intăiŭ episcop romîn neunit al Ardealuluĭ, făcu a doua biserică, dincoace de apă, dar tot în afară de cingătoarea sfințită a zidurilor. E o înnaltă și spațioasă clădire cu adevărat impunătoare și întregită astăzĭ printr'o școală vrednică de însemnătatea Romînilor în acest orășel. O biserică unită nu e tocmaĭ departe, și treĭ inscripțiĭ pe piatră arată că ea a fost făcută, în acestă stradă «grecească» a negustorilor, cu baniĭ gospodaruluĭ Vlădică blăjean Bob și cu ajutorul cîtorva localnicĭ, la 1818, puțin timp înnainte de biserica neunită maĭ nouă. Pe atuncĭ neuniții singurĭ aveaŭ pănă la 200 de familiĭ.

Astăzi Sebeșul are doi protopopi romîni, învățători, avocați, medici dintre ai noștri. Un număr de «senatori», membri ai Consiliului comunal, sînt Romîni. Unele strade sînt numite numai românește: *Ulița Mare, Ulița Bisericii;* la celelalte nu lipsește și numele românesc. Anunciurile din partea Sfatului se fac nemțește și românește. Nici-un oraș din Ardeal nu e așa de mult și așa de vădit al nostru.

Șoseaua Lancrămului duce peste apă în vre-un șfert de ceas, la stînga, în satul pe care ai noștri îl numesc Lancrăm. Sașii îi zic Langendorf fiindcă ai lor aŭ fost odinioară locuitori și acolo: iar Ungurii bîiguiesc Lankerem fără să aibă în clin saŭ în mînecă cu dînsul. Satul are o parte de jos, sărăcăcioasă, și o a doua, cu case foarte bune și îngrijite; sătenii sînt îndatoriți a mătura și strada înnaintea gospodăriei lor. Vechi Vlădici de ai noștri aŭ poposit și aici, în veșnica lor rătăcire umilă de «tolerați». Astăzi, întimpini o biserică înnoită de curînd; ea are doi preoți, dintre cari cel bătrîn e un cărturar în sensul generației trecute, iar cel tînăr citește «Sămănătorul». În cimitirul bine orînduit — țeranii s'ar fi plîns că li se «comasează», li se strîng la un loc, și morții, ca și ogoarele — văd stîlpi foarte dibaciŭ și original ciopliți, dintre cari unul poartă o năframă de jale în vîrful unei sulițĭ, iar celalt sprijină o tablă pe care ciugulesc trei porumbei.

Mai departe pe Sebeș în sus sînt cele două Piene saŭ *Chiene*, românesc și săsesc, și un întreg șir de sate, care duc neamul nostru până jos în munte. «Și până în muntele de la Apus», spune Miercureanul nostru cu mîndrie, — «numaĭ Romînĭ».

Cu părere de răŭ nu pot vedea acele sate, și pe o strălucită sară luminată de forfotirea de foc a stelelor mă întorc la Miercurea unde, la d. Vulcu, mă așteaptă cina și odihna de sară.

A doua zi e tîrg la Miercurea, și piața cea mare, cu clădirile dărăpănate aruncate în neorînduială, e plină de zuzătul și frăsirea mulțimiĭ țerănești, ale căreia veșminte albe strălucesc la soarele dimineții răcoroase. Miercurenii își vînd verzele și cepele cu care li se deschide comuna. Din vălmășagul curat și vesel se desfac cară deșerte care apucă spre munte, mînate de oameni voinicĭ și frumoșĭ, maĭ voinicĭ însă decît frumoșĭ, în porturĭ fără nicĭ-o podoabă, albe și negre. Aceștia sînt Poienariĭ, pe cari un cunoscător îĭ deosebește foarte ușor dintre ceĭlalțĭ sătenĭ de neamul nostru, și vecinĭĭ lor, așezațĭ încă maĭ sus, pe culmile muncelelor împădurite, Jinariĭ, — oameniĭ de la Poiana și de la Jina.

Eĭ samănă tot drumul cu carele și căruțele lor, cu caiĭ lor de munte cari-și clătină moțul de păr pe căpușorul smerit, suind cu răbdare

dăsagiĭ plinĭ, pe cînd călărețiĭ și călărețele ĭĭ mînă blînd de frîie.

Suișul e așa de drept prin mestecănișurile și stejărișurile nouă, foarte dese, încît calea de munte se desfășură în șerpuiturĭ largĭ, încingînd de maĭ multe orĭ culmile. Pe încetul în urmă

Poienarĭ.

încep a se deslușĭ liniile dealurilor ce merg pănă în depărtațiĭ munțĭ aĭ Turdeĭ, la miază-noapte, iar la Apus pănă în dunga vînătă a culmilor Vințuluĭ, ca o mărămă aurie de miriștĭ vrîstate în care se prind, cu livezile lor, satele, ca niște înfloriturĭ pe o ie.

În năruiturĭ de lut cu cărările strîmte și grele ne oprim la satul Dobîrca. Săseşte i se zice Dobrink, pe cînd Ungurii, dintre cari nicĭ-unul n'a răzbătut încă pe aicĭ ca locuitor statornic și cinstit, o împopoțonează cu numele de Doborka. E maĭ ales un sat săsesc, dacă judecă cineva după ulița cea mare împrejmuită de greoaie case gospodărești, cam spurcate de vechime și de un început de sărăcie, saŭ după solida biserică ce se ridică din mijlocul zidurilor obișnuituluĭ castel de păstrare și ocrotire. Vezĭ la început numaĭ flăcăĭ cu cizmele marĭ, de care rîd Romînii, cu legătura la gît pe care aĭ noștri n'o cunosc, și femeĭ în vechiŭ port renan, cu pălăriuțele de paie ascuțite în fund, de-asupra feței prelungĭ, palide, cu ochiĭ albaștri șterșĭ, de o mare seninătate moartă.

Prin alte timpurĭ Romînii nu puteaŭ să încapă în adevăratul cuprins al acestuĭ sat privilegiat din raza de colonisare și stăpînire a Miercureĭ-Reussmarkt. Fiindcă însă «stăpînii» aveaŭ nevoie de argați la plug, eĭ i-aŭ îngăduit să-șĭ clădească la deal bordeiele lor de lemn, care se chiamă și astăzĭ *colibĭ*, «colighĭ», cu toate că de mult ele s'aŭ prefăcut în case de cărămidă bună. Tot pe acea vreme, mărginașii noștri, amestecați cu Țiganiĭ, și-aŭ ciocănit două bisericuțe joase, cu turnul din cîteva scîndurèle numaĭ și ferestile abia deschise în bîrna groasă. Trebuiaŭ să fie două fiindcă împrejurările re-

ligioase de pe la 1700 împărțiseră «colibile» nenorocite după două legi dușmane. Fiindcă Unirea a fost întâiu stăpînă peste toți colibașii și ortodoxia s'a întors numai pe urmă ca să smulgă pe ceĭ maĭ mulți, preotuluĭ neunit i se zice «popa cel nou». Așa se obișnuiește și în alte sate din aceste părți, nu tocmaĭ depărtate de centrul de propagandă unită al Bălgraduluĭ.

Bisericuțele aŭ rămas și până astăzĭ ceia ce fuseseră din capul loculuĭ, și aceasta maĭ mult pentru lipsa de rîvnă a preoților ce s'aŭ urmat în ele decît pentru sărăcia locuitorilor romînĭ. După 1848, aceștia aŭ cîștigat necontenit loc la soare, în paguba acelor pe cari până astăzĭ îĭ maĭ numesc «stăpînĭ» («domn» înseamnă în Ardeal lucru mare și de aceia preoțiĭ cer să li să zică *domnule* părinte). *Comasarea*, strîngerea la un loc a proprietăților fiecăruia, a fost și ea în dauna Sașilor. Aceștia-și aleseră, firește, locurile cele maĭ bune, dar și cele maĭ înguste, și peste cîtva timp nu maĭ avură unde să-și hrănească vitele. Prin toate aceste împrejurărĭ, prin înmulțirea lor răpede și puterea lor de viață tinerească, aĭ noștri aŭ ajuns să aibă astăzĭ jumătate din sat și mîne eĭ vor îndrăzni să și mărturisească aceasta, impuindu-și dregătorĭ de limba lor. Deocamdată Romînĭĭ, maĭ puțin ajutoraților, se țin încă la o parte și sînt darnicĭ în ploconelĭ.

Orĭce Sas știe românește, destul de bine, pe

cind săsească nu e vorbită decît foarte slab de urmașiĭ slugilor din «colibĭ». Orĭcine vede care din cele două limbĭ are pentru dînsa viitorul. Ceia ce se vede astăzĭ aicĭ, a fost ierĭ în Topîrcea, unde nu se maĭ pomenește de Sașĭ, în satele pe care le-am străbătut alaltăierĭ și ierĭ. La Buzd, lîngă Drașov, înnaintarea noastră a mers așa de departe, încît Sașiĭ vorbesc între eĭ maĭ mult românește și-și zic «lele» și «bade». De aicĭ pănă la biserica «popeĭ», unit saŭ neunit. nu maĭ e mult.

Supt picioarele noastre e Gîrbova, unde lupta se poartă încă întețit, între cele două neamurĭ. Biserica săsească și cea românească iese din bielșugul caselor bune ca două suliță de steagurĭ ce-și staŭ față în față. Satul e și foarte bogat și a știut să-și cîștige de la Poienarĭ, răŭ călăuziță pe atuncea de fruntașiĭ lor, toată strălucita pînză de pădure ce se întinde pe spinarea munteluĭ, pe care-l urcăm. Trăsura ușoară a Miercureanuluĭ se înnalță răpede, mînată, pare că, și de voia bună a vizitiuluĭ, printre stejariĭ tinerĭ și albiĭ mesteacănĭ, cu trunchiul răsucit și crengile supțirĭ de pe care aŭ și căzut frunzele. E o mare pădurice fără măreție și taină, și e singura pădure prin care trecem de atîta vreme.

Femeile cu ștergare albe peste conciul cu multe feliĭ, cu șorțurile negre și mînecile albe, umflate, cu puține înfloriturĭ întunecate, mînă

încetinel căluțiĭ supuși spre vîrful munceluluĭ. Bărbațĭ nu se prea văd: eĭ sînt oierĭ cari s'aŭ

Poienăreasă.

îndreptat acum către alte locurĭ, de unde se vor întoarce numaĭ în iarnă. Abia cîte un vînător

în haine nemțești, cîte un bătrîn care nu-și mai află rostul decît pe acasă, cîte un negustor saŭ meșteșugar al mareluĭ sat de munte, unde nu locuiește nicĭ-un fel de străin. Încolo numaĭ femeile acestea viteze suindu-și cumpărăturile spre casă pe spinarea cailor mărunțĭ saŭ rătăcind după grijile cîmpuluĭ pe cărărușele albe, călărĭ ca niște voinicĭ.

Satul are uliți înguste și o piață largă. În el nu se vede nicĭ-o înrîurire de la alte neamurĭ, decît numaĭ în cîteva clădirĭ de tot nouă, bolțĭ, hanurĭ. Încolo e vechea și frumoasa casă românească, așa cum se întîmpină și dincolo de munte, în Argeș și Muscel. Jos, o clădire de piatră cu ușa și două ferestuice în față; de-asupra, alte două ferestuicĭ, deschise într'o împletire de nuiele acoperite cu lut; sus, marele coperiș țuguiat, acoperit cu severul veșmînt cenușiŭ al șindilelor lungĭ și înguste, foarte tarĭ, care se zic aicĭ *șise* (în Muntenia: *șițe*). Un zid jos cu porțĭ marĭ de lemn și alte streșinĭ înnalte, de «șise, încunjură curtea, plină de toate uneltele. Una după alta se urmează astfel în hobotul lor greoiŭ marile sălașe de oierĭ, ca șiruri de păstorĭ albĭ supt glugĭ și țundre sure.

În piață este o biserică foarte mare și frumoasă, cum nu i se maĭ află părechea prin satele românești de aicea. E pe locul uneia maĭ vechĭ, căcĭ între cărțĭ aflu cu mirare o Evanghelie munteană pe care se scrie că Mitropo-

litul Teodosie, din Veștem, a dăruit-o luĭ Stoica Liudescul Logofătul, acela care a scris pe la 1688 Cronica Țerii-Românești pentru familia Cantacuzinilor. Dar clădirea de astăzĭ e cu totul înnoită, fără a i se strica însă forma, adevărat românească; zugrăveala e datorită unuĭ pictor Georgescu, care, în generația trecută, și-a făcut o frumoasă reputație printre Romînii din Ardeal.

În margine se maĭ păstrează bisericuța cea maĭ veche a Poieneĭ. E făcută frumos din lemn încheiat trainic, și o acopăr sfinții foarte cu îngrijire și cu pricepere lucrați de acelașĭ meșter din Craiova care a zugrăvit biserica de lemn din Ocna, strămutată acuma la Apoldul-de-jos. Și aicĭ prin urmare se vede strînsa legătură, înrîurirea zilnică ce a fost necontenit între aceste Ținuturĭ de jos ale Ardealuluĭ și principatul muntean, izvor până târziŭ al vieții religioase din Romînimea de peste munțĭ. Peste toate prefacerile ce s'aŭ săvîrșit în împrejurările politice, această înrîurire binefăcătoare pentru unitatea de cultură și conștiință a Romînilor urmează și până astăzĭ. În «casina» satuluĭ, un dulap cuprinde «Sămănătorul», precum și unele reviste maĭ vechĭ, unele cărțĭ, și maĭ bune și maĭ rele, pe care flăcăiĭ cari merg la muncă și cîștig «dincolo», le trimet, ca dar de lumină, la aĭ lor de acasă, — ceia ce a ajuns a se privi ca o adevărată datorie. Unul din aceștĭ flăcăĭ

vine să mă vadă la hanul unde ne-am oprit pentru prînz cu puiŭ fript și bere de Sibiiŭ; el a fost în serviciul unuĭ cunoscut boier din țară și în acel timp el a cetit cu sîrguință cărțĭ și reviste, din care a făcut parte și Poienarilor săĭ.

Bisericuța de lemn e încunjurată de o adevărată pădure de crucĭ negre, unele înnalte de maĭ mulțĭ metri, purtînd inscripțiĭ stîngace în stil și săpătură și une orĭ icoane încadrate, care se împotrivesc cîtva timp ploilor lungĭ și zăpezilor grele. În acest colț de rîpă prăpăstuită vin pe rînd de-șĭ află odihna, în umbra vechiĭ bisericĭ a meșteruluĭ din Craiova liberă, oieriĭ cari s'aŭ luptat cu cele maĭ aspre greutățĭ ale cerurilor de de-asupra munteluĭ; aceleașĭ neamurĭ își preschimbă oasele în acelașĭ pămînt străpuns de înnaltele pîrghiĭ de jale ale crucilor amintitoare.

Un ofițeraș de finanțĭ strîns în haine de pare un țînțar plăpînd printre uriașiĭ de aice, e singurul semn al stăpînirii străine în acest sălaș răzleț al ciobanilor. Casa primaruluĭ poartă firma «antistele comunal», pe o altă casă se cetește «Primărie comunală», cele două școlĭ model n'aŭ altă însemnare decît turnulețul cu cruce răsăriteană; din amvonul bisericiĭ celeĭ marĭ atîrnă un tricolor cu viitorul în cutele luĭ. Unde e prin aceste părțĭ trufașul «Magyarország» cu zdrențele luĭ roșiĭ, verzĭ și albe, cusute de

naționalității după croiala meșterilor evreĭ din Pesta? Aicĭ totul e românesc, de la morții multor

Mirĭ din Poiană.

veacurĭ ce par că înnalță din mormîntul lor adînc, ca un steag de chemare, crucea lor neagră sfințită cu scrisul românesc, pănă la

mîndriĭ ciobanĭ cari nu cunosc deosebirea de graniță în rătăcirea veșnică a turmelor bogate. Aicĭ nu poțĭ striga: «Trăiască Romînimea», fără ca munțiĭ să nu-ți prefacă strigătul în «Trăiască România»!

Pe ulicioare văd trecînd un stol de fete foarte gătite, care merg încet, solemn, tăcute. Nimenĭ n'are voie să le întrebe nimic, și nu li e îngăduit a răspunde nimănuia. Ele merg să poftească la nuntă, și fata cea din frunte, așa de bogat îmbrăcată, e mireasa.

Pe un drum povîrnit printre cele maĭ frumoase muncele învălmășite, care strîng în adîncimĭ văĭ pașnice, ce ți se par liniuțe trase de un copil pe bucățica luĭ de hîrtie, ne coborîm de pe culme. Am fi voit totușĭ să putem merge și maĭ sus, la cuibul de munte care e Jina, unde locuiesc cărbunariĭ pletoșĭ, ce-șĭ duc marfa până foarte departe. Eĭ aŭ fost însă, în veacul al XVIII-lea, supt Austriacĭ, grăniceriĭ. Unĭĭ dintre dînșiĭ nu s'aŭ învoit cu greutatea cătănieĭ, și aŭ trecut dincolo, întemeind două sate, dintre care unul ar fi «Bobeniĭ». Un Jinar pribeag a fost și acel călugăr Naum Rîmniceanul, care a dat nouăĭ literaturĭ a Romînilor însemnărĭ de cronică, versurĭ politice și cărticele de școală.

De-asupra maĭ multor rînduri de case marĭ cu coperișurile înnalte, clădite după datina ro-

mănească a munteluĭ, se ridică mîndru o biserică frumoasă. Aicĭ e satul Roduluĭ. Pe drumul sămănat cu crucĭ, supt coviltire grele, acoperite

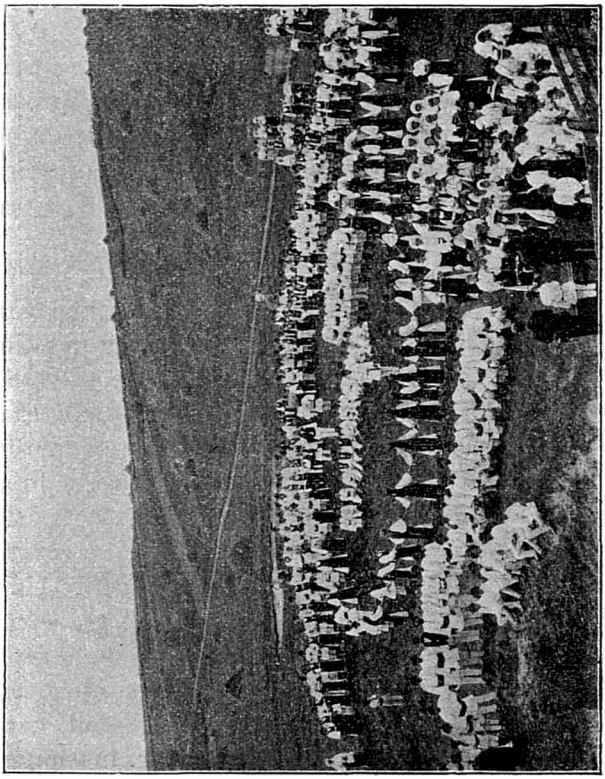

Hora Poienarilor.

cu țigle, trec femeĭ călărĭ și chiar cîte o copiliță de nouă, zece anĭ care abia se ține pe spinarea lată a caluluĭ și-țĭ îngînă cîte un răspuns

hazliŭ cu limbuța eĭ cepeleagă. Preuteasa bătrînă care ni dă cheile de la biserică, e fiica unuĭ frate a bătrînuluĭ Aaron Florian care a predat cel d'intăiŭ în Țara-Românească, la colegiul bucureștean al Sf. Sava, istoria Romînilor și istoria lumiĭ, și a încercat a și scrie o poveste întreagă a trecutuluĭ nostru. Unesc în acelașĭ gînd de recunoștință numele acestuĭ Rodean cu al Jinaruluĭ Naum, răsăriți și uniĭ și alțiĭ din sămînția oierilor Margeniĭ.

Povîrnișul se face de aicĭ înnainte și maĭ răpezit și, cum nu vezĭ șerpuirea șoseleĭ desăvîrșite, te înfiorĭ privind în marele adînc ce ți se deschide la dreapta printre multele trunchiurĭ ale copacilor tinerĭ. Cînd aĭ ajuns la căpătul coborîșuluĭ, cînd, după graiul de aicĭ, aĭ «urlat» pănă în fundul «huleĭ», eștĭ în Tilișca.

Aceleașĭ case de munte și aicĭ, aceleașĭ ulițe strîmte, aceleași crucĭ de piatră supt coviltire înnalte acoperite cu țigle: pănă la cutare din ele vin obișnuit nuntașiĭ din Săliște, de-și întorc trăsurile în jurul foișoruluĭ zugrăvit cu sfinți. Sînt în Tilișca și vre-o douăzecĭ de familiĭ unite cu o biserică destul de veche pe care n'am putut-o vedea, fiind-că părintele, pănă maĭ dăunăzĭ notariŭ, n'avea răgaz să ne aștepte. Biserica cea mare a neuniților, pe o ușoară înnălțime, lîngă o moară ce-și coboară pănă la pămînt poalele coperișuluĭ negru, are pridvor, abside pe mar-

genĭ și pare în adevăr veche. În altar găsesc pe o veche Evanghelie urît îmbrăcată în argint dăunăzĭ la Bucureștĭ o însemnare din partea luĭ Șerban-Vodă Cantacuzino însușĭ și alta de la Mitropolitul ardelean Sava care, între altele, a venit de peste munte, unde se hirotonisise, și cu această carte pe care a dăruit-o bisericiĭ Sfîntuluĭ Sava, pe care el a întemeiat-o. Domnul zice așa : «Din mila luĭ Dumnezeŭ Șerban-Vodă Cantacuzino am dat această sfîntă evanghelie în sat în Tilișca besearicii care aŭ făcut Vlădica Sava, să fie de pomană, nice popa, nece seteaniĭ să nu aibă a o vinde; iar de s'are afla un nebun a o vinde saŭ alt nebun a o cumpăra saŭ a o face zelog (să fie afurisit)». Iar Vlădica, din partea luĭ, înseamnă că: «acĭasta s'aŭ dat cînd am fost în Țara Muntenească pentru Vlădicie, și s'aŭ dat cînd aŭ sfințit bestareca; Lunĭ, Octomvrie 16, leat 1684». Peste cîțĭva anĭ acest Sava a fost tîrît în temniță de Domnul unguresc al Ardealuluĭ și tratat ca un Mitropolit al iobăgimiĭ desprețuite, pănă ce s'a dat drumul trupuluĭ săŭ zdrobit în care sufletul era rînit de moarte. Iar Domnul românesc de peste munte care a dăruit Evanghelia la biserica românească a Sf. Sava din Tilișca a vorbit hotărît și mînios pentru Vlădica neamuluĭ săŭ și prin voința luĭ s'aŭ deschis archiereuluĭ prigonit porțile temnițeĭ. Și aicĭ decĭ se întîlnesc într'un gînd de înfrățire drumurile noastre.

Pe lîngă șanțul unde fierbe apa Săliștiĭ, ajungem îndată între luminile de sară ale satuluĭ vecin Galeșul, și acesta dă în Săliște, unde grupurĭ gătite și curioase arată că se găsește pe mînĭ o nuntă mare, a verișoareĭ prietenuluĭ mieŭ sibiian, profesorul și scriitorul Ioan Borcia.

CARTEA A V-A.

ÎN JURUL ALBEÏ-IULIÏ.

I.

Alba-Iulia.

De la Sibiiŭ pornim iarăşĭ pe linia Săliştеĭ, într'o dimineaţă de groase neguriĭ căzute pe munţĭ după o zi de ploaie înceată. Miercurea, cu amîndouă bisericele eĭ, una neagră ca trecutul, cealaltă albă ca viitorul, Sebeşul, cu liniile luĭ de plopĭ şi cîmpia sămănată cu arboriĭ printre cari pasc vitele supt ochiĭ ciobăniţelor, trec, atît de răpede cît se poate aştepta din partea unuia din cele maĭ încete trenuriĭ de pe lume. În vagon se suie călătoriĭ cari poartă costumul vînătoresc şi se întorc de la isprăvĭ din munţĭ: vestitul maior, pe care l-am maĭ întîmpinat odată, şi contele Teleki, care a mers şi prin Africa, un bătrîn gras şi blînd, cu ochiĭ umflaţĭ şi bărbuţa albă, ascuţită.

Cînd la dreapta, cînd la stînga, peste valea foarte verde se ridică înnălţimĭ domoale, maĭ mult înveşmîntate cu păduriĭ, care sînt munţiĭ Alvinţuluĭ. Cea d'întăiŭ staţie după Sebeş e Al-

vinţul însuşĭ, din care nu se vede nimic decît o bisericuţă albă, cu turnuleţul vechiŭ.

Am maĭ fost odată pe aicĭ, chemat de amintirĭ istorice. În adevăr, din mijlocul satuluĭ de cîmpie, destul de sărac, pustiit adesea de revărsările Murăşuluĭ mocirlos şi cu toane, se înnalţă o veche clădire, acum în ruine tot maĭ mult încolţite de vreme, care e vestitul castel, vestita cetate a Vinţuluĭ, de unde în timpurĭ se stăpînià toată această cîmpie. În cămăruţele întunecate de acolo sus a căzut străpuns de rănĭ Gheorghe Martinuzzi, zis «călugărul Gheorghe», care a avut stăpînirea deplină asupra ţerĭĭ în anĭĭ aceia de după lupta de la Mohács (1526), cînd aĭ Craiuluĭ Ferdinand Austriacul şi aĭ Craiuluĭ Ianoş din Ţips, Ungurul, se băteaŭ pentru această „zdreanţă ardeleană a regalităţiĭ ungureştĭ sfăşiate. Peste vre-o jumătate de veac apoĭ, trabanţiĭ luĭ Sigismund Báthory, urmaş al luĭ Ianoş Craiul, aduceaŭ din Braşov pe un oaspete străin, prins tocmaĭ în Moldova, unde fusese Domn, dar se bătuse prea slab cu Turciĭ, pe Aron-Vodă, împreună cu Doamna luĭ tînără şi cu pruncul domnesc, pe care-l numise Bogdan. Aicĭ a stat prinsul, supt pază, cîţiva anĭ de zile, fără nicĭ-o altă nădejde decît a morţiĭ apropiate, care-l şi ajunse în curînd. Iar peste altă jumătate de veac se chinuia în aceleaşĭ temniţe de cetate un om mîndru, de neam destul

de mare, un călugăr care fusese prietenul luĭ Şerban-Vodă Cantacuzino şi Vlădică al Romînilor din Ardeal. Acestălalt Romîn care a pătimit în Vinţul sîngerat de uciderea luĭ Martinuzzi Slovacul, primat şi tesaurariŭ al Ungarieĭ, nu şi-a lăsat oasele aicĭ, ci stăruinţele luĭ Şerban-Vodă i-aŭ deschis la urmă calea spre liniştea anilor din urmă.

Acest sat al Vinţuluĭ are, de alminterea, încă un rost în trecutul nostru. El a fost moşie a Domnilor muntenĭ, ca şi Vurperul din faţă, peste Murăş. Aicĭ s'aŭ odihnit pribegiĭ şi de aicĭ aŭ plecat cuceritoriĭ de tron.

Credeam atuncĭ să pot găsi mormîntul acestuĭ Vodă Aron, căruia i s'a zis cel Răŭ înnainte de a i se putea spune şi cel nenorocit. Am plecat din liniştitul Sebeş, de la un han în care eram ca acasă la mine, am străbătut într'o bună trăsură, cu vizitiul prietenos, cîmpiile verzĭ ale uneĭ zile de Iulie şi, la capăt, intrăiŭ în satul murăşean printr'un frumos drum cu copaciĭ vechĭ. M'a dus prin toate părţile, de la o biserică la alta — căcĭ sînt şi aicĭ două —, un sătean maĭ bătrîn, cu faţa aspră şi slabă, supt pălăriuţa mică, şi moşul era foarte fudul că stă alăturĭ cu «domniĭ», şi unde răspundea de sus «vecinilor» pe cari-ĭ întîlnia în cale... La castel am găsit încăperĭ cu pereţiĭ văruiţĭ, marĭ pivniţĭ goale, o curte năpădită de buruienĭ, un păzitor tot aşa de sălbatec ca şi dărîmăturile sale, şi

atît. Nicï în acest loc, nicï în bisericï, nu maï rămăsese nimic din trecutul nostru. Vîntul măturase de mult pe cărărï cenuşa aceluia care şi-a chinuit ţara pentru a domni şi care a murit în temniţa străinilor, de dorul Domnieï pierdute.

De aicï drumul de ţară te duce curînd la acea cetate a visurilor noastre, pe care ni-o închipuim cu ziduri înnalte, cu vechï palate, cu bisericï măreţe, prin care toate a trecut cîndva într'un mare avînt de vitejie acela care s'a putut înveşmînta ca într'o mantie de rege cu titlul de «Domn al Ardealuluï, al Ţerïï-Romăneştï şi al Moldoveï», Mihaï Viteazul însuşï, — cetatea Albeï-Iuliï.

Pe aicï aŭ intrat în timpurï foarte depărtate regiï unguri, cari aŭ găsit o cetate românească cu numele de Bălgrad, «Cetatea-Albă», în limba Slavilor, ce o zidiseră înnaintea noastră. Bălgradul acesta, botezat Fehérvár, prin traducere, de stăpînitoriï ceï noï, ajunse astfel cetate crăiască, puternică şi mîndră, bine întărită şi apărată. În ea îşï află Scaun episcopul catolic de curînd creat, al pămînturilor «de peste munte», ardelene; aicï stătea maï mult decît aiurea Voevodul ţerïï, care era pus acuma de purtătorul Coroaneï ungureştï. Pe deal sus, de-asupra apeï tulbure a Murăşuluï, era viaţa, puterea şi strălucirea, pe cînd de vale vindeaŭ cîţiva ne-

Mihaĭ Viteazul.
Domn al tuturor Romînilor (1593-1601).

După o stampă din vremea luĭ.

gustorĭ săracĭ şi lucraŭ din greŭ la holde străine Romînĭĭ, feciorĭĭ brazdeĭ hrănitoare.

Cînd Ardealul se desfăcu de Ungaria ciopîrtită, ajungînd un adăpost pentru stăpînirea ungurească gonită de aiurea, principiĭ săĭ încercară să-şĭ facă o reşedinţă la Cluj, în castelul apropiat al Gilăuluĭ. Dar amintirile trecutuluĭ ĭĭ aduseră la această «Fehérvár» a regilor, pe înălţimea căreia păzia în vechea biserică latină a episcopilor, prigoniţĭ acuma de o stăpînire calvină, din mormîntul său Iancu-Vodă Corvinul. Bălgradul nostru fu capitala principilor ungurĭ din Ardeal.

Aceştia, sprijinitorĭ înfocaţĭ aĭ calvinismuluĭ, căutară să silească şi pe Romînĭ a primi «legea curată». Un *superintendent* al bisericilor lor reformate fu numit decĭ de la Curte. El rătăci un timp prin satele principeluĭ şi prin ale Saşilor, azĭ la Teiuş, mîine la Lancrăm, poimîne în Turdaş. Avea însă şi o casă în Bălgrad chiar, unde venia pentru pocloanele şi nevoile luĭ. Mihaĭ Viteazul ajungînd Domn şi tovarăş de arme împotriva Turcilor al luĭ Sigismund Báthory, luă asupră-şĭ cheltuiala pentru a se face lîngă cetate, acolo sus pe culme, o locuinţă potrivită, o mănăstire cinstită pentru Vlădica de legea sa. El nu credea s'o vadă vre-odată, dar peste cîţiva anĭ Ardealul întreg ĭĭ zăcea la picioare, în pulberea sîngeroasă a înfrîngerĭĭ de la Şelimbăr. Atuncĭ minunea care după treĭ sute de anĭ în-

cheiaţi nu ni poate ieşi din minte, cum nu ni va ieşi cît vom dăinui pe lume, se îndeplini. Prin porţi care s'aŭ dărîmat de mult, ca şi izbînda noastră, un «Valah» intrâ în Bălgradul Crailor Ardealuluĭ, îmbrăcat în hainele lor de paradă şi aducînd după el oştile româneştĭ, mulţimile «ciobanilor» cari biruiseră, şi steagurile purtînd crucea răsăriteană înnălţată pe cîmpul bătălieĭ cîştigate. Şi în petrecerĭ, şi în gînduri triste, şi în prevederĭ grozave, a stat lunĭ de zile aicĭ pe acest petec de deal ardelenesc Mihaĭ voinicul nostru, viteazul nostru, stăpînind din Sătmar până în Secuime, până în Nistru apoĭ, şi din codriĭ Maramurăşuluĭ până la Dunărea cîntecelor străbune.

Apoĭ epopeia noastră se încheiè cu viaţa aceluĭ care o deschisese. Iarăşĭ principiĭ ungurĭ stăpîniră din capitala lor, curăţită de pîngărire. Noĭ n'aveam nimic alta a face decît lucrul cîmpuluĭ, rugăciunile din biserica luĭ Mihaĭ-Vodă, cu hramul amintitor al arhanghelilor Mihail, Rafail şi Gavriil şi, de la un timp, alişverişul negustorilor Companieĭ greceştĭ, maĭ mult de limba noastră, din oraşul ce se întemeiase jos, pe malul Murăşuluĭ. Negustoriĭ aŭ rămas până dăunăzĭ, iobăgimea s'a înmulţit tot maĭ tare, iar episcopia a fost gonită din Bălgrad tocmaĭ la Făgăraş. S'aŭ dărîmat până şi zidurile mănăstiriĭ, atuncĭ cînd Austriacĭĭ, cuceritorĭ aĭ Ardealuluĭ, făcură din noŭ o cetate puternică,

o *Karlsburg*, în numele Împăratuluï Carol al VI-lea.

Cetatea e vie şi până astăzï, cu multele-ï căsărmï pline, din care răsună trîmbiţe, cîntece, comande nemţeştï şi chemările româneştï ale flăcăilor ce slujesc supt steagurile Împăratuluï-rege. Militărimea e aicï stăpînă; ea merge pe toate drumurile, de la ziduri până la poarta în stil prost, din veacul al XVIII-lea, care, în capul suişuluï, printre arboriï unuï parc, duce la dînsele. Alăturï de oaste, trăind însă discret, ascuns, locuieşte Biserica latină, cu archiepiscopul său, adus înnapoï de Cîrmuirea Austriacă, cu canonicïi săï, cu frumoasa bibliotecă, răŭ îngrijită şi, se poate zice, închisă a comiteluï Batthyányi şi cu acea clădire gotică în care sînt rămăşiţele Rominuluï adevărat care a fost Ioan Corvinul.

Această catedrală catolică are un lung trecut. În el aŭ stat ceï d'intăiŭ episcopï de lege latină aï Ardealuluï cu mult înnaintea aceluï veac al XV-lea cînd s'aŭ coborît în pămînt ceï treï episcopï pe cari-ï acopăr plăcile de piatră săpată în capela din stînga. Apoï şirul arhiereilor sprijiniţï de puterea regală s'a desfăşurat în linişte până la Reformă. Atuncï furtuna prefaceriï religioase a dat la pămînt fără milă atîtea din podoabele sculptate ale vechiuluï monument. Supt bolţile gotice curăţite de idolatrie s'aŭ cîntat psalmiï după regula luï Calvin. Eroiï şi regiï

de pe vremuri, Ioan Corvin, fratele său, cellalt Ioan, tînărul, Ioan Zapolya, cel d'intăiu stăpînitor unguresc mărgenit numai la Ardealul Romînilor, Saşilor şi Secuilor, soţia sa Crăiasa Isabela, fiica de rege polon, coborîtoarea regilor Neapoleĭ se odihniră de acum înnainte într'o biserică închinată alteĭ legi decît aceia în care eĭ închiseseră ochii. Pănă la Mihaĭ Apaffy toţi principiĭ ardeleni de lege calvinească aŭ ascultat slujba în acest măreţ lăcaş al catolicismuluĭ găsit. Cu Apaffy şirul lor se încheie, şi pentru întăia oară după încercarea de restaurare a luĭ Sigismund Báthory, liturghia catolică fu impusă de Austriacĭ. Maria-Teresa, fiica întemeietoruluĭ cetăţiĭ d'imprejur, a lărgit catedrala şi a împodobit-o cu multe daruri. Aşa cum este astăzi, ea stăpîneşte puternic sufletul prin atîta amintire istorică ce se deşteaptă printr'însa. Ungurii vin cu evlavie să vadă mormintele celor mari din trecutul lor: cînd am fost în biserică, meşteri luaŭ tipare după ele pentru Museul din Pesta şi un servitor a fost în stare să scoată din mormîntul deschis de aceĭ meşteri, ca distracţie, unul din picioarele bietuluĭ Zapolya!

Leneş şi urît, tîrîndu-şĭ abia zilele de azi pănă mîne, stă jos oraşul, o băltoagă de Evreime. Cum viĭ peste podul Murăşuluĭ lîngă o moară înnaltă, care macină pentru cîştig evreiesc, aĭ tot căsuţe şterse de-a lungul drumuluĭ prăfos

care se desface apoi în ramuri vrednice de dînsul. Un parc frumuşel cuprinde în el clădiri de restaurant, unde petrece ofiţerimea. În faţă e piaţa, cu ospătării şi bolte ţinute tot de Evrei. Romînii aŭ o biserică încă din capătul oraşuluĭ, cu totul înnoită; în ea se face slujbă ortodoxă. Nu sînt aşa de puţinĭ, cam cît şi acest amestec de Ungurime şi de Jidănime patriotică; eĭ îşĭ aŭ fruntaşiĭ în protopopĭ şi cîţiva avocaţĭ. Dar ceasul lor nu pare să se apropie tocmaĭ în oraşul asupra căruia pluteşte acea amintire uriaşă din trecutul neamuluĭ lor.

Cînd s'a dărîmat Mitropolia, o altă biserică s'a făcut, după planul eĭ şi se zice, din aceleaşĭ materiale chiar. Ea se vede încă în margenea oraşuluĭ, în aşa-numitele *Maieri*, nume luat de la oraşele săseştĭ pentru a însemna livezile din margene şi locuinţele presărate printre dînsele. Un turn mare şi greoiŭ, de sigur tărziŭ, e alipit la o clădire pătrată pe care o mîntuie un Altar în muchĭ. Se desfăşură de jur împrejur colţurile de cărămidă şi ciubuce. Înnăuntru se maĭ văd icoanele de catapitezmă zugrăvite pe la 1720, dar aceasta e singura urmă din vechime. Afară însă, te loveştĭ de pietre romane, ca acelea din micul Museŭ al oraşuluĭ, şi unele crucĭ aŭ date de la începutul veaculuĭ trecut încă. Vlădica Atanasie, care a iscălit actul de Unire cu Roma, ar fi înmormîntat într'un colţ, în fund, la stînga, unde de curînd i s'a pus şi o piatră amintitoare,

din partea Bisericiĭ unite, căreia-ĭ place a simbolisa într'însul întemeierea eĭ.

În cellalt capăt al oraşuluĭ, în suburbia coloniştilor Lipovenĭ, din Lipova, de odinioară, unde se prelungesc stradele timarilor (pielarilor), cu case micĭ, ca la ţară, se ridică o a doua biserică unită, tare şi largă. Pare să o fi întemeiat breasla timarilor însăşĭ. Odată ea avea o inscripţie cu data de 1791 şi zugrăveală din acest timp, dar parohul a crezut că sfinţiĭ aceia de demult eraŭ prea schilozĭ, şi, fără milă, a tras cu bidineaua pe de-asupra, crezînd că face un mare serviciu culturiĭ.

Ca pretutindene, Neuniţiĭ aŭ căpătat numaĭ foarte tărziŭ voia de a clădi. Una din bisericĭ, aşezată în cuprinsul chiar al oraşuluĭ privilegiat, e făcută cu cheltuiala Grecilor din Compania de negustorĭ, după care-şĭ ieaŭ numele şi stradele greceştĭ de pănă astăzĭ. Ea e cu totul despoiată de amintirĭ. Cealaltă, care se razimă, în chip original, pe nişte marĭ contraforturĭ de zid, se află în Maierĭ. Aicĭ aŭ clădit-o, tot prin aceĭ anĭ 1790, alte două bresle româneştĭ, a cismarilor şi a luntraşilor Murăşuluĭ. Micul cimitir e plin de crucĭ destul de vechĭ şi unele din ele se ridică la capul unor sicrie de piatră, cum nu se văd aiurea decît aicĭ la Bălgrad.

CARTEA A VI-A.

ȚINUTUL ORĂȘTIEI.

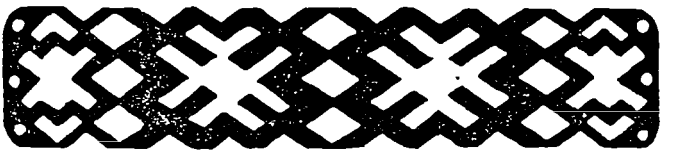

I.

Orăştia.

De la Alvinţi saŭ Vinţi trenul duce drept spre Apus. E o cîmpie desfăşurată la picioarele munţilor de aur aĭ Moţilor cari-şĭ scrijelează linia culmilor: tot lanurĭ de cucuruz îndelung uscat, care se culege. Peste puţin locul se face maĭ larg şi lîngă o staţie mărunţică vezĭ abia un monument sărăcăcios, din care se înnalţă trofeie aurite. Acesta e vestitul Cîmp al Pîneĭ, în care Turcii, veniţi prin Poarta de fier, aŭ fost cu totul nimiciţi de oastea regeluĭ unguresc Vladislav. Luptătoriĭ Domnuluĭ muntean se aflaŭ între învinşĭ, şi eĭ vor fi dorit această soartă, iar biruitoriĭ înşiĭ eraŭ doĭ Romînĭ din judeţele grănicereştĭ ale Banatuluĭ şi Uniedoareĭ: Paul Chinezul şi Vartolomeiŭ Dragffy, din neamul luĭ Bogdan-Vodă întemeietorul ţerii Moldoveĭ.

Îndată eştĭ în Orăştie.

Urmăm întăiŭ un drum lung printre lanurĭ; pe margine trec necurmat, pe jos şi călărĭ, să-

tenĭ de-aĭ noștri din aceste părți, cari se întorc de la bîlciul ce se frămîntă colo în fund la stînga, pe malul rîuluĭ Orăștieĭ. Portul e cu totul deosebit de acela cu care te deprinzĭ până aice; e mult maĭ puțin frumos, mult maĭ lipsit de podoabe. Bărbații, cu saŭ fără chică, poartă pălăriuțe micĭ; cămașa fără înfloriturĭ se umflă larg; în locul ițarilor sînt pantalonĭ albĭ foarte înfoiațĭ; opincile se întrebuințează mult. Unele femeĭ se îmbracă întocmaĭ ca la tîrg, altele cu catrințe foarte înguste și o velitoare simplă în jurul capuluĭ. Pe această mucedă vreme de toamnă toți poartă țundre sure și saricĭ lînoase. Fetele sînt une orĭ oacheșe, dar alte orĭ bălane, cu chipul străin. Nu găsesc frumuseță în ele.

Orașul are 6.000 de suflete, și e astfel un orășel numaĭ, o *orăștie* cum i-aŭ zis Romînii (compară: babă, băbătie), pe cînd Sașiĭ întemeietorĭ îl numesc Broos, iar Ungurii traduc din românește spuind: oraș săsesc, «Szászváros». În șir lung, strada din mijloc întinde căsuțe joase șindilite, destul de curate, dintre care multe poartă firme cu nume nemțeștĭ, ungurești și une orĭ și evreiești, de la cherestegiul Goldmann înnainte. Strada aceasta e noroioasă, dar mărgenită de la o vreme cu trotoare bune de asfalt tivit frumos cu basalt galben. Văd pe rînd o biserică românească, cea neunită — uniții aŭ numaĭ o bisericuță —, cu turnul nalt, care se mîntuie sus cu o mulțime de podoabe de lemn,

în stilul ce se întîlnește și până sus în Maramureș. Lîngă dînsa e o bună școală cu două rînduri, care înlocuiește pe o alta micuță, cu zidul alb strivit de un mare coperiș până la pămînt aproape. În sfîrșit ești într'o piață largă, împodobită cu două biserici străine, ce se întrec

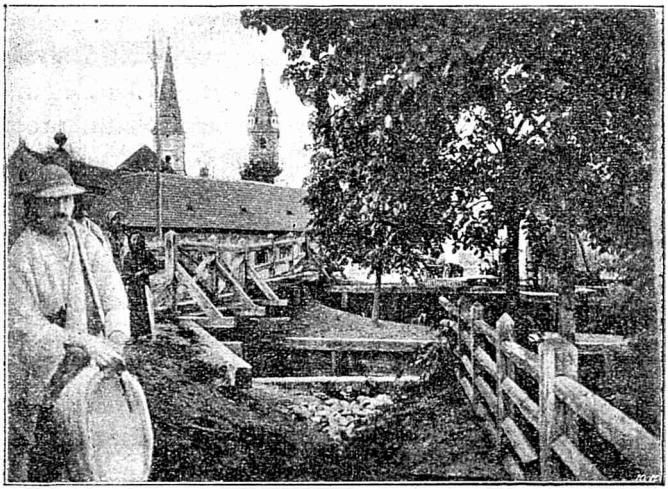

La Orăștie.

din turnurile fără cruce; biserica luterană, a Sașilor, și cea calvină, a Ungurilor. Aceștia din urmă aŭ și un foarte mare gimnasiu, cu internat, clădit de mult, din baniĭ unuĭ binefăcător al neamuluĭ săŭ.

Săsimea era odată singură stăpînă aicĭ. Astăzĭ ea decade pe încetul. Ungurii, cari ar fi

vrut să facă la Orăștie și o gară mare, un nod de cale ferată pentru scopurĭ «patriotice», aŭ grămădit de un timp, pe lîngă meșterii lor săracĭ și iefteniĭ, o sumă de funcționarĭ, trebnicĭ și netrebnicĭ. Adăugindu-se Evreiĭ, bunĭ naționaliștĭ maghiarĭ totdeauna, se face astfel suma de vre-o 2.000 locuitorĭ, cari aŭ pentru eĭ averea și sprijinul Statuluĭ. Romînii în ciuda celor cari-ĭ privesc cu ochĭ răĭ, întrec această cifră și alcătuiesc cam 55 % din poporație. Eĭ aŭ acum maĭ mulțĭ membri în sfatul comunal, un preot așa de hotărît ca părintele Moța, care tipărește foaia politică *Libertatea*, sprijinită de vre-o douăzecĭ de inși ce ajută la plata amenzilor; eĭ aŭ avocațiĭ lor și dăunăzĭ aŭ izbutit să aleagă în acest cerc electoral pe tînărul avocat Aurel Vlad, al căruĭ nume e scris încă pe multe ziduri cu «trăiască» și «éljen», așternute în acele zile de luptă ale alegeriĭ. Banca «Ardeleana» merge bine și ea are în stăpînire cel d'intăiŭ otel din oraș. Și aicĭ e vădit pentru orĭcine că vremea Romînilor se apropie.

Acesta ar fi de alminterea în legătură cu vechĭ tradițiĭ, căcĭ în acest loc a fost jude un Ștefan Romînul, rudă, ca și Corvineștiĭ, cu Domniĭ muntenĭ, și al căruĭ fiŭ Nicolae, zis Nicolaus Olahus, a fost episcop unguresc, scriitor și unul din ceĭ maĭ învățațĭ oamenĭ aĭ Ungarieĭ acestuĭ timp.

II.

Împrejurimile Orăştieĭ.

Biruința a sosit de mult pentru Romînimea din satele încunjurătoare, spre care mă îndrept îndată, călăuzit de prietenosul deputat al Romînilor și de un alt avocat din oraș.

Trăsura trece întăiŭ printr'un cartier de vile frumoase, foarte îngrijite, pe care le locuiesc numaĭ Sașiĭ. Un parc al orașuluĭ, pădurice îmbielșugată, se întinde până departe. Apoĭ drumul de țară trece prin șesul îngust între dealurile ce vin de la hotar, unde, foarte departe, nevăzut, se înnalță Retezatul și linia ridicată a munților apuseni. Într'una vin de la tîrg țeraniĭ cu pălăriuțe și haine albe înfoiate, ceĭ maĭ mulțĭ bețĭ de rachiul, de «vinarsul», Evreilor. În mijlocul lor este și un preot.

Cel d'întăiŭ sat e Turdașul. Se văd și gardurĭ de nuiele la curțĭ lungĭ, coperișurĭ de stuh. Casele, de zid, aŭ un pod triunghiular și cîte două ferestĭ cu obloane, la stradă. Biserica cea veche de pe deal, clădire de zid încunjurată cu o împrejmuire de pietre risipită și împodobită cu un fruntariŭ în treĭ colțurĭ, e pusă în legătură cu ceĭ doĭ Tordássy saŭ Turdășenĭ, Pavel și Mihail, cari aŭ fost, înnainte de 1600, episcopĭ calvinești aĭ Romînilor. Ungurii aŭ smuls-o sătenilor noștri, atuncĭ cînd aceștia s'aŭ întors la or-

todoxie. La 1848, Romînii și-aŭ luat-o îndărăt, cu pompă mare și sobor de zece preoți, dar aŭ fost siliți apoi să o dea îndărăt comunității ungurești, care se alcătuiește din vre-o douăzeci de familii, deprinse și ele a vorbi românește.

Abia supt Iosif al II-lea, la 1774, li s'a îngăduit Romînilor a-și face o biserică a lor, firește unită. Leatul se pomenește pretutindeni, la intrare, apoi pe o piatră care n'a fost săpată până la capăt și în sfîrșit supt ferești în pomelnice care poartă nume une ori neașteptate, precum: Ilona, Draga, Ghepcia, Bărița, Simziana, Opreana, Zmada, Creștina, Sivu (din Iosiv). Mai nouă e biserica neunită, căreia Constantin Brîncoveanu i-a dăruit o carte, încă fiind numai Spătar.

Apucăm pe un drumuleț la dreapta, și îndată sîntem lîngă Murăș. În sara ce cade, pînza de apă largă, albă, oglindește limpede într'un luciu, ce pare nemișcat ca al unui lac, copacii deși, stufoși, crescuți în țerna moale pe care apa o spală adesea, în zilele-i de creștere, până la painjinișul de sălcii de colo departe, prin care se mărgenesc și se apără grădinile. Un țeran mai în vrîstă și un flăcău mînă podul pe hurduzău, către noi, și îndată o vorbă vioaie se încinge între dînșii și o pereche de sățeni ce se întorc de la tîrg, unde aŭ vîndut un căluț ca acela, de o șchioapă, care li aduce căruța îndărăt. Cuvintele se spun răpede, și în desfășu-

rarea lor *ti* sună *chi*, *di* ca *ghi*, *a* în forma verbală e *o*, *ge* sună *je*. E un alt dialect, precum portul, fața sînt altele. Și e chiar un alt suflet, fiindcă aceștï vecinï aï Moților, nervoșï, vioï, schimbă ca niște săgeți glumele care lovesc fără să rănească.

Se face haz de calul vîndut, «o mînză de doï anï, care nu puchea duce nicï-o povoară» și care a costat pe cumpărător 40 de *zloțï*, apoï de flăcău, care nu-șï are calul pentru că, spune singur, «n'are ghe unghe-ï da ghe mîncare».

— Da, acuma văd, aï frumos borgheiu.

— Azï cînd am trecut la brudină (vad) lucra la el întîiu.

— Da tată-tău unghe-ï?

— O fi la tîrg.

— Și nu s'o îmbeatat?

— Că nu maï bè ghe-o vreme.

— Da tot o fi bînd el...

— Că altfel n'are puchere la brudină.

— Da' doftoru' i-o spus să nu maï bè.

— I-o fi ținut pănă s'o întors acasă.

— De ce nu bè *vin?*

— Că nu poache, tușește ghe vin.

Și tot așa înnainte, pănă ce sîntem pe malul drept al apeï, unde pornim în noapte spre Bobîlna.

Satul, mare, se vădește prin luminile de la ferestile fără perdele (aicï nu se prea lucrează la

pînzăturĭ înflorite). În casa proprietaruluĭ acestor locurĭ, luăm cina mijlocie, care se zice *ojină*, în încăperile ce aŭ adăpostit înnainte cu cîțiva anĭ o familie ungurească scăpătată. Astfel de familiĭ se tot duc, vînzîndu-și moșia la Evreĭ, saŭ la Romînĭ de ispravă ca aceștia.

Îndată trecem înnapoĭ Murășul. Un vînt de răcoare bate din spre apă, care înnălbește în noapte, foarte întinsă, și sună din unde, cu un freamăt larg ce nu se maĭ sfîrșește. Podul care lunecă departe, luminat slab, de pare străveziŭ, samănă să fie luntrea moșneaguluĭ Charon care duce suflete de licărire slabă peste apele negre ale rîuluĭ uitării. Pe cînd *brudariĭ* lucrează la funie și caiĭ lovesc nerăbdător scîndurile răsunătoare, o căruță trece prin Mureș de-a dreptul, într'un mare vălmășag umed de unde răscolite. Apa e încă foarte mică, și brudariĭ zic:

— Pentru Mureș, maĭ trebuie un rînd de ploaie.

Acum mergem, prin frumosul sat Pricaz, înnapoĭ spre Orăștie. Tîrgul, în cîrciumele și hanurile căruia s'a început obișnuitul chef cu lăutarĭ lîngă școala ungurească strălucitoare de lumină, ne uimește prin becurile sale de electricitate albă. Otelul — maĭ este unul, Central, ținut de un Romîn, — n'are sonerie. Ploaia cade înviersunată peste piatra ascuțită a pieții unde baratcele de tîrg, nesfîrșite, par niște ruine de spînzurătorĭ. O panoramă plouată — *Tour du*

monde — tînjește, cu cîte unul dintre aï noștri care în țundra de abà albă stă de se uità la minune. În odaie un călător patriotic a șters de pe un afiș numele bărbieruluï Ioan Andreescu, puind în loc, apăsat: András János.

III.

Peste Murăș, în preajma Orăștieï.

Abia s'a maï limpezit cerul, dar din Apus, izvorul ploilor nouă, sosesc alțï norï umflațï, negri. Supt povara lor care apasă și asupra sufletuluï, pornim spre Gelmar și satele de peste Murăș din fața luï. Trăsura am găsit-o la otel și vizitiul e un Sas, care vorbește însă desăvîrșit românește. E interesant că nu-ï prea place a spune că e Sas. Lə sosire portarul, Ungur care vorbește o românească tot așa de bună, se codia să spuie că e Ungur. Creșterea necontenită a neamuluï nostru răpește celorlalte deocamdată încrederea în ele, mîndria lor de «domnï și stăpînï».

Urmăm iarășï calea gărieï, care e «drumul de țară», și nu o stradă a orășeluluï. Într'una sosesc oaspețiï de la sate aï bîlciuluï, în abale curate saŭ în albe haine de pînză înfoiate, femeile în port țerănesc, cu cătrințe și șorțurï vîrstate, de la care atîrnă franjurï scămoșate,

saŭ în polcuțe și fuste de tîrg, ca Moldovencele de peste Siretiŭ. O ceată de flăcăĭ vine avîntat, purtînd panglicĭ și mărgele înșirate la pălărie. Nu prea sînt oamenĭ frumoșĭ aceștĭ Murășenĭ bălăiorĭ și spînĭ. N'aŭ veselie în față. Abia din foarte mulțĭ cîte unul zice, cu omenie: «bună ziua». Și aicĭ ca și aiurea, după pălărie, barbă și mantie, toți mă cred că sînt preot, și totuși ceĭ maĭ mulțĭ nu vreaŭ să se închine «popeĭ».

Așteptăm la linia ferată, pe care o atingem în dreapta găriĭ, trecerea unuĭ tren de marfă monstruos, care-și maĭ deapănă încă vagoanele greoaie cînd locomotiva din frunte a perit aproape din vedere. În așteptare, urmăresc liniile dealurilor din față, peste apa care nu se vădește prin nimic: nu maĭ sînt aicĭ liniile armonioase, coborîrea înceată, pe scărĭ ușoare saŭ în povîrnișurĭ blînde, a Carpaților hotaruluĭ, ci vîrfurile se îmbulzesc: pare că aĭ înnainte-ți o turmă uriașă, încremenită într'o clipă de spaimă. La dreapta, delulețele din margenea lanurilor de cucuruz s'aŭ dat într'o parte, lăsînd să se descopere acum păretele albastru, foarte depărtat, al munților granițeĭ, ce se amintește astfel iarăși. Peste întinderea umedă a șesuluĭ zboară vrăbiĭ vorbărețe, înflorind cu trupușorul lor crengile goale ale tufișurilor.

Pe lîngă cucuruze ce se culeg — tot stăpînire țerănească —, ajungem la sătulețul Gelmar saŭ Jelmar, care se vestește de departe prin

turnul supțiratec al bisericiï. E o așezare românească foarte mică și destul de săracă, a căreï vechime însă trebuie să fie mare. Uniï aŭ crezut că descopăr în Gelmar, o Germisara dacică (?), iar în veacul trecut Vlădica Klein îl lămuria prin Dealu-Mare, Ghialmare. De fapt, numele e din acelea foarte bătrîne, obișnuite în Ardeal, a căror depărtată obîrșie barbară nu se poate lămuri.

Căsuțele sînt despărțite prin curțï marï împrejmuite cu nuiele; sînt multe coperișurï de stuh, și nimic nu-țï amintește rînduială bună, înstărirea satelor ce am văzut până acum în «Margine». Biserica, zidită pe la 1770, are la turn acelaș cerdăcuț de lemn supt cruce, care deosebește pe toate cele din jurul Orăștieï. Parohul e păr. Popovicï, fost profesor seminarial în Sibiiŭ, și redactorul calendarelor foarte răspîndite ale editoruluï Krafft din acest oraș: am, în sfîrșit, în această adunătură de sărăcime, plăcerea de a vedea preotul cărturar și modern pe care l-am căutat în zădar prin atîtea sate marï și înfloritoare ca niște orășele. Păr. Popovicï crede că și preotul românesc, ca și cel săsesc, cu mult maï bine înzestrat în venitурï, poate face altă «economie» decît a holdelor și a vitelor. Dacă seminariul din Sibiiŭ ar fi maï bine călăuzit, această părere ar fi intrat și în mintea altor clericï. Pe cînd sînt destuï printre preoțiï încă tinerï cari n'aŭ maï multă valoare

morală și îndreptătoare decît aceĭ simpli absolvenți aĭ cîte unuĭ curs de morală pe cari *teologiĭ*, veniți după dînșiĭ, îĭ poreclesc, pentru barba lor mare, singur atribut al uneĭ preoțiĭ de carte ieftenă: *berbecĭ*.

Murășul se trece aicĭ pe un mare pod de fier ce se încoardă peste întinderea lină a rîuluĭ alb, în care vîntul trezește însă creturĭ multe și pripite, ce fug spre stînga. De cealaltă parte a apeĭ, unde copăceĭ și tufișurĭ înnăspresc până departe lunca joasă, deschisă pentru revărsărĭ, se începe marele Ținut de nenorocire și umilință al «iobăgimiĭ».

La cellalt capăt al poduluĭ, chiar lîngă cocioaba brudaruluĭ care strînge crăițariĭ saŭ «librele» pentru arendașul evreŭ, pornesc să urce pe dealurile de tină cleioasă Geoagiurile, Joajurile.

Un Geoagiŭ, cel de sus, se află foarte departe, tocmaĭ lîngă Alba-Iulia. Între acela și Geoagiurile-de-jos pare să fie o legătură de colonisare. Acestea se desfășură într'un lung șir aproape neîntrerupt de case pleoștite; le acopere stuhul curgînd în șuvițe, un cerdac încunjurător se sprijină în parĭ de lemn, nesăpați și nevăpsiți, nuielele împrejmuiesc o biată curte tinoasă, care miroasă a sărăcie. De-a lungul drumuluĭ muiat de ploaia străbătătoare vin oameni nă-

căjiți, în porturi simple; femeile de pe aici nu-și învălesc capul în cîrpa pestriță de la tîrg, ca dincolo de apă, ci poartă frumos velitoarea de pînză sucită în jurul părului, ce se piaptănă sus, cu ușoare cornuri pe margeni.

Cel mai mult pămînt aici e al «Domnilor». Odată eraŭ numai boierinași ungurești, cu obiceiuri primitive și cu cerbicia neînvinsă. În Gelmar, stăpînul e pănă astăzi boierul făgărășan Berivoi, trecut la Ungurie. Dincoace, proprietatea lui Kuun-Kocsárd, din neamul aceluĭ, mort dăunăzi, care, crezîndu-se de viță cumană, a tipărit «Codex cumanicus», și-a lăsat averea pentru scopuri culturale maghiare. El a dat sprijinul de nevoie gimnasiului unguresc din Orăștie, iar în satul său chiar, el și-a lăsat cîmpii și marele castel pentru ca într'însul copiii Secuilor flămînzi să învețe în brazda românească agricultură modernă. Institutul se înnalță mîndru de-asupra căsuțelor din care ar dori să gonească Romînimea nesuferită: e păzit, închis și lăcătuit. Lîngă dînsul se ridică o mare biserică ungurească, calvină, și, ca o ironie, băieții Secui ai școliĭ Ungurului-Cuman aŭ săpat pentru biserica străină o prea-frumoasă poartă în stil românesc. La cîțiva pași mai departe, întîlnim pe un trufaș domn cu cisme, șăpcuță și favorite de Budapesta, care trebuie să aibă vre-un amestec pe aici. Banca din Budapesta are o sucursală în Geoagiuri.

«Pretura» arată pe o clădire nouă corbul Țerii-Românești, care din stema Huniadeștilor, înrudiți cu Domnii ei, a trecut în marca comitatului Unidoarei. Pe cărările satului, doi jandarmi trec cu baioneta strălucitoare, fără să salute. Unui Jidan venit din Galiția îi trăsnise în minte gîndul de a întemeia o societate pe acțiuni pentru exploatarea nu știu căror mine.

Și, mai dăunăzi, se începuse lucrul la un mare sanatoriu pentru funcționarii betegi de la căile ferate ungurești.

Sătenii cred că acea clădire trebuia să fie o cetățuie. Și, cum pănă și la oaste ei se gîndesc la o vreme cînd n'ar mai fi străini printre dînșii, la o mare vreme românească, ei știu să spuie că acela care a oprit lucrul la cetate e însuși regele Carol, prietenul Împăratului, regele românesc căruia nu-i place să se clădească astfel de lucruri în mijlocul Romînimii sale din Ardeal.

Regele Carol însă nu poate nici îndemna, nici opri la Geoagiu. Grija pentru aceasta o aŭ înșiși acești săraci Romîni din căsuțele acoperite cu stuf, și numai prin ei se face ce se poate pentru apărarea neamului. Trei biserici, una singură unită, sînt ținute din banul lor de aramă pentru îngrijirea sufletelor. O Bancă românească a făcut ca sătenii să se poată desface de legăturile cu Banca din Budapesta. Un avocat romîn, dr. Marghita, care ne primește în

frumoasa luĭ casă nouă, s'a așezat între dînșiĭ, dăunăzĭ. Multă vreme se vor zbate ceĭ plătiți pentru aceasta ca să facă din Geoagiul «josenilor» și al «susenilor» un *adevărat* Algyógy, cu oamenĭ vorbind ungurește și avînd conștiința că sînt Unguri. Deocamdată li poate ajunge că aŭ pentru sine pe cîrciumarul evreŭ din jos, pe cel din sus și toate cele vre-o treĭzecĭ de familiĭ de Jidanĭ cari iese la iveală cu cele maĭ bune case de piatră. Și li poate ajunge iarăși că pămîntul e al fundației luĭ Kuun, al uneĭ bătrîne coborîtoare din alt neam de domnĭ și al unor Jidanĭ, aciuați în cuiburile de *ulĭ* prădalnicĭ aĭ altor Unguri, ruinați.

Voia vre-unuĭ «domn» din vremurĭ a suit sus pe unul din dealurile, din «predealurile» vecine un noŭ sătuleț românesc al Geoagiuluĭ, lîngă o baie de iod cercetată vara, care-ĭ dă numele de «Feredeŭ». Te suĭ pe o nouă șosea șerpuitoare, supt păretele de humă vînătă și de pămînt roșietec, tot așa de cleioase, pe lîngă marĭ stîncĭ de piatră pentru clădirĭ. Jos se desfășură o minunată priveliște de livezĭ și grupe de arborĭ peste care se înnalță vîrfurile drepte, țapene, triste ale unor bătrînĭ plopĭ uriașĭ, din timpurile stăpînirii magnaților. Peste această învălmășală verde, hrănită de cursul grăbit al rîuluĭ de munte care se chiamă apa Geoagiuluĭ după satul din care vine, se clădesc alte dea-

lurĭ mărețe, de pe care civilisația a curățit în mare parte pădurile. E prefața munților apusenĭ, și prin curmătura aceia de la dreapta se merge spre Cheĭ, și de acolo la Zlatna minelor de aur. În toate părțile iarășĭ, sînt numaĭ Romînĭ.

Feredeul e un sătucean nespus de sărac, trăind în bordeie afumate din vînzarea prunelor și din lucrul tăierĭĭ lemnelor, aproape fără holde. Într'un fel de poieniță frumoasă o dărîmătură pe stîlpĭ, cu ferestile golite, se chiamă că e școala, — o școală fără învățător și fără școlarĭ. Bisericuța cu turnul de lemn, făcută la 1819, n'are preot, ci se ajută cu unul din Geoagiŭ. Ea se dărîmă pe încetul, iar venitul eĭ, de la o moară cu coperișurile roșiĭ, ce se vede între copacĭĭ de jos, e cheltuit tot pentru leafa preotuluĭ și a crîsniculuĭ bătrîn care ne întîmpină.

Ne coborîm pe drumul șerpuitor, pe lîngă via cățărată pe plopĭ, — ca în Italia luĭ Vergil! — a unuĭ sătean care poartă numele interesant de «Sîvu luĭ Eliseĭ» saŭ Albu Iosiv. Mergem maĭ departe pe șoseaua ce vine dela Geoagiŭ, căutînd într'un creț de dealurĭ satul Bozeșuluĭ, în pragul strîmtoriĭ spre Zlatna, lîngă altă apă iute, a Măziĭ.

Sătenĭĭ plouațĭ cari vin călărĭ și în căruțe spre bîlciul Orăștieĭ se opresc zgomotoșĭ la casa mare din margenea drumuluĭ unde un Jidan și-a făcut cîrciuma: s'a așezat într'o șură, lăsînd după ușa mucedă toiagul luĭ Avraam, și acum pănă la o sută de miĭ de coroane, din

muncă țerănească, i-ar trece prin ghiare în fiecare an. Maĭ departe însă, meșteșugul de cîrciumar și de boltaș îl face un țeran. Acelașĭ lucru se petrece la Băcăinți. Pare că aĭ noștri s'ar fi lămurit asupra primejdieĭ căzute asupra

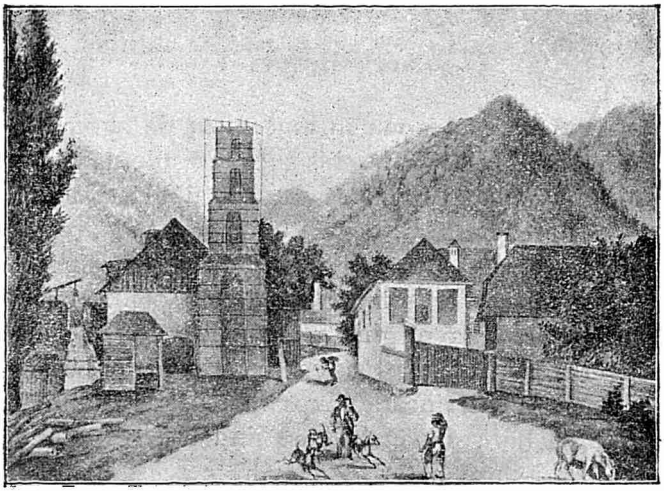

Sebeșelul din jos al Orăștieĭ (după o veche acvarelă).

lor și ar voi s'o înlăture, ca frațiĭ lor de pe la Sălișce.

Cînd ajungem între casele strîmtorate de înălțimĭ ale miculuĭ Bozăș, plouă stăruitor în noaptea foarte neagră. Un flăcăiandru curat și vioiŭ ne duce prin cea maĭ lipicioasă tină sus, unde se ridică o biserică bună, stăpînind Ținutul de o frumuseță sălbatecă deosebită. La

lumina făcliilor cetesc vechï însemnărï din veacul al XVIII-lea pe filele cărților bisericeștï care și aicï poartă stema Romînilor liberï, — bourul și vulturul.

IV.

Spre Haţeg.

Începem o zi nouă în amestecul de zgomote al bîlciuluï care s'a deschis supt ferestile noastre. Albul gălbiŭ al hainelor de abà, albul sinelit al cămășilor femeieștï, negrul unor broboade, roșul din vrîstările catrințelor și șorțurilor și străițelor (traistelor) se preschimbă iute supt ochï. Maiurile pocnesc la pîrghia unde flăcăiï cu pălăriile înverzite și înflorite îșï cearcă rîzînd puterile. Musica de caterincă a panorameï desfășură plîngător o horă după alta, momind ușor pe Muntenï, cari intră hotărîțï și tăcuțï în acest paradis al arteï. Și, pe cînd se dezbat pielăriile, lînăriile, donițele, ciuberele, cofele, aduse de Moțï pe căluțiï lor de munte, nimicurile Slovacilor ambulanțï, hainele și ce se maï duce saŭ aduce pe la bărătcile de lemn, carăle sosesc necontenit cu oaspeţï noï și mărfurï nouă.

Merg să văd biserica unită, o biată clădire veche, neîndeplinită, tocmaï la capătul orașuluï. Ca să ajung acolo, străbat cu greŭ stradele îmbîcsite de lume care vinde, cumpără, sosește,

pleacă și mai ales cască gura. Calicĭ cari întind cioturĭ de mînĭ și de picioare, cerșind în numele «maicii» fiecăruia, cu tot felul de urlete pe nas, sînt aruncați la răspîntiĭ și în margenea podurilor. Un Țigan beat doarme 'n noroiŭ, fără ca sergenții, «boactării» să se gîndească a-l ridica; de altminterea, sînt foarte puținiĭ bețivĭ. În mulțime se văd și tipurĭ curioase, venite de departe, ca negustorul dalmatin de bastoane de cireș, care și-a pus în loc de fes o șăpcuță de Jidan saŭ ca Italianul care-și plimbă lădița cu bricege din care iese toate limbile, ca reclamă.

*

De la Orăștie poți să te îndrepți la Răsărit, spre Romos, unde, într'un sat în parte săsesc, e paroh d. Amlacher, care a strîns la un loc documentele privitoare la istoria Orăștieĭ, saŭ la marea comună a Cugiruluĭ, aproape un tîrg. Mai jos e Sebeșelul, unde pănă prin aniĭ 1870 era încă, într'o casă mare de cărămidă, mănăstire de călugărĭ romînĭ. În jos pe cursul apeĭ Orăștioara, care dă 'n Mureș lîngă oraș chiar, se află, în calea spre munte, satele Ludeștilor și Costeștilor.

Noĭ apucăm însă drumul spre Hațeg. Trenul duce într'acolo la amiazi, dar din el, firește, nu se vede nimic. Luăm decĭ iarăși trăsura oteluluĭ, cu doĭ caĭ răbdătorĭ pe cari-ĭ mînă un Ungur. Și acesta vorbește foarte bine limba noastră, n'are nicĭ-un fel de năcaz pe Romînĭ și a luat

chiar hotărîrea de a merge într'o bună dimineață la noi ca să se facă birjar într'un oraș mare.

O bucată de vreme, drumul e tot acela care duce la Turdaș, printre vile, căsărmi cu inscripție germană, parcuri și plantații. Necontenit se urmează prin tina cu ochiuri de apă

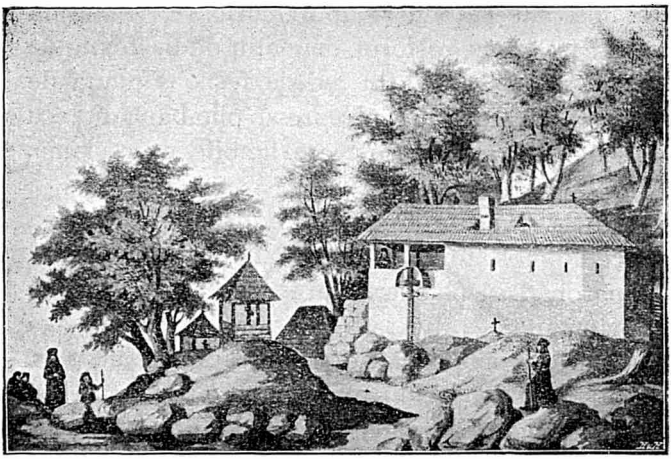

Mănăstirea de la Sebeșel.

sătenii ce se întorc de la tîrg, ducînd unelte, cofe cu înfloriturĭ arse, cîte un lucru de gătează. Carăle care li-aŭ adus marfa merg încet, fără altă povară decît a beților cari nu se mai pot tîrî pe urma rachiului jidovesc.

În loc să cotim spre vechea reședință a episcopiior calvini, trecem înnainte printre lanurile umede și pajiștile înviorate de ploaie în care

verdele tînăr se amestecă cu zdrențele plouate ale ierburilor uscate.

Pe dealurile apusene de peste Murăș, a căruĭ cordea de argint scînteie încolăcită de pe înnălțimea cîte uneĭ culmĭ, se vede praful de case albe al Rapoltuluĭ, iar, de-asupra luĭ, pata măruntă a Rapolțeluluĭ: în amîndouă, noĭ am înlocuit cu totul pe Sașĭ. În curînd trecem prin satul vechiŭ românesc al Spinuluĭ, cu obișnuitul turn de biserică împrejmuit de cerdac. Parte din case aŭ greoaie țuguiurĭ de paie, dar altele, de modă săsească, cu cerdace răzimate pe stîlpĭ groșĭ, sînt bine clădite din cărămidă. Coperișul e maĭ mult de *șindilă* bună, une orĭ de țiglă de cea nouă, cu desemnul fin și frumos. Se văd și împrejmuirĭ de piatră. O casă cum nu se poate maĭ bună are podoabe de tencuială în tricolor. Tricolorul flutura și de pe pălăriuța unuia din vizitiiĭ de ierĭ, și la visitele electorale ale d-luĭ Vlad dăunăzĭ treĭ sate aŭ venit, aducînd cîte un steag, din alipirea cărora ieșia acelașĭ tricolor, care în aceste părțĭ îndrăznește să apară și să filfîie.

Satele sînt foarte apropiate în aceste părțĭ. Acolo unde șirul dealurilor de peste Murăș întinde o culme sfîrticată, ce se odihnește de-asupra rîuluĭ, ca o fiară ațipită, linia ferată a creat un sat de case nouă, bune, locuite numaĭ de Ungurĭ, cari-l numesc Piski. Iar dincoace, în

marginea drumuluï, e vechea așezare românească Simeria, ceia ce vrea să zică Sîntă-Măria, cred, într'un Ţinut ca acesta unde numirile după sfinți nu sînt rare ca în alte părți. Sînt puține case, dar marï, bine acoperite cu țigle, cu porți înnalte de lemn. În margine, o puternică mașină roșie se înnalță din pajiște. «Asta e fabrica de aur», zice *cocișul*.

În adevăr, aceste locurï cu înfățișarea pașnică și înflorită, de pare că ar fi pregătite numaï pentru lina pășunare a turmelor, ascund în ele fierul tare și aurul scump. Sîntem aproape de munțiï Agatirșilor și de sălașurile Dacilor războinicï.

La capăt curge Streiul, o apă ușoară, cu unde verzuï, revărsată larg între cele maï frumoase zăvoaie de sălciï înfoiate, cu trunchiul modîlcos, de păduricï tinere și de bogate pășunï. Pare un rîuleț de podoabă care străbate parcul unuï magnat. Dar pe undele puține și limpezï călătorește o veche poveste măreață care atinge până astăzï inimile noastre: ea spune despre neamul neînfrînt al Dacilor, ceï maï depărtați dintre înnaintașiï noștri, despre războaiele eroice cu ceï d'intăiŭ ostași aï lumiï, cu Împăratul cuminte și stăruitor venit de peste Dunăre, de peste Mare, din cetatea stăpînitoare a lumiï, ea cîntă despre visurile luï Decebal strămoșul, care și-a cufundat comorile în această albie de prunduri și a mers să se îngroape supt ruinele regatuluï

săŭ sfărîmat de un duşman ce nu se putea învinge. Aŭ trecut o mie opt sute de anĭ încheiaţĭ de la jertfa de sine a barbaruluĭ acestuia de la care ni vine neamul, precum de la Romaniĭ biruitorĭ porneşte limba noastră. Cine se maĭ poate mîndri pe acest pămînt cu un trecut ca acesta, ce se apropie de a doua mie!

Amintirile Ungurilor stăpînĭ sînt aicĭ nouă de maĭ puţin ca un veac. În malul apeĭ verzĭ nişte case marĭ, obosite, dintre care una-şĭ poartă şi pe româneşte firma, în aceste cuvinte: «La cearda (crîşma) poduluĭ Simerii». Pe un părete vecin se văd urme de gloanţe. Maĭ în sus, un mic monument pomeneşte înfrîngerea de la 1848 a răsculaţilor unguri, încunjuraţĭ de catanele Împăratuluĭ aceluia care negociază acum la Viena cu *coaliţia*. Streiul luĭ Decebal spală întinsa livadă, veselă de verdeaţă proaspătă, în care s'a dat lupta.

«Aicĭ», zice Ungurul de pe capră, «a fost potopenia cea mare, — potopenia cea mare».

CARTEA A VII-A.

ȚINUTUL HAȚEGULUÏ.

I.

Pe Streiŭ la Haţeg.

De aicĭ înnainte mergem tot prin valea Streiuluĭ, care se prinde în margenea satelor saŭ aleargă slobod peste întinderea verde, din care neîncetat răsar păduricile dese, grupele de copacĭ răzleţĭ, plopiĭ singuratecĭ, vestitorĭ de nenorocire, după credinţa poporuluĭ. Nu se poate o maĭ mare bogăţie de verdeaţă veselă, pe care ploaia măruntă o tot înviorează, după lunga secetă de cincĭ săptămînĭ de zile. In fund încep a se zări munţiĭ Haţeguluĭ, înhobotaţĭ de neguriĭ. În stînga, înnălţimile urmează, purtînd pe ele, sus, sate: Rupaşul şi Sîntă-Măria de piatră, a căreĭ biserică albă se lămureşte foarte bine.

În cale e acum Bacia, tăiată în două de Streiul pe care-l cutreieră raţe albe, fără nicĭ-o evlavie pentru comorile bătrînuluĭ Vodă Decebal. E aicĭ o curte boierească mare, care a adus după sine şi locuitorĭ unguriĭ. Dar ceĭ maĭ mulţĭ săteniĭ

sînt Romînĭ, cu două biserică bune, care se înfățișează una lîngă alta, răsărind cu turnurĭ roșiĭ din pajiștea verde. Pe unele case se văd podoabe de crengĭ făcute din tencuială.

Batizul a primit dăunăzĭ o colonisare de Șvabĭ din partea uneĭ Băncĭ sășeștĭ care cumpărase pentru acest scop aicĭ, ca și în alte două locurĭ, pămînturile scoase în vînzare. Se văd întăiŭ cîteva clădirĭ nouă, de administrație, ale Statuluĭ. Apoĭ vine un șir de bune case românești, cu cerdace de piatră. Șvabiĭ aŭ mijlocul satuluĭ: una lîngă alta, din mijlocul unor curțĭ încă neorînduite, se ivesc albele căsuțe pătrate cu ferestile marĭ, strălucitoare de curățenie; înnaintea ușiĭ staŭ cosînd gospodine fără vrîstă, cu rochiĭ albastre scurte, pieptare micĭ și broboade închise pe cap. Bărbațiĭ sînt la lucru, copiĭ nu se prea văd, după datina Șvabuluĭ. Biserica, mare, aruncă un turn dintre părețiĭ încurcațĭ aĭ uneĭ locuințe încăpătoare, pe cînd bisericuța răsăriteană se pitește într'un colț, sigură că n'o va dărîma nicĭodată nimenĭ. Apoĭ pornesc iarăși Romînĭĭ, cu căpițe rotunde de stuf lîngă marĭ case de cărămidă: a preotuluĭ e de toată frumusețа.

Cele două neamurĭ trăiesc deocamdată bine laolaltă: femeile-și spală alăturĭ rufele albastre și rufele albe în apa Streiuluĭ, care călătorește în împleticirĭ lenește printre marile sălcĭĭ ocrotitoare. Romînĭĭ deprind însă de la oaspețiĭ ceĭ

noĭ meșteșugurile care-ĭ învinsese la început: lucrul cu caiĭ și mașinele, îngrijirea, precisia. Peste o sută de anĭ se va căuta urma Șvabilor din Batiz.

Acuma înnălțimile sînt le dreapta, unde Sîn-Craiŭ înșiră lîngă o linie de arborĭ coperemintele-ĭ de stuf. Lîngă el e Calanul-Mic, iar cel Mare e pe margenea drumuluĭ chiar.

Pe un tăpșan de pietroaie negre, fumegă coșurile înnalte de-asupra lungilor clădirĭ de lemn unde se alege și se lucrează fierul scos din acest pămînt care nu dă numaĭ holde. Încă de pe vremea Romanilor s'ar fi lucrat aice, și se arată săpăturile adînci făcute de dînșiĭ. Casele frumoase ale șefilor de lucrătorĭ de astăzĭ îțĭ staŭ în cale.

De la această muncă bine răsplătită trecĭ de-a dreptul la pacea săracă a vechiuluĭ sat Streiul. În vîrful unuĭ suiș scurt se află biserica, de o formă ciudată, mică, joasă, întunecoasă, cu cîteva ferestruicĭ neorînduite. Era să se dărîme, maĭ ales după un foc care i-a ars cărțile, așa încît acum o repară. Statul, care înțelege de altfel foarte puțin rostul bisericilor noastre, a oprit orĭce schimbare, așa încît maĭ poțĭ vedea sfințiĭ cari, în linii slabe, cu colorĭ șterse, acopăr părețiĭ: zugrăveala nu poate fi însă maĭ veche decît veacul al XVII-lea, cel mult al XVI-lea. Meșterii cari lucrează sînt maĭ mult

Unguri, dar găsesc un sătean care cu multă bucurie mă duce la casa crîsniculuĭ, păstrătorul cărților rămase. El locuiește o casă cu două încăperi și cu podul plin de porumbeĭ, în fața crîșmeĭ Evreuluĭ care și-a zugrăvit de-asupra ușiĭ steaua legiĭ sale. Omul nostru e foarte prietenos, și nevasta luĭ, încă tînără, rîde într'una și e foarte bucuroasă că poate fi de ajutor unuĭ «domn» venit de așa de departe.

Portul bărbătesc e aicĭ întru cîtva altul decît pe Murăș: pălăriuță rotundă, pantaloni umflați și un pieptar albastru, lung. Femeile se îmbracă numaĭ în stofe proaste de la oraș. Și fața e deosebită. Am văzut la începutul drumuluĭ prin valea Streiuluĭ cîțiva bălani uscați și cu fața stropită de pistruie. Dar ceĭ maĭ mulți sătenĭ aŭ obrazul rotund, umflat, foarte oacheș, cu mustăți supțirĭ pe care le poartă aplecate în jos.

Bisericește, Streiul se ține de marele sat Rușiĭ, care vine îndată, cu o biserică înnaltă, maĭ nouă. Îĭ urmează cele două Bretiĭ, ungurească și românească, după neamul domnilor de pămînt. Aceștia sînt astăzĭ doĭ Unguri (unul deputat, contele Toroczkay) și un Armean. O parte din locuitorĭ sînt Unguri, aduși de proprietariĭ din vremurĭ. Din sat se ating numaĭ cele două crășme, ținute de o potrivă de Jidani. Aproape sînt cele două Gînțage, de sus și de jos, și Bățelariĭ, alcătuind un singur mare grup de locuințe, pe cînd la dreapta pe deal se zărește Maceul, aĭ

Porturĭ din Ţara Haţegului, la Boutarĭ.

căruĭ locuitorĭ, vierĭ de meșteșug, ar fi aplecațĭ la omoruri și jafurĭ.

Drumul e cu totul pustiŭ. Numaĭ turme, vite răzlețe pasc lîngă șanțurĭ; ciobănașul ascuns în glugĭ primește supus revărsarea ploiĭ mărunte din cerul albicios, fără nicĭ-o nădejde de senin.

Acum se văd pe deplin munțiĭ din fund. Înnaintea șiruluĭ celuĭ mare, bine împădurit, se gîrbovesc dealurĭ rotunde, verzĭ, ca niște moșiroaie de-asupra marilor munțĭ. Un alt deal mare-și întinde coama aspră în dreapta și, arătînd spre dînsul, Ungurul nostru spune:

— Peste dealul ăsta e Hațegul.

Trebuie să-l suim întăiŭ, și iată că vre-o jumătate de ceas străbatem, într'o urcare înceată, prin pădurea de stejarĭ și fagĭ, carĭ răsar foarte deșĭ din țărîna roșiatecă parcă ar fi plămădită din acel mult sînge care a curs în zilele celor d'intăiŭ nenorocirĭ ale apărătorilor pămîntuluĭ acestuia, în zilele căderiĭ Dacilor. Și cerul noros se încinge la apus cu o dungă de sînge ca un curcubĕŭ de peire pentru oastea strămoșuluĭ Decebal. Înnaintea noastră trec iute ciobanĭ mițoșĭ, ca niște aspre vietățĭ ale pădurĭĭ, cară scîrțîie prelung supt ploaie, și mi se pare că văd fuga pribegilor cruțațĭ de fierul roman și rătăcind acuma prin potecile de codru către sălașurile barbarilor prietenĭ. Aicĭ, nimic nu este astăzĭ care să nu fi fost tocmaĭ așa pe vremurile Craiuluĭ cio-

banilor. Și simt în sufletul mieŭ după atîtea sute de anĭ durerea acelor mîndri învinșĭ, cari n'aŭ putut păstra nicĭ limba pentru urmașiĭ lor și cari aŭ fost ponegriți și renegați de dînșiĭ în limba triumfătorilor. În numele zeilor păgînĭ cărora v'ați închinat fără izbîndă, pace vouă, strămoșĭ

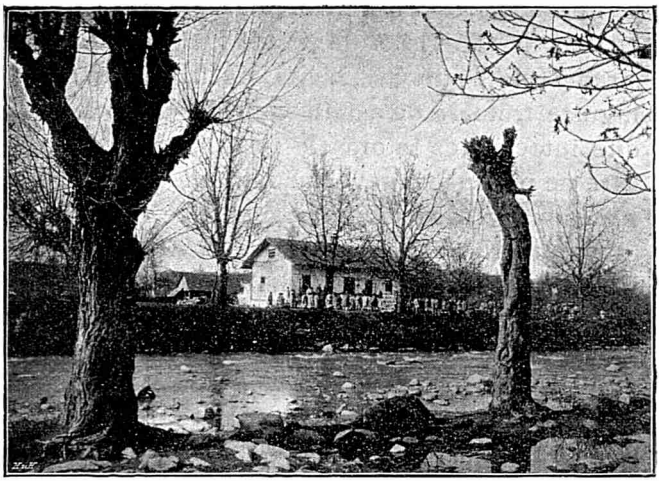

De-a lungul apeĭ.

biruiți, cari ați lăsat ca o moștenire de nenoroc neamuluĭ ce a pornit de la voĭ, neamuluĭ care în preajma cetățiĭ luĭ Decebal nesupusul a iobăgit cu trupul pănă ierĭ ca să nu fie pe deplin slobod cu sufletul nicĭ pănă în această zi, cînd vă pomenesc numele în taina cruntă a pădurĭĭ voastre.

II.

Haţegul.

Haţegul se vede acum prin ochiurile de arborï, la dreapta, sămănat într'o largă cîmpie pe care din toate părţile o încunjură munţiï. Spre el ne coborîm printre viï şi căsuţe de munte, cu lungile coperişurï de şindilă neagră. Apoï pe strade foarte tinoase, tivite de la o vreme cu înguste trotoare de asfalt, vin case plăcute, clădite întocmaï ca în oraşele noastre. Maï din fiecare ne pîndeşte cineva, iar într'una, privitoarele sînt două groase călugăriţe catolice. Ajungem într'o piaţă cu cîteva case care aŭ două rînduri. E mijlocul acestuï orăşel de 3.000 de suflete.

Am cerut «cocişuluï» un han creştin şi bun. Pentru aceasta el ne duce peste podul întins de-asupra rîuleţuluï la o căsuţă cu multe ganguri lungï şi întunecoase şi cu multe odăï, care samănă a temniţă păzită de duhurï rele. Proprietarul, un Ungur, se laudă că nicï-un otel nu e ca al luï, la care vin sara ceï d'intăiŭ dintre fruntaşiï romînï aï oraşuluï. Nu-l cred în ruptul capuluï, şi decît să dorm în această mucedă drăcărie creştină şi ungurească mă strămut la Evreul care ţine otel cu două rînduri în piaţă. Recomandaţia vicariuluï greco-catolic, păr. Radu, frate al episcopuluï de Oradea-Mare şi fost pro-

fesor seminarial la București, mă face să capăt una din puținele odăi, care n'ar fi avînd ploșnițe.

Fac o primblare prin ploaie și noroiŭ pe trotoarele tîrgușoruluĭ abia luminat, într'un tîrziŭ. Apoĭ plătesc petrecerea unuĭ cinematograf, al căruĭ exhibitor înfățișează cavaleria romînă, suind dealurile marĭ de lîngă Bucureștĭ, fete romînce jucînd cancanul și strade din Bucureștĭ care se vor fi făcut *după* plecarea mea. E mult public, care se mulțămește.

*

Hațegul s'a ținut de sigur pănă după anul 1300 de Țara-Românească, stăpînă și aicĭ peste munțĭ, pănă la cel din urmă povîrnișal lor; după aceia el a fost pierdut pentru totdeauna. Un timp, Hățeganiĭ, între cari eraŭ și *boierĭ* cari s'aŭ ungurit (Kendeffy, odinioară Cîndea), stăteaŭ în dese legăturĭ cu Jiieniĭ Banuluĭ de Severin, de la cari cumpăraŭ porcĭ pentru banĭ buniĭ crăieștĭ. Și negoțul s'a stîns apoĭ ca și legătura politică, și tot maĭ mult orășelul răzleț s'a cufundat în neînsemnătate. Așa cum este astăzĭ, el e însă maĭ mult al nostru. 2.000 de Romînĭ și maĭ bine staŭ în fața cîtorva Armenĭ, Ungurilor din cancelariĭ și celor cîteva sute de Evreĭ. Eĭ aŭ un vicariŭ unit, un protopop ortodox, două biserici, avocațĭ, o bancă și uniĭ negustorĭ bogațĭ.

O rază de soare mă deșteaptă în odaia de otel evreiesc, unde cu lumînarea aprinsă m'am păzit de locuitorii obișnuiți ai acestor încăperi. Este iarăși lumină în ceruri, unde vîntul de noapte a lucrat harnic mînînd norii strînși în valuri spre culmile munteluĭ. Acesta se descopere pănă la acele vîrfuri încă îmbrobodite de o negură care plutește încet de-asupra zăpezilor proaspete. E o adevărată primăvară, care va ținea numaĭ o jumătate de zi, un zîmbet trecător înnaintea morții care vine.

Acum văd maĭ bine piața, care e nouă, abia de cîteva zecĭ de anĭ în vechiul tîrgușor românesc al căsuțelor de lemn înnegrit. Printre acestea merg la cele două biserici, care sînt de o potrivă de înnoite, în stilul catolic (la cea neunită îngeri sculptați se desfac de pe catapiteazmă). Cîteva însemnări trimet pentru biserica neunită, cea maĭ veche, în veacul al XVIII-lea. Înnainte de a o avea, Romînii se închinaŭ la acea biserică pe care în veacul al XVII-lea încă aŭ smuls-o Calvinii, răzînd dăunăzi pănă la cea maĭ mică urmă de zugrăveală care maĭ rămăsese.

Altceva nu maĭ e de văzut în Hațeg decît negrele adăposturi de țerănime care pănă astăzi alcătuiesc partea cea maĭ românească a luĭ. Înnainte de a pleca spre Dănsuș și Grădiște, locurile care păstrează încă în piatră amintirea vremurilor eroice, primesc cu bucurie invitația

de a mă strămuta în frumoasa casă a părinteluĭ și fraților geologuluĭ Popovicĭ-Hațeg, cari aŭ un loc de frunte în viața românească a orășeluluĭ.

III.

De la Haţeg la Grădişte şi la cetatea luĭ Decebal.

Un stăpîn de birjă romîn, Nemeș, ni-a trimes cu trăsura pe un tînăr Secuiŭ, gros în cap, alb în păr, cu ochiĭ, urechile, nasul abia începute și aproape fără limbă: băietanul dă răspunsurile, în ungurește, fără să se întoarcă spre noĭ, cu un graiŭ ca al purceluluĭ tînăr. De la el nu voiŭ afla multe despre țara așa de nouă și plină de interes în care intrăm acuma.

În stînga, Streiul primește o apă limpede și vioaie care lunecă din munte printre desișurile de răchiță. I se zice, după datina românească de a lega în același nume rîul și locul de căpetenie pe unde trece: apa saŭ valea Dănsușuluĭ. Între dînsa și depărtatul Streiŭ se întinde un strălucit luminiș de cîmpie maĭ mult goală de sate, care se văd înnălbind însă de jur împrejur, unul lîngă altul, pe margenile luĭ. Nu cunosc un amfiteatru maĭ frumos decît acela care se desfășură de la Dănsuș înnainte în această ușoară lumină trecătoare a soareluĭ de Sep-

tembre tărziŭ. E într'adevăr raiul pămîntesc al păstorimiï luï Decebal bătrînul, vrednic să-ï ascundă curțile, comorile agatirsice și cetatea de lemn apărată prin vitejie.

Cel d'intăiŭ sat ce se întîmpină în margenea ușoarelor înnălțimï roșietice din dreapta, unde cercul se prelungește prin dealurï blînde, e Farcadinul saŭ cele două Farcadine. Multe case românești, dintre care unele aŭ zidurile și stîlpiï de cerdac din cărămidă bună; cele maï multe înfățișează însă șiruri de bîrne groase prinse la colțurï, copereminte lungï de șindilă și curțï tinoase, care se par înguste de mult ce se grămădesc în ele șurile, grajdurile, coșerele de porumb, grămezile de coceni și clăile de fîn. E un fel de umilă înstărire în aceste locuințï negre, cu totul lipsite de înfățișare și, cu atît maï mult, de podoabe. Se maï văd unele colibï de săracï care-și înnalță cu sfială coperișul de paie clădite așa încît samănă cu o căciulă cam hîrșită. Icï și colo, se vede cîte o casă înfrumusețată cu florile din față saŭ cu verdeața ce i se suie pe stîlpï. Pe o poartă de cărămidă care duce la o dărîmătură cetesc un leat din veacul al XVIII-lea. Aicï și în vre unul, două din satele vecine nu lipsește nicï țerănimea golașă cu tainițele eï dălăbăzate.

În Farcadine sînt și curțï boieresti, locuințe de «domnï». Unul din eï e o domnișoară din

familia Lonyay, fiica fostuluĭ ministru-președinte ungurescu și sora aceluia care a luat, fără a se înnălța, pe văduva archiduceluĭ Rudolf. Aicĭ țeraniĭ noștri ar fi avînd traiŭ bun, căcĭ «doamneĭ» străine îĭ place a îmbrăca portul nostru și a ni juca danțurile, ca un sport maĭ neobișnuit.

Făcărdineniĭ cu «domnĭ» pe vremurĭ poartă pălărĭuța mică obișnuită. Sînt însă maĭ mult nemeșĭ în cele două sate, familiĭ românești de frunte din vremurile stăpînirĭĭ muntene saŭ ale județelor românești care apăraŭ, supt conducerea unuĭ Iancu-Vodă din Huniedoara, granița amenințată de Turcĭ. Aceștia aŭ acasă diplome împodobite, care se încadrează și se expun cu mîndrie pe părețiĭ căsuțeĭ de țară, eĭ aŭ nume cu răsunetul unguresc, apucăturĭ mîndre în salut și vorbă, conștiința uneĭ superiorităț̆ĭ, adevărate, eĭ poartă pălărĭĭ cu margenile marĭ răstoarse și une orĭ îșĭ sucesc *cavalerește*, în sforicele lungĭ, dîrze, mustățile negre. Totdeauna nemeșul ține să fie deosebit de vecinul săŭ, fostul iobag, care se închină cu umilul «Măria Ta».

Tușchia-de-jos urmează cu biserica eĭ în alt stil decît acela, cu cerdac, din împrejurimile Orăștieĭ: peste o clădire pătrată se ridică un turnuleț cuminte, al căruĭ coperemînt mic se ascuțește la vîrf într'o pălărĭuță triunghiulară, de șindilă neagră. La dreapta, Tușchia-de-sus, se ascunde în desișul livezilor sale.

De aicĭ înnainte duce un drum maĭ lung. Primăvara uneĭ singure dimineți și-a chemat pe florile uscate și ierburile tinere vrăbiile ciorovariţe, fluturiĭ albĭ și galbenĭ cari îmbrățișează

Nemeșĭ din Zăicaniĭ Hațegului.

strîns cîte o floare întîrziată, codobaturile albastre care înfloresc în mișcărĭ iuțĭ lanurile negre de umezeală. Ba chiar, lîngă un gard viŭ presărat cu fructele brumate ale porumbrelelor s'a rătăcit o strălucitoare găinușă sălbatecă, gonită

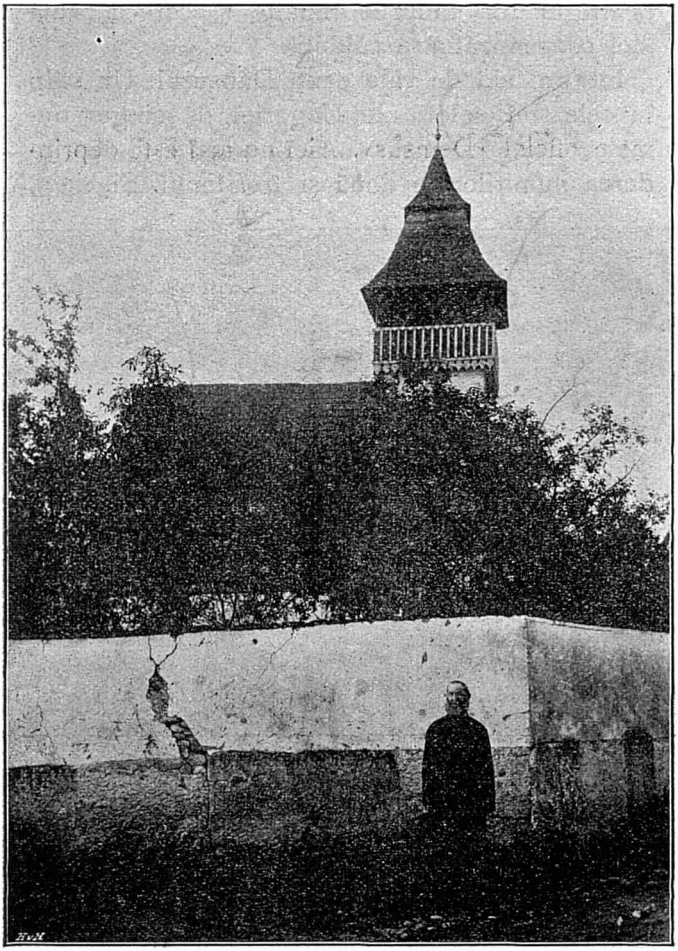

Biserică în chip orăştian (la Peştiana). Pe din afară.

de frigul din pădurile înnalte și care-și caută aicï o ascunzătoare călduță.

Într'un fald de vale cauți Dănsușul. Un stîlp în cele treï colorï ale Ungarieï dă singur numele oficial «Demsus». Aicï nu maï este deprinderea numirilor în două și treï limbï. Și, dacă

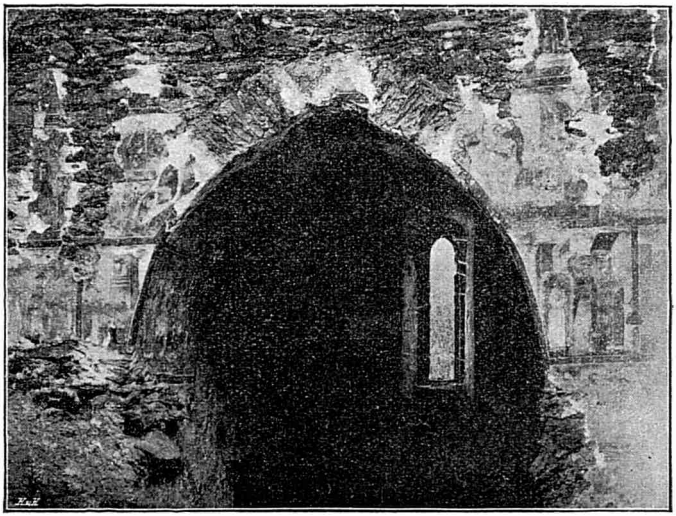

Aceiașï biserică. Pe din năuntru.

cercetezï prin sate, afli că notarul din casa cea frumoasă e Ungur, precum în multe locurï, pînă la Sarmisagetuza luï Decebal, birăul însușï e Ungur, colăcit anume pentru aceasta.

Dănsușul are o școală cu cerdacurï șindrilite, care va fi fost o curte de «domnï». În altă curte

locuiesc slujbașiĭ «Mărieĭ Sale» alișpanuluĭ însușĭ. Maĭ este și o a treia, care-șĭ adăpostește încă «domniĭ». Nu lipsește nicĭ cîrciuma Evreuluĭ, ce se aține la margenea drumuluĭ, vînzînd întîiŭ vinars și apoĭ cîte ceva alta. Pe ulicioarele strînse între gardurĭ viĭ se grăbesc în urma trăsuriĭ ciobănașĭ și ciobănițe cu fețele albe, supțirĭ. În curțile de prunĭ și d'innaintea ușilor vezĭ femeĭ voinice care culeg saŭ torc din furcă: ele poartă pe creștetul capuluĭ două cornițe de lemn, aplecate spre ceafă, de-asupra cărora, cînd iese prin vecinĭ saŭ pleacă la drum, își aștern marea velitoare albă. Maĭ departe, la Grădiște, femeile încep a-și împestrița portul cu cel bănățean, și în locul cornițelor ele aŭ spre ceafă o tichiuță roșie de piele cu înfloriturĭ ca și ale cojoacelor ce le înfășură.

Lumea românească și străină nu vine însă la Dănsuș pentru a vedea elegantele cu cornițe saŭ Curțile de «domnĭ» ungurĭ. Peste casele cu coperișurĭ marĭ, pe o mică înnălțime, se ivește un ciudat turnuleț de dărîmăturĭ sure, care e al uneĭ biserică fără păreche în toată Romînimea. Pănă și Secuiul își descleaștă fălcile groase și guiță în graiul săŭ de purcel tînăr: «A Romai templom», — biserica *romană*.

Trecĭ printr'un cimitîr risipit, cu crucĭ de lemn pentru aĭ noștri și cu monumente de piatră și fier pentru străinĭ. Te împiedecĭ într'o piatră, pusă drept și mîzgălită pănă sus de creșterea

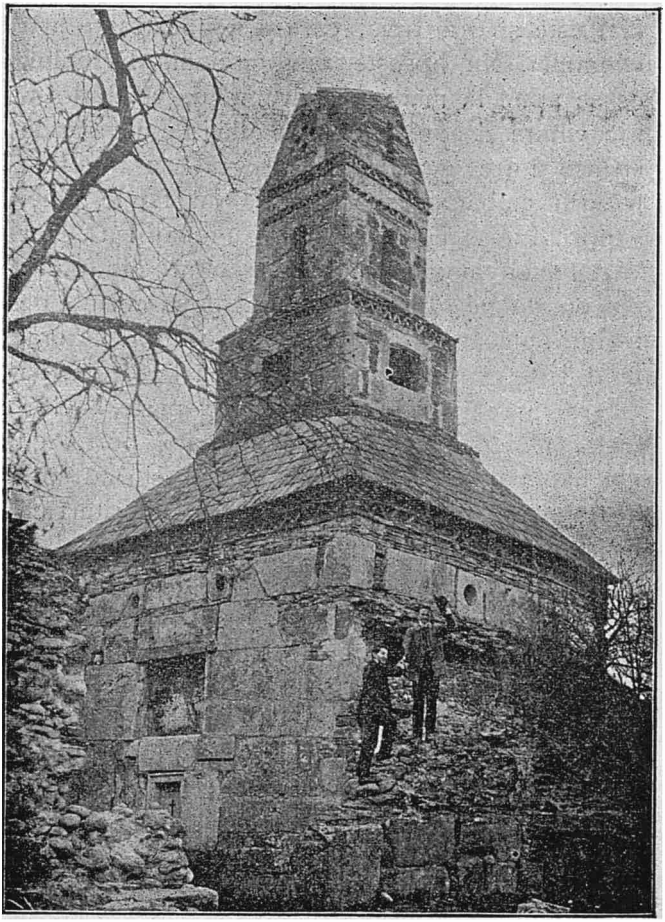

Biserica din Dănsuș.

distrugătoare a mușchiului. Are litere romane, și pare să vie din foarte vechĭ timpurĭ. Cînd te uiți maĭ bine însă, vezĭ că e numaĭ un joc de cărturar latinist, căcĭ în acest mormînt fără îngrijire se odihnește preotul românesc «Bizantius Maciou, parochus densusiensis», adecă Vizantie din Maceŭ — satul din sus de Hațeg — preot în Dănsuș, — mort la 1857. În același stil epigrafic se pomenește și o fiică a luĭ, moartă peste puțin, la șeptesprezece anĭ. Și mormîntul unuĭ teolog din sat e împodobit cu aceiași erudiție pretențioasă.

Spiritul care a îndemnat la alcătuirea acestor neașteptate jucăriĭ e acela care pleacă din monstruoasa și grosolana grămădire de bolovanĭ și de pietre romane răzlețe care e biserica din față. În ea vezĭ stîlpĭ strîmbĭ pe margenile fațadeĭ, vezĭ pietre lucrate, străbătute de găurĭ, care par să vie de la ușorĭ, vezĭ alte lespezĭ cu săpăturĭ care li fac un cadru și care arată să fi fost dezlipite de la morminte. Supt coperiș și la turn sus, se rînduiesc zimți de cărămidă care se deosebește foarte viŭ din cenușiul trist al bolovanilor prinșĭ între eĭ cu un ciment tare. Fereștĭ înguste sînt săpate la altar și pe părețele din stînga, de-a lungul unor lespezĭ tăĭate. O rotunjime de bolovanĭ înseamnă altarul. La dreapta bisericiĭ de astăzĭ începe a se arcui un noŭ părete pietros, rupt în mijlocul luĭ. Și zidul de împrejmuire, alcătuit în același chip, e pră-

vălit aicĭ, pe cînd în față și la dreapta el se înnalță în toată întregimea luĭ.

Dacă intri în biserica totdeauna întunecoasă, te găsești în fața unuĭ uriaș horn răzimat pe patru stîlpĭ de bolovanĭ năruiți, în care sînt prinse maĭ multe pietre cu inscripțiĭ foarte bine păstrate. Pe una din ele se cetește numele de Longinus, ceia ce amintește pe acel nobil prieten al luĭ Traian și viteaz ostaș a Romeĭ care a perit prin trădare în ajunul căderiĭ năprasnice a regatuluĭ Dacilor.

Menirea acesteĭ clădirĭ se vede de afară prin chipul Maiciĭ Domnuluĭ zugrăvit foarte bine în colorĭ palide de-asupra ușiĭ de lemn care poartă crucea. În vîrful turnuluĭ, ultima lespede greoaie e străpunsă de patru punte ce formează altă cruce. În cuprinsul văruit al bisericiĭ se maĭ desfac icĭ și colo chipurĭ de sfinți, tot așa de vechĭ ca și cel de la intrare; unul ține în altar o inscripție slavonă. Și afară, pe arcuirea ruptă se maĭ văd chenare și urme de figurĭ în același stil. Ele sînt neîndoielnic din întăia jumătate a veaculuĭ al XVI-lea și cu mult maĭ vechĭ decît biata catapeteazmă stîngace pe care a lucrat-o popa Simion zugravul la 1789.

O biserică de piatră, și una astĭel zugrăvită, n'aŭ putut-o înnălța, din sărăcia lor lucie, sătenii noștri, cărora nicĭ nu li s'ar fi îngăduit pe acele timpurĭ ale iobăgieĭ să-și facă o altfel de cetate. Ctitorul trebuie să fi fost un boier

mare de «dincolo», un Domn saŭ un neam domnesc pribeag din aceleași părți libere ale Țerii-Românești. Și el trebuie să-și fi săvîrșit lăcașul de închinare pe acel timp de la 1500 la 1550 cînd se zugrăviaŭ astfel de chipurĭ și cînd împodobirea prin chenare roșiĭ de cărămidă în *zigzag* intrase în obiceiurile meșteșuguluĭ de a clădi al Romînilor.

Pe atuncĭ însă, această Țară a Hațeguluĭ adăpostia pe fata înstrăinată a unuĭ Domn românesc mort în lupta pentru stăpînire, pe Zamfira luĭ Moise-Vodă, care s'a măritat de treĭ orĭ, pănă la bătrînețe, după nemeși unguri. Ea a făcut, nu departe de aicĭ, mănăstirea Prislopuluĭ, și i-a dat un întins domeniu din care făceaŭ parte satele vecine Farcadinul și Tușchia. Pe aicĭ eraŭ decĭ moșiile care o ajutaŭ să se mărite așa de bine și așa de des.

Ajungĭ astfel lesne la părerea că Zamfira a zidit și această biserică, care va fi fost o mănăstire, precum dovedesc adausurile zugrăvite din a dreapta și acel mare zid de împrejmuire, în stare să oprească orĭce dușman. Materialul și l-a luat din acele dărîmăturĭ ale cetățiĭ luĭ Traian, ale Ulpieĭ învingătoare, de unde atîta sărăcime și-a cules bolovanĭ și pietre cioplite pentru căsuțele lor de munte. Carăle «Doamneĭ de Romîn» vor fi cărat aice tot acest pietriș ales, toate aceste lespezĭ netede, aceștĭ stîlpĭ negri, aceste chipurĭ grosolane de leĭ, în totul

asemenea cu acelea care se văd la scara caseï parochiale din Grădiștea însăși. Inscripția luï Longin fu luată împreună cu celelalte și jertvelnicul în care e prinsă va fi înlocuit la începuput altarul, care se pare a fi înnădit.

Archeologiï cred însă altfeï. Numele luï Longin, vecinătatea Ulpieï Traiane, amintirile străvechï ce se deșteaptă aicï de pretutindenï îï farmecă într'atîta, încît eï lasă la o parte grosolănia fără păreche a clădiriï, întrebuințarea de pietre săpate la temelie, pe cînd părțï de căpetenie sînt bostăngite din ceï maï urîțï bolovanï: eï nu se opresc nicï asupra amesteculuï de inscripțiï la hanul cel hîd din mijloc, nicï la lipsa de orîce material scump, cînd aproape e dealul «Marmureï», unde se sapă într'una de la Romanï încoace, nicï la goliciunea de orîce podoabe. Li trebuia ca aicï să fi fost monumentul pus de Traian întru amintirea prietenuluï săŭ Longin. Și, pe cînd Sarmisagetuza luï Traian și Decebal s'a prefăcut în pulbere prădată de cine a voit, acest lăcaș al rămășițelor luï Longin trebuie să fi rămas aproape neatins, păstrat pănă astăzï în această formă ocrotitoare a religieï creștine, îmbălsămat în farmecul neînvins al legiï nouă!

Pe o carte din biserică, tatăl preotuluï Vizantie a scris «Darurile și pedepsele» ce a primit de la Dumnezeŭ, binecuvîntarea cu païsprezece copiï, moartea a nouă din eï «pe dreapta mea», «pagubele» și «pîrile» de la vrăjmașï, cu o mare

duioșie de bătrîn țeran. Acest bătrîn e începătorul neamuluĭ Maceilor din Dănsuș, al Densușenilor, care a dat ştiinţiĭ române pe Aron şi Nicolae, fiiĭ luĭ Vizantie, şi pe d. Ovidiu Densușianu... Şi e ca o ironie că din acest neam de țeranĭ din Ardeal a putut să se ivească omul care, între toţĭ tineriĭ de astăzĭ, e acela care iubește maĭ puțin Ardealul şi pe țeranĭ, adecă leagănul săŭ şi strămoşiĭ săĭ chinuiţĭ pe brazdă.

Cînd aĭ lăsat Dănsușul în urmă, ascuns între livezĭ afară de ciudatul vîrf tocit al bisericiĭ sale — *római templom* — eştĭ pe unul din pripoarele ce încunjură marele amfiteatru liber De jur împrejur ochiul urmărește satele mărginașe, de la Farcadin până la Cîrneștĭ, cu cele nouă biserică care se înșiră una după alta ca lebedele pe un lac, învîrtindu-şĭ albele gîturĭ de turnurĭ. În fund, staŭ munţiĭ în şir, cu movilele supuse în preajma lor, fiecare Împărat cu scutarul în faţa sa. Săpat de două cufundăturĭ care ascund în ele iezerurĭ liniştite, Rătezatul îĭ stăpînește pe toţĭ cu stînca luĭ ninsă. Iar în margine, la stînga, un nor mare de zăpadă pare a pluti în largul ceruluĭ albastru; e culmea Parînguluĭ, maĭ marele Rătezatuluĭ însuşĭ, care nu arată maĭ mult decît această albă cunună de neauă deasă. În fund, unde arboriĭ se ţin in şir dealungul uneĭ luncĭ udată de apa înghețată a Rătezatuluĭ, acolo e Grădiștea, unde s'a sfîrşit Decebal şi

Împărăția luï și de unde a pornit stăpînirea, pănă în Dunăre, a celor treï Daciï romane, întemeiate de Traian.

Deocamdată ne coborîm în valea care cuprinde marele sat Peștiana, cu o biserică în stil ca la Orăștie. Femeï învelite în alb bat rufele

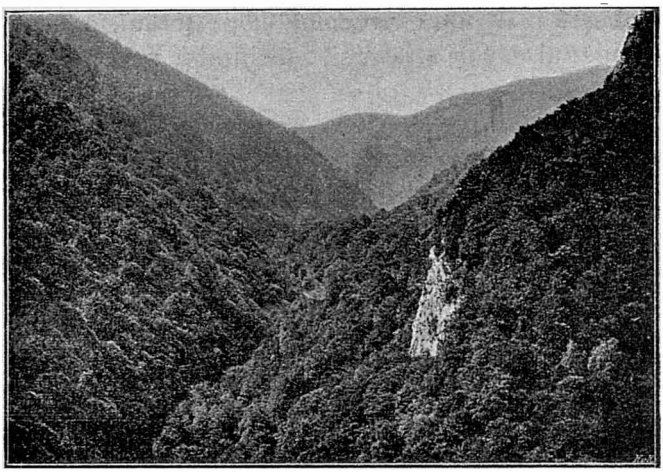

Drum pe Rătezatul

cu maiul într'o puternică apă de munte; apa «Peșceniï». Copiï trec gângurind o «bună ziua», ungurească, învățată la școala de Stat și cu care-și pocesc limba, ca noï, ceștï din România, cu «bonjururile» și «bonsuarurile» noastre.

Ieșind din Peștiana, aï crede că aï și ajuns la

Grădiște, așa de aproape e linia munților și dunga copacilor ocrotitorĭ. Dar maĭ străbațĭ încă timp de peste o jumătate de ceas lunga șosea din margenea lanurilor, și numaĭ pe urmă, dincolo de bisericuța frumoasă de la Breaza, ce-țĭ răsare în stînga, eștĭ pe locul unde s'a hotărît

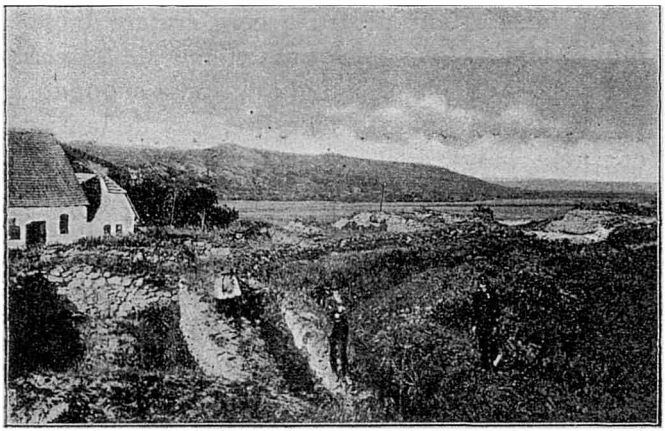

Amfiteatrul din Grădiște.

acum două miĭ de anĭ, care e limba pe care vom vorbi-o, care e sufletul care se va sălășlui în trupul nostru tracic, care vor fi prieteniile și dușmăniile noastre față de multele neamurĭ ale lumiĭ.

Aicĭ iarăși duhul strămbunilor celor maĭ vechĭ stăpînește singur, în marea liniște a munților care pare că nu cunoaște desfășurarea acelor

nimicurĭ de închipuire omenească ce sînt veacurile. Uite ciobanul acela bătrîn, cu fața boțită, vicleană, cu părul lung pieptănat în mițe supțirĭ unse, cu sarica grosolană și cu înnalta căciulă pe care și-a întors-o pe dos: acela trebuie să fie unul din *pileațiĭ*, din căciulariĭ nobilĭ aĭ luĭ Decebal, care merge în tabăra romană ascunsă între arborĭ pentru a cere cruțare Împăratuluĭ străin, în numele atîtor miĭ de *comatĭ* din popor, cu pletele lungĭ atîrnînd a supunere. Pe un car ce lunecă în neștire, dus de boiĭ cu coarnele lungĭ, boiĭ «sarmaticĭ» aĭ luĭ Ovidiu, o femeie cu velitoare peste coarne, alt vechiŭ semn de nobleță de sigur, toarce lin din furcă, simbol al uneĭ zeițe dacice. Sătenĭ cu pălăriile marĭ, cu cămașa albă largă, dar cu ițariĭ strîmțĭ, calcă brazda supt opinca cu multe nojițe aspre, arînd. Copiĭ cu fața hotărîtă daŭ în lăturĭ vitele de pe margenea ogoruluĭ umed. Și, cu cît înnaintăm spre locul lupteĭ celeĭ marĭ și jertfeĭ sfinte a viețiĭ fruntașilor cari aŭ băut otrava înnainte de a se mistui în flăcărĭ înnaintea Împăratuluĭ nemilostiv de peste munțĭ, Dunăre și Mare, în cerul însuși se săvîrșește o prefacere. Zîmbetul de soare se stînge tot maĭ mult în negurĭ triste, grele. Vîntul de munte suflă aspru, încărcîndu-se parcă de o veche amărăciune nepotolită în trecerea luĭ asupra mormintelor neamuluĭ îndărătnic, cu soarta aspră.

Lîngă cîrciuma unuĭ Jidan, plină de fețe palide, galbene, cu ochiĭ micĭ și umeriĭ obrazuluĭ ieșiți în afară, o sîrmă pusă, cu multă cheltuială, de archeologiĭ Ungarieĭ stăpîne, încunjură un cîmp de gropĭ din care răsar numaĭ icĭ și colo dinți de piatră sură, grămădită strîns în legătura

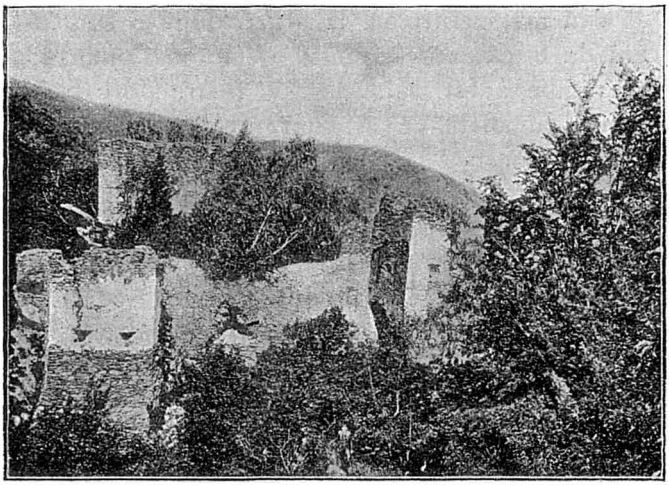

Cetatea Colțeĭ.

unuĭ ciment ca fierul. Pe ulicioare triste se înșiră case în care lemnul negru pornește de la clădăriĭ marĭ din aceiașĭ piatră cenușie. Curțile n'aŭ alte împrejmuiriĭ decît aceleașĭ grămezĭ pietroase. Trăsura face hopurĭ pe un amestec de bolovanĭ. Din șanțurile de pe margine, din movilele tăiate de drum iese la iveală tot colțĭ de

aceștia — aproape e cetatea Colțuluĭ saŭ a Colțeĭ, — după altă ruină — cari pătrund, răzbat, sfășie pretutindenĭ. Icĭ și colo înnălbește piatra unuĭ stîlp ca să sprijine cerdacul uneĭ cocioabe. Eștĭ ca într'un mare cimitir răscolit, în care morțiĭ sînt două neamurĭ străvechĭ, care s'aŭ încăierat, s'aŭ zbuciumat de moarte, s'aŭ frînt, s'aŭ ucis și s'aŭ ars, pentru ca la urmă, după o sută de anĭ de trecătoare stăpînire a celuĭ maĭ puternic, să rămîie acest vălmășag de pietre pe care le atingĭ cu sfiala ce te cuprinde cînd calcĭ pe osul omenesc.

Aicĭ a fost Sarmisagetuza, apoĭ Ulpia Traiana, cu palate, cu basilicĭ, cu băĭ și amfiteatru, orĭcît de scăzute în barbarie, dar întipărite cu pecetea de mărire a neamuluĭ roman. Acuma aĭ această risipire cenușie, cîte o aschie de marmură care se duce la Museul unguresc din Deva, al «comitatuluĭ Hunyad», saŭ la episcopia românească din Lugoj, cîte un ban coclit, cîte un mosaic ieften, stîlpĭ în cerdace supt stuf.

Și tot Daciĭ aŭ învins, stăpîniĭ vechĭ cari s'aŭ zvîrcolit supt lanțe și aŭ sîngerat de săbiĭ. Tot eĭ prin puterea neînfrîntă a vitejieĭ lor și a sfinteĭ lor răbdărĭ!

Căcĭ iată, Dacĭ adevărațĭ, Dacĭ noĭ de peste două miĭ de anĭ, Dacĭ purtînd ca un trofeŭ graiul Romeĭ spulberate, Dacĭ sînt aceștĭ sătenĭ de aice cu fața așa de aspră și de închisă, cu firea așa de tăcută, cu deprinderile vechĭ de a

întoarce orĭcuĭ cu ceia ce ți-a făcut: plată dreaptă, și nu răzbunare, «ochiŭ pentru ochiŭ și dinte pentru dinte». Iată opincile, iată iț̦arĭĭ sprintenĭ, iată cămașa albă, zeghile grele, saricile mițoase, căciula greoaie, înnaltă, umflată, ca o cunună. Iată avîntul cu zgomot, pănă și la aceĭ copiĭ cari, strînșĭ laolaltă în curtea școliĭ, înnalț̦ă la fiecare trecere a noastră un «sărut-mîna», care sună ca un strigăt războinic. Faț̦ă de Roma a căreĭ eternitate a perit în pulbere, ciobanul dac s'a ridicat din ț̦ernă, și-a durat iarăș̦ĭ bordeiul de lemn, s'a așezat în el cu datinile sale neatinse și stăpînește pănă astăzĭ în umbra uriașă a Rătezatuluĭ.

Localniciĭ ș̦tiŭ să-ț̦ĭ maĭ spuie de un drum sălbatec prin codru spre culmea, la care poț̦ĭ ajunge numaĭ călare, unde sătenii din Mèria staŭ răzleț̦ĭ, fără legăturĭ cu vecinii ceĭ maĭ de aproape, cu ț̦esăturile lor roș̦ĭĭ, opincile lor răsfrînte, graiul lor apăsat, în care *capră* se zice «coapră» și *casă* «coasă», cu turmele lor, cu ura lor împotriva orĭcăruĭ domn și stăpîn, care-ĭ face să strige în chiote cînd se apropie de dînș̦ĭĭ tîrgoveț̦ul: «Huiu! mă, ț̦ipă negreaț̦a în sat». Și cîte altele nu se pot strînge aicĭ pentru a vădi acelaș̦ĭ adevăr de neclintită trăinicie a Dacilor.

Spre sară, maĭ merg, cu găzduitorul mieŭ

prietenos, protopopul Muntean, spre Zăicanĭ, satul luĭ Zaic, în valea din dreapta. De amîndouă părțile te strîng pădurile, și satul însușĭ se ridică pe culme. Îl locuiesc tot nemeșĭ, cu pălăriĭ marĭ, mustățĭ lungĭ, diplome în părete pentru numele lor eroice ungurești. O femeie îmbrobodită în tulpanul negru nemeșesc sare pîrleazul strigîndu-ni cît știe în ungurește, limba nobilă: «bună-ziua». Parohul unit e și el un nobil, fost învățător la școala de Stat, cu limbă ungurească, dar totușĭ de cîtva timp aplecat spre cetirea cărților noastre. O glumă asupra nemeșieĭ e primită în acest cerc de țeranĭ mîndri, cu vorba iute, destul de rece.

Și Grădiștea și Zăicaniĭ și Hațegul se țin de diecesa unită a Lugojuluĭ, care e destul de aproape. Mergînd tot maĭ departe de această îngustă vale dacică, ajungĭ la Poarta de fier prin care se trece în Banat, care e, în toate privințile, o altă țară. De acolo aŭ sosit prin anĭĭ 1440 acele roiurĭ de Turcĭ prădalnicĭ, ispitițĭ de bogăția Sașilor din orașele Ardealuluĭ, pe cari i-a întîmpinat odată tocmaĭ aicĭ la dreapta Zăicanilor, unde se vede monumentul amintitor, cu un topuz de fier țintat, Iancu-Vodă, voinicul romîn pe care l-aŭ dăruit Ungarieĭ și Creștinătățiĭ acești nemeșĭ aĭ noștri din margine. Pe vechiul drum al raitelor turcești trec acum cară purtînd sătenĭ mărginași, cete de Bănățenĭ cu

căciulile ţuguiate şi legăturĭ roşiĭ la opincă, oamenĭ frumoşĭ cari se drăgostesc de urîtul drumuluĭ lung cu fete rumene. Cu moda de îmbrăcăminte a Banatuluĭ a pătruns aicĭ şi meşteşugul gospodărieĭ cu puţinĭ copiĭ, luat de la Sîrbĭ.

Şi acum ne întoarcem în noapte prin satele de la stînga, cu corn de lună înnălbind drumurile şi casele, care se desfac pe cerul de miază-noapte, tot plin de nourĭ vineţĭ. O singură oprire la un han, unde Secuiul chiamă năcăjicios pe un Zevedeiŭ, care strigă furios pe o Susană, totul pentru niştе ştreanguri uitate —, şi sîntem în Haţeg, unde ne aşteaptă prieteniĭ din casa bătrînuluĭ Popovicĭ.

IV.

Pe valea Jiiuluĭ.

Pe o nouă ploaie urîtă pornim spre Petroşanĭ. Cu trăsura ar trebui două zile; trenul duce în patru ceasurĭ, în care se numără şi opririle nesfîrşite pe la cîte o staţie de mîna a treia unde se înnădesc şi se desfac vagoane de marfă.

Gara Haţeguluĭ nu e în Haţeg, ci departe în sus, acolo unde Rîul Morilor, care udă oraşul, se uneşte cu apa, cam tot aşa de mare, a Streiuluĭ. Trecĭ, timp de aproape jumătate de ceas, prin frumoase locurĭ sălbatece, între înnălţimĭ

care lasă loc pentru apa răpede ce se scoboară în clocote, și pentru linia nouă, albă a drumuluï. Un sat își ridică biserica veche la o răscruce, între pomiï livezilor. Calea spre gară se desface în stînga, țintind, se pare, o uriașă stîncă, acoperită cu copacï rarï. I se zice muntele Orleï, și pe vîrf un colț de zid roman se maï vede, arătînd unde stătea cetățuia de strajă a legionarilor, în punctul unde munțiï Dacilor se aplecaŭ spre șesul înverzit. Cînd aï crede că te oprești în această piedecă, linia drumuluï îï înfășură picioarele pietroase, și printre alte mormane roșietece pătate de verdeața săracă atinge clădirea umilă a găriï —, care, servind două locurï, le poartă pe amîndouă pe firma sa ungurească.

Prin curtea înnegrită de cărbunele de la Petroșanï și prin încăperile înguste ale stațieï, abia vezï cîte un rebegit de diac unguresc. Încolo, tot sătenï de-aï noștri, cu cojoace, sarice, sumane negre cu fireturï. Vorbesc tare și drept cu orïcine. Pe noï ne întreabă dacă am luat bilete, apoï de unde venim și prin ce locurï stăm. Văd un ciudat păstor cu părul roșu ca focul și cu o barbă mică ascuțită, care pare un drac ce vrea să samene cu Hristos. O nemeșoaică legată la cap cu bariș negru și cu ghetele puse în traistă ni vorbește dulce, oferindu-ni struguri mărunțï, de viță de-a noastră.

Trenul urmează valea, foarte îngustă, a Streiuluĭ, care străluceşte din cînd în cînd în inele rupte, pănă ce în sfîrşit se pierde cu totul, înghiţit de adîncimile văilor ce se sapă tot maĭ adînc în munte. În dreapta, o bucată de timp înnălţimile sînt maĭ joase, deschizînd drumurĭ spre amfiteatrul Grădişteĭ pe care-l acopăr acum negurile. Din a stînga însă, uriaşele moşinoaie stîncoase se urmează învălmăşit, fără păduri care să le înveşmînte, fără sate pe coasta lor scrijelată de zbîrcĭturĭ încremenite şi de lungĭ dîre sîngeroase. Carpaţiĭ sînt aicĭ neprietenoşĭ şi măreţĭ în singurătatea lor săracă.

Numaĭ jos se ivesc cîteva sate, pe care le atinge linia. Cel d'întăiŭ e Băieştiĭ. Numele vine de la Baie, mină, şi în adevăr prin toate colţurile stînca dă din adîncurile eĭ bogăţie. Prin aceste părţĭ sînt o mulţime de sate maĭ nouă, cu numele mîntuit în eştĭ şi-enĭ, care se adaugă pe lîngă numele satuluĭ maĭ vechiŭ de unde aŭ pornit locuitoriĭ ceĭ d'întăiŭ: Pietroşeniĭ înseamnă oameniĭ veniţĭ din Pietros, Livezeniĭ ceĭ ce aŭ plecat din Livadea. Satul are case de lemn şi bisericuţă cu vîrful turnuluĭ ţuguiat. Din ce în ce maĭ mult stăpîneşte tipul locuinţiĭ de bîrne groase, goale, pe care numaĭ rare orĭ le acopere tencuiala văruită saŭ numaĭ varul curat. Coperişurile de ţigle saŭ de asbest sînt rare: de obiceiŭ şindila neagră acopere uşor şi destul de trainic.

Calea se lărgește puțin, și ești la satul Puiu, cu biserica de piatră goală, care se pare veche. O clipă soarele se arată din pînza albă a norilor răriți, apoi, până în sara pripită, până în noaptea foarte neagră cade cea mai mucedă din ploile de jale ale toamnei.

Acuma arborii răsar din toate părțile într'o luncă frumoasă, care la soare trebuie să fie veselă, cu atîta verdeață ocrotită de răcoarea munteluĭ. De aceia poporul i-a zis Livadea, și e în adevăr o livadă bogată. Apoi trei stînci cu crestetele apropiate privesc de sus la o vale adînc scobită, în care ard mușunoaie negre, ca niște jertfe barbare uitate de cete fugare. Până la satul Crivadiei se văd din loc în loc aceste fumegări ale funduluĭ dintre înnălțimile greoaie, aspre și pleșuve.

O stație mare arată locul unde e satul Merișor. Și acesta e prăvălit într'un cazan jos, cu căsuțele-ĭ de lemn și biserica răzleață. Și aicĭ din toate părțile amenință losfopanele uriașe de piatră sură, care sîngeră din toate surpăturile, crăpăturile și tăieturile eĭ. La Merișor a fost dăunăzĭ o *nedeie*, unul din acele tîrgurĭ de munte care adună pe toțĭ țeraniĭ din împrejurimĭ. Aceștia nu se prea văd pe drumurile singuratece ce se desfășură depărtișor, mult mai jos decît linia. Dar în stațiĭ apar căciulele largĭ, zeghile și saricile pe care le poartă oamenĭ cu fața

Chipurĭ de la Petroşanĭ.

foarte oacheșă, cu părul negru deosebit de strălucitor, cu mustățile și barba rare, de o frumuseță greoaie, adormită. Se văd și femeĭ rătăcite printre dînșiĭ, în țoalele lor ca pămîntul, acoperițe cu cîte o bucată de postav vrîstat, care li ține loc de umbrelă: aŭ părul pieptănat jos, și se înfășură cu o velitoare albă care li ascunde și bărbia.

Banița e numită de bună seamă după vre-un Ban, dintre ceĭ micĭ aĭ vechiuluĭ Ardeal, care-șĭ va fi avut reședința aice. Stația următoare e Petroșaniĭ, căruia nu numaĭ firma gărĭĭ ci și cea maĭ mare parte din ceĭ vre-o 8.000 de locuitorĭ aĭ săĭ ĭĭ zic *Petrozsény*.

Din clădirile cele marĭ și multe ale gărĭĭ te afli în mijlocul uneĭ așezărĭ omenești cum sînt acelea din America-de-Nord, prin locurile unde o mare bogăție a ieșit la iveală chemînd la sine pe doritoriĭ de cîștig răpede și pe muncitoriĭ cari primesc munca cea maĭ grea pentru plata cea maĭ mare. Biserică a catolicilor, biserică nouă, mare a Romînilor ortodoxĭ, veche bisericuță de lemn de pe la 1800, biserică unită cu zugrăvelĭ de Smigelschi, școlĭ de unde zburătăcesc copiĭ de tîrg, sporovăind ungurește. Nicĭ-un mare oficiu public, căcĭ Petroșaniĭ nu sînt un oraș, ci numaĭ un «nagy község», o «comună mare». Nicĭ parc, nicĭ sală de teatru, nicĭ bibliotecă populară. Așa ceva nu se aude

pe aicĭ, unde Jidanii ceĭ bogaţi se unesc cu Jidanii ceĭ săracĭ pentru a stoarce cărbunele pămîntuluĭ din acele două dealurĭ depărtate şi tot odată şi cîteva miĭ de muncitorĭ ungurĭ, slovacĭ, boemĭ, romînĭ de aice — dar puţinĭ —, romînĭ de la Săcărîmb şi Orăştie, pe unde se culege aur, şi pănă şi turcĭ. Pe departe sînt case marĭ pentru coloniile lor; în margine vezĭ căsuţe curate pentru cîte o gospodărie deosebită. Dar miezul tîrguşoruluĭ îl alcătuieşte o stradă largă în care tina se tot supţiază cu apă: de o parte şi de alta, prăvăliĭ proaste scot la uşĭ şi la ferestĭ mărfurĭ ieftene şi rele; celé maĭ multe table aŭ în forme ungurite nume evreieştĭ de obîrşie nemţească: Fischel Vogel, — amfibiu care şi zboară şi înnoată, dar nu piere, simbol al neamuluĭ săŭ, care mînîncă şi ce e în pămînt şi ce é în văzduh şi ce e în apă —, mi s'a părut cel maĭ interesant. Femeĭ legate la cap, lucrătorĭ în haine de oraş, Secuĭ cu pălării înnalte şi fireturĭ albastre pe scurteica neagră, — toate hainele şi feţele din lume se văd prin colţurĭ, pe cînd mulţimea cea mare a locuitorilor lucrează chinuită în pămînt la cărbunele negru care umple de duhoare aierul umed.

De jur împrejur se înnalţă nămilele munţilor fără păduri, cari sparg norii cu culmile lor golaşe. De o parte e Părîngul, cu vîrfurile celelalte două: Cîrja şi Mîndra. De alta, începe Reţea

urmat de Vîlcan și apoĭ de Straja, locul de pîndă asupra hotaruluĭ. Pe acele locurĭ, sămănate cu crucĭ de lemn supt acoperișurĭ de șindilă spartă, patima de cîștig a litfelor lumiĭ n'a gonit vechea viață de ticnă senină a ciobanuluĭ pletos și mițos, care-șĭ mînă oile pe plaiurĭ. Și în acest iad negru al «Petrozsénylor» îl maĭ vezĭ, mergînd încet pe căluțul împovărat de desagĭ saŭ răzimat de un zid murdar, privind cu ochĭ marĭ liniștițĭ la acest mare zbucium urît, care luĭ i se pare zădarnic, la această pripită despoiere a firiĭ de toate darurile și frumusețile eĭ pentru ca să vie apă la moara cîtorva Jidanĭ, pretutindenĭ pribegĭ.

Hotarul nu e maĭ departe decît șase kilometri. Unde se sapă o strîmtoare între munțĭ, e satul ardelenesc al Vîlcanuluĭ și pasul Vîlcan, prin care Jiiul românesc de la Lupenĭ, unit cu cel unguresc, care se trece aicĭ la Petroșanĭ pe un podeț al căiĭ ferate, — intră în România. La alt pas, al Surduculuĭ saŭ al Păiușuluĭ, țintește frumoasa șosea netedă care vine din țară ca o solie de muncă și de cultură, ca o dovadă de simț ales pentru frumuseță.

Lupeniĭ aŭ și eĭ gropĭ de cărbunĭ, dar, pe cînd la Petroșanĭ se lucrează cu baniĭ Jidanilor, cari aŭ gonit o mică societate brașovenească de concurență, dincoace capitalurile sînt franceze,

Aicï aŭ rămas și maï puținï din vechiï locuitorï romînï. Nimic nu mă chiamă într'acolo, și, cînd cele d'intîiŭ luminï se aprind la depositele minierilor, ieaŭ trenul de întors spre Haţeg, — uşurat ca de o grea povoară de oboseală, de nemulţămire, de stricăciune și decădere omenească.

CARTEA A VIII-A.

ȚINUTUL INIDOAREĬ.

I.

Spre Inidoara.

Toată noaptea vîntul s'a vînzolit cu norii şi ploaia a picurat din streşinĭ, îngropînd vara în cîntecul eĭ de jale. Dimineaţa se lămureşte slabă. Negurile fumegă pe munţĭ, unde ninge.

De la Haţeg, pe o altă vreme decît aceasta, se poate vedea biserica veche a Prislopuluĭ. Ieaĭ drumul Inidoareĭ, şi de la Silvaş, singurul sat ce întîmpinĭ, o cărare pe care nu pot sui trăsurile, apucă spre colţul de munte unde Domniţa Zamfira şi-a zidit lăcaşul de pomenire. Chiliile călugărilor aŭ durat pănă în vremea luĭ Iosif al II-lea, cînd le-a atins osînda acestuĭ Împărat, rostită împotriva tuturor mănăstirilor de supt Carpaţĭ, socotite ca adăposturĭ ale duşmanilor Unirĭĭ şi politicĭĭ religioase a Curţiĭ faţă de Romînĭ. Astăzĭ a rămas numaĭ biserica, de o formă neobişnuită în aceste părţĭ, dar foarte cunoscută la noĭ, cu un turnuleţ străbătut de ferestĭ prelungite. Ea s'a dres de maĭ multe orĭ, şi ar fi cu totul curăţită de cărţile vechĭ şi de

manuscriptele cu legătura prinsă în zalele veaculuĭ al XV-lea. Dar mormîntul Zamfĭreĭ, întipărit cu slove apusene, formînd o inscripție latină, s'a păstrat pănă astăzĭ în ctitoria fiiceĭ pribege a Domnuluĭ ucis.

Trenul duce la Inidoara în vre-o treĭ ceă-

Biserica Prislopuluĭ.

surĭ, suind înnapoĭ pănă la Piski și de acolo coborînd paralel cu suișul, prin valea Cerneĭ.

În partea întăiŭ a linieĭ, întîlnim locurile văzute acum cîteva zile în drumul liber cu trăsura. De supt Orlea, cu fărîma eĭ de ziduri îndoit mile-

nare, care-ţĭ strigă ca un rămas bun din ţara depărtaţilor strămoşĭ dacicĭ, un drum drept duce îndată la Ruşĭ, a căruĭ bisericuţă cu turlă orăştiană se vede chiar în margene. Tot aşa îţĭ iese înnainte şi turnul jupoiat al bisericiĭ din Streiŭ, oblojită de şchele. La Calanul-Mare trecĭ

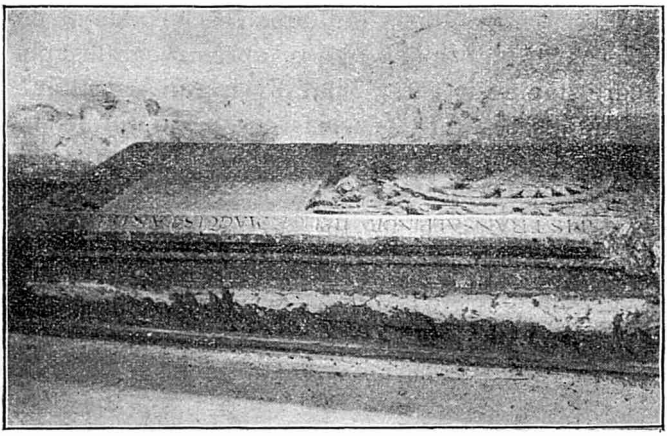

Mormîntul Domniţeĭ Zamfira la Prislop.

pe lîngă coşurile înnalte, atingĭ apoĭ cel Mic saŭ Feredeul, Baia Calanuluĭ, aĭ îndată biserica şvăbească a Batizuluĭ, căsuţele de la Bacĭa şi te afli supt clonţul de lut de la Piski, lîngă un monument amintitor al lupteĭ de la 1848 şi în sfîrşit într'una din cele maĭ marĭ staţiĭ de legătură ale Ardealuluĭ.

De la Piski o linie laterală pleacă la stînga încovoindu-se ușor pănă atinge rîul Cerna, care se varsă pe aicĭ în Murăș. În alte timpurĭ, ar fi o apă maĭ limpede, dar pe acest bielșug al ploilor în munte, Cerna, «Neagra», e un mare pîrău noroios, care se zbate destul de grăbit printre sălciile dese cu largul frunziș de argint, care-ĭ păzesc zburdălnicia tulbure. De la podețul pe Cerna, trenul apucă în jos, spre izvoarele apeĭ care stăpînește acest Ținut din apusul Ardealuluĭ.

Înfățișarea țerĭĭ e aceiașĭ ca pe la Streiŭ, în drumul spre Hațeg. Numaĭ toate sînt în maĭ mic: maĭ joase dealurĭ de lut, maĭ puțină apă între copacĭĭ maĭ strînșĭ, sate maĭ rare și maĭ micĭ. Dar, altfel, aceleașĭ miriștĭ de săcară, aceleașĭ porumbiștĭ uscate și aceleașĭ copereminte de șindrilă saŭ de țigle, scoțînd din mijlocul lor o biserică albă, curățică, cu turnul ca la Orăștie.

Se pare că în timpurĭ a fost pe aicĭ o puternică populație ungurească venită din părțile Bălgraduluĭ, poarta pe unde stăpînirea străină a intrat în Ardeal. Acuma Ungurĭĭ se maĭ află în patru sate: linia caută să atingă două dintre ele: Cristurul Cerneĭ și Peștișul (de sus și de jos). Celelalte două sînt maĭ departe: Hășdatul și Răcășdia. Unguri însă va să zică sătenĭ de limbă românească, de veșmînt românesc, cari merg încă la o biserică calvină.

De jur împrejurul cetățiĭ de odinioară, copleșită de nemeșie și iobăgie, se întîlnesc urme

din vechea Ungurime, moartă pentru totdeauna. Şi numele de sat străine aŭ căzut din întrebuinţare: Telekul e Teliuc, Felsö-Telekul Fîşteliuc. Pănă şi numele lor de familie sînt răsbotezate pe românește, şi eĭ le spun tocmaĭ aşa: Szerenyi e Săreniŭ, Budai, Budăŭ şi, aşa maĭ departe. Dar mare parte din locuitoriĭ acelor sate sînt şi de legea noastră: la Cristur văd astfel una lîngă alta două biserică purtînd alăturĭ crucea noastră românească şi steaua calvină.

Pe alocurea, biserică reformată nicĭ nu maĭ este, şi cea românească uneşte astăzĭ pe toţĭ sătenĭĭ; la Nădăştia s'aŭ întors la ea şi nemeşiĭ, cari poartă frumoasele nume româneştĭ de Tincă, Bughiul.

Dar şcoala de Stat lucrează învierşunat pentru a trezi o conştiinţă străină în aceĭ cari vin dintr'o altă viţă şi pentru a strivi pe a noastră la ceĭ ce-aŭ fost Romînĭ din vechĭ timpurĭ, cu toată întîmplătoarea nemeşie şi urmările eĭ. La gara care trîmbiţează firma maghiară de «Cserna-Keresztur», întreb pe un băietan care priveşte trenul: care e numele satuluĭ.

— Cserna-Keresztur.

— Nu ăsta. Doar e sat românesc!

— (Maĭ încet:) Îĭ zic Cristur.

— Tu eştĭ Romîn.

— Iè.

— Apoĭ de ce-ĭ zicĭ ungureşte?

— *Aşa trebuie.*

— Cum, trebuie?

— Trebuie, *musaĭ*.

Școlĭ românești nu prea sînt în aceste încunjurimĭ ale Inidoareĭ; ele lipsesc cu totul, și une orĭ și bisericile, în partea de sus a Cerneĭ, unde locuiesc în cătune răzlețe Pădureniĭ bunĭ și încețĭ, cu mintea întunecată. Dar s'ar înșela și ar plînge degeaba lacrimile sale acela care ar socoti că din cea maĭ strîns înfrînată școală de Stat poate să iasă altceva de cît meșteșugul ieften de a zice «bună ziua», «bună sara» și «mulțămesc» pe ungurește acelor cari aŭ față de domnĭ. Chiar Ungurii romanisațĭ învață înnapoĭ numaĭ atîta cît să poată rupe cîteva vorbe cu cîte un Ungur străin, care-și știe limba. Căcĭ totdeauna va hotărî în astfel de lucrurĭ felul cum vorbesc din vechiŭ ceĭ maĭ mulțĭ locuitorĭ aĭ unuĭ Ținut.

II.

Inidoara.

După Peștișurĭ trenul se oprește în stația «Vajda-Hunyad», ceia ce înseamnă *Hunyadul* Voevoduluĭ, al mareluĭ Voevod ardelean, într'un sens mareluĭ Voevod al Romînimiĭ, al crîncenuluĭ înfruntător de păgînĭ care a fost Ioan Corvin al cărturarilor, Iancu-Vodă al țeranilor noștri dintre cari s'a ridicat, Iancu-Vodă din Sibiiŭ al

creștinilor supuși din Balcani, cari și pînă astăzi îl cîntă în tînguirile lor slave. E iarăși un loc de evlavie al neamului, unul pe care-l cercetăm prea puțini și în care ar trebui să venim zilnic, și ceĭ de dincoace și ceĭ de dincolo, din România luĭ Carol I-iŭ, pentru ca să mărturisim astfel necontenit înnaintea dușmanilor, cari nu voiesc să creadă saŭ cari se silesc să uite, că «Hunyady János», grănicerul regatuluĭ unguresc, nemeșul, Banul de Severin, comitele Bistriței, Voevodul Ardealuluĭ, căpitanul general al Țeriĭ Ungurești, țiind locul de rege, în sfîrșit tatăl Craiuluĭ Matiaș, Ungurul cel mare, n'a fost decît feciorul luĭ Voicu Valahul care se zicea urmaș, prin dragoste tăinuite, al Voevozilor munteni și pentru aceia purta în scut corbul Țeriĭ-Românești, păzit de cornul luniĭ cu steaua.

De mult, era aicĭ lîngă Cerna tulbure, lîngă măruntul pîrăŭ al Zlaștiuluĭ, cu numele vechiŭ moștenit de la Slavĭ, un cuib de țerănime luptătoare, gata să apere hotarul împotriva năvălitorilor ce sosiaŭ din pasul lin al Banatuluĭ. Aveaŭ drepturĭ pentru ostenelile lor, și regiĭ li recunoșteaŭ o nobleță pe care n'o căpătaŭ iefțen. Dintre acești ostași cu căciula în cap, opincile în picioare și arcul pe umerĭ s'a ridicat Iancu, spre cel maĭ mare viitor pe care l-a avut între străinĭ un Romîn, un țeran al nostru din Ardeal. S'a bătut, lungĭ anĭ de bărbăție, la Poarta de fier a Ardealuluĭ, care ar fi fost de

lut fără vitejia luĭ, apoĭ la izvoarele Ialomiței muntene, lîngă Vlad Dracul din Tîrgoviște, în sfîrșit pe cîmpiĭ de luptă aĭ Balcanilor, pănă la Varna, în vederea Mării Negre, unde i-a perit regele, pentru nebunia luĭ ușuratecă, luînd cu dînsul și biruința oștiriĭ creștine. Și în pragul bătrînețeĭ moartea l-a atins și pe dînsul, dar nu acasă, în cetățuia luĭ de pe Zlaștiŭ, ci departe în corturile de supt cetatea Belgraduluĭ sîrbesc, d'innaintea căreia el făcuse să fugă un Sultan, unul din ceĭ maĭ marĭ pe cari i-a avut Turcimea.

Cetățuia luĭ a crescut și s'a împodobit cum neam de neamul luĭ nu visase, în ceasul cînd tînărul Matiaș, fiul eroului romîn al Creștinătățiĭ, ajunse rege peste Ungurĭ. Un vestit rege, care-și amintia de virtuțile tatăluĭ, dar de sîngele unguresc al maică-sa, Elisabeta Sălăgeanca, și, de fapt, vedea maĭ mult decît orîce țintele mîndrieĭ sale neînfrînate. A vrut Boemia, a vrut Viena, și le-a avut, a vrut Țara-Românească și a primit jurăminte goale, a vrut Moldova și s'a întors în fugă ducînd cu el darul ascuțit și multă vreme dureros al săgeții luĭ Ștefan-cel-Mare. Nicĭ el, mărețul Craiŭ, încunjurat de scriitorĭ italienĭ cari vorbiaŭ latineasca bună a Renașteriĭ, de pictorĭ italienĭ așa de marĭ, ca Filippino Lippi, de Curtea bogată și trufașă a soțieĭ sale de bătrîneță, Beatricea, fiica regeluĭ din Neapole albastra, și el a murit aiurea decît cetățuia ardeleană unde o cămăruță i-a fost leagănul. În de-

părtata Vienă împărătească s'a desfăcut sufletul luĭ, care se deşteptase în acest unghiŭ sălbatec de Romînime, între căciulariĭ pletoşĭ aĭ părinteluĭ săŭ, Voevodul.

Cetatea, împodobită de Matiaş prin meşteriĭ luĭ străinĭ, vestiţĭ în lume, cu ferestĭ gotice, cu uşĭ încadrate în piatră sculptată, întocmaĭ după felul obişnuit în clădirile luĭ Ştefan-cel-Mare învingătorul, se vede îndată străpungînd noriĭ de ploaie cu turnurile eĭ ascuţite pe care o restauraţie pretenţioasă a tot învîrtit curcubeie cu colorile Ungarieĭ. Odată era vorba să se aşeze aicĭ pentru vînătorile de vară nenorocitul archiduce Rudolf: atuncĭ ar fi avut un rost cheltuielile marĭ ce s'aŭ făcut pentru a căptuşi ruina, care se cuvenia să rămîie ruină, cu strălucirea ţiglelor, basalturilor, auriturilor, sticlăriilor nouă, cu bogăţia stemelor şi podoabelor de odinioară. Aşa însă, o astfel de prefacere, în material noŭ, pretenţios şi vulgar, e ca şi cum s'ar fi gîndit cineva să îmbrace în rochie de bal, din vremea eĭ de alminterea, scheletul uneĭ Împărătese moarte de mult.

Străbatem, trecînd peste lungul pod umblător aruncat de-asupra adîncimiĭ unde curge Zlaştiul, lungul şir de încăperĭ marĭ şi micĭ din care se alcătuieşte cetatea. Vedem odăile regeluĭ Matiaş, de unde privirea cuprinde toată valea Cerneĭ până la Munţiĭ Apusenĭ, supt linia, colţurată îndrăzneţ, a cărora curge Murăşul, sala lungă a

cavalerilor, și unele și cealaltă restaurate, printr'o restaurare trufașă budapestană care a gonit de aicĭ stafiile mărețe pe care le cauți înnainte de toate. Alte sale însă aŭ rămas încă locuite de amintirĭ, cărora li plac zidurile scormonite, frescele șterse de timp, din care sé descopăr fețe frumoase, zugrăvite de pictorul italian, și rînduri de slove colțurate. Dar nicĭ în aceste încăperĭ, împărăția trecutuluĭ și a poesieĭ nu va fi lungă: o parte din pereți a fost jupuită de fresce, care așteaptă în cutiĭ să fie trimese la Pesta, de unde vor veni altele, nouă-nouțe, *întocmaĭ* ca acestea. O sală uriașă cuprinde cea maĭ mare parte din castelul luĭ Matĭaș, pe lîngă care se maĭ deosebesc puternicul turn *Neboisa* și înnăditura principeluĭ Gabriel Bethlen, care voise să pregătească astfel un adăpost vrednic pentru soția de neam mare ce-și adusese din Apus, Caterina de Brandenburg, Crăiasa Cătălina a Ungurilor. Din acele ziduri moarte ale saleĭ uriașe pare că-ți maĭ vin încă șoptirĭ despre vechile solĭi ce aŭ venit în fața mareluĭ rege, și între care eraŭ mîndriĭ boierĭ aĭ luĭ Ștefan însuși, prieten înnainte și după biruința sa asupra Ungurilor.

Și astăzĭ staŭ de jur împrejurul cetățiĭ cu șanțurile buruienoase căsuțe românești, cu lungĭ coperișurĭ țuguiate și cerdace de umbră. Prin astfel de case orașul se prelungește pănă departe. În

ele staŭ vre-o 2.800 de locuitorĭ din neamul nostru. Eĭ aŭ doĭ protopopĭ (protopopia neunită

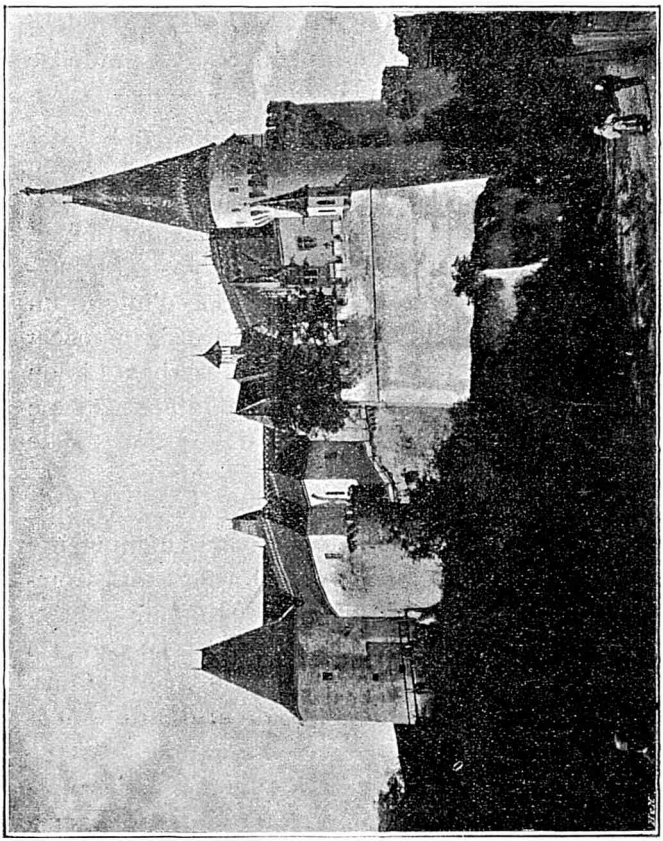

Cetatea lui Matiaș Craiul.

e nouă), două Băncĭ cu rosturĭ deosebite, *Corviniana,* lîngă monumentul ce poartă corbul hu-

niadic și Ardeleana, care, mijlocind pentru grîne, gonește jidănimea din sate; eĭ aŭ avocat romîn și un mic, cu mult prea mic cerc de *inteligență* românească. Guvernul nu vrea să li îngăduie o casină — așa încît aŭ numaĭ un birt unde se adună, pe cînd casina ungurească se ține la Romînul din Bretia «Bretyan Miklós» —, dar s'a înjghebat o bună reuniune de cîntărĭ. Ceia ce e frumos și ar trebui imitat și aiurea e că această reuniune cîntă și la biserica, maĭ nouă, a neuniților și la cea veche, care e astăzĭ în stăpînirea «greco-catolicilor». În cea d'intăiŭ un notariŭ regesc înstrăinat, Bonts, care s'a împușcat dăunăzĭ, a impus ca icoană un scîrbos tabloŭ de vestit pictor unguresc, care înfățișează pe Isus dus în giulgiŭ jidovește de o grămadă de Evreĭ, de sigur bunĭ patrioți maghiarĭ.

Cealaltă are o însemnătate deosebită și trebuie să se numere printre cele maĭ vechĭ monumente de artă românească în Ardeal. Negustoriĭ Companieĭ grecești, cuprinzînd și Romînĭ, aŭ înnălțat-o la 1634, cum spune inscripția, care s'a păstrat încă, pomenind și numele celor doĭ protopopĭ de atuncĭ. Candelèle de argint de la iconostas sînt tot din acea vreme, și una a fost dăruită de un Sluger de la Muntenĭ. Aceiașĭ zugravĭ de la 1634 aŭ împodobit și catapiteazma și toată biserica. Chipurile șterse ale sfinților s'aŭ stricat și maĭ răŭ după nenorocita ideie de a chema un Jidan ca să le tămînjească, după

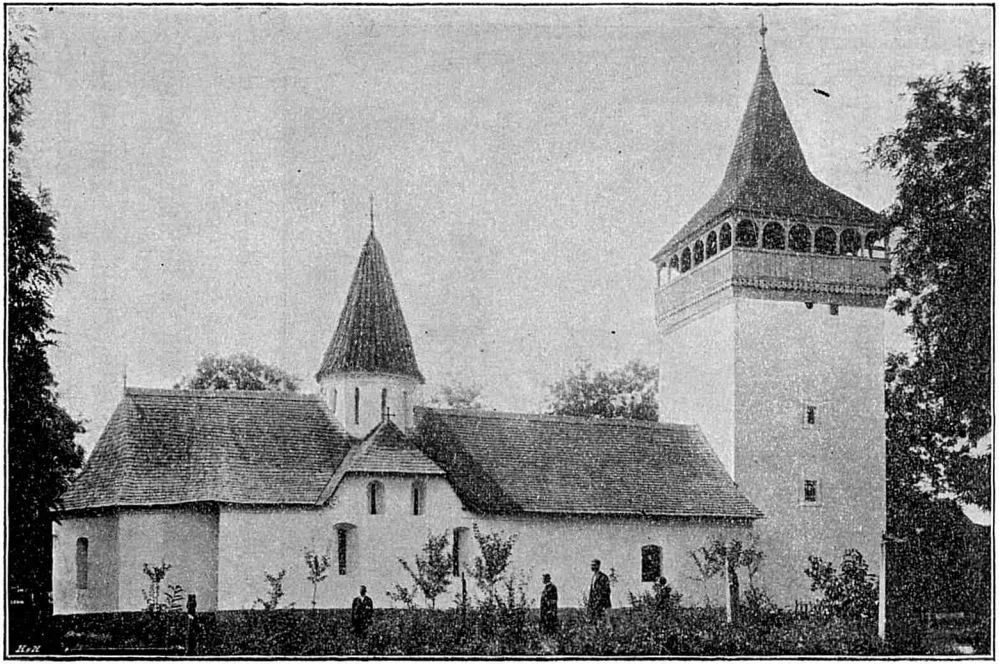

Biserica cea veche din Inidoara.

un sistem special, cu uleiŭ. Turnul cel puternic de la intrare e adaus de curînd, ca și pridvorul. Eraŭ odată numaĭ un naos și un pronaos, despărțite prin stîlpĭ cari sprijină un turnuleț scrijelat, acoperit astăzĭ cu veche țiglă înnegrită. Clădirea e așa de bine făcută, încît ea poate să

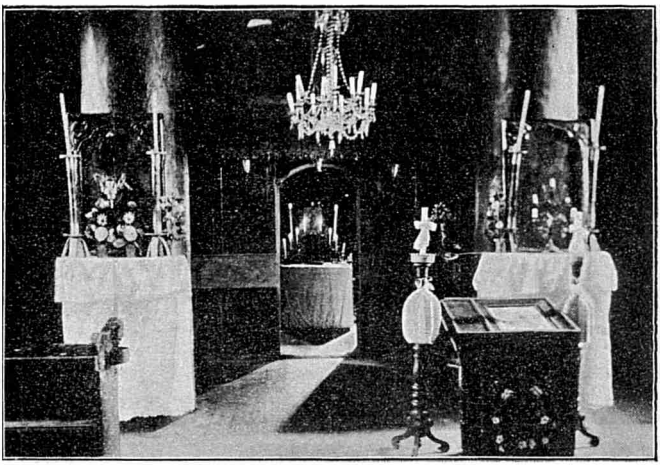

Aceiașĭ biserică pe din năuntru.

maĭ ție multă vreme fără să se atingă temeiurile eĭ.

Chiar lîngă cetatea luĭ Matiaș Craiul, cu broboadă tricoloră, se înnalță uriașele coșurĭ ale uneĭ topitoriĭ de fier a Statuluĭ pe lîngă care cea de la Calan e numaĭ o jucărie. Piatra de fier se aduce din Ghelmarĭ, spre care duce pentru

aceasta o linie ferată deosebită. Icĭ şi colo se află în jurul oraşuluĭ, până în margenea pădurieĭ, aşezărĭ de lucrătorĭ ocupaţĭ la această mare muncă metalurgică. Numaĭ în Inidoara se află vre-o 2.000 de Ungurĭ, de Slovacĭ unguriţĭ, de Italienĭ cari deocamdată se daŭ şi eĭ drept Ungurĭ, şi de alte lifte pe care cîştigul le ţine aicĭ. Primarul, bunul bătrîn Dănilă, e încă în fruntea comuneĭ cu majoritatea de alegătorĭ romînĭ. Dar în strada tinoasă, cu case fără nicĭ-un stil, care, ca la Petroşanĭ, face mijlocul oraşuluĭ, se simte viaţa nouă a străinătăţiĭ; cîte un lucrător ispitit se pierde pentru neamul nostru, iar negustorimea trîntește, de hatîrul celor maĭ bănoşĭ, firmă ungurească, ca d. Bretyán Miklós. Şcolile sînt ungureştĭ, şi copiiĭ cari le mîntuie trec la gimnasiul, la şcoala reală, fireşte ungureştĭ, din Deva apropiată.

Urmăm cursul Cerneĭ, ce freamătă supt aceleaşĭ sălciĭ dese pentru a vedea un sat din împrejurimĭ, Teliucul. De la o vreme drumul îngust e strîns între ciudaţiĭ părețĭ ruginiĭ-negricioşĭ, ca tămînjiţĭ cu sînge, de unde ciocanele muncitorilor desfac piatra de fier pentru a o trimete prin vagonetele unuĭ drum direct la Calan. Teliucul are şi el o sumă de frumoase case ungureştĭ şi la capăt amestecul sărăcăcios al caselor de modă veche, în care staŭ aĭ noştri, ţiindu-se maĭ mult cu cărăuşia într'un Ţinut aşa de sărac. În hanul

de la drum zbiară sătenï cu mantale de abà și cu pălăriuțï ungurești răsfrînte drept pe lîngă fund. Biserica, înnoită, e încă din veacul al XVIII-lea, și însemnările de pe cărțile de slujbă daŭ nume de obîrșie vădit unguréscă, pe lîngă altele frumos românești ca Zăvoian, Hîrban : numele de botez se pune nemește, ungurește la sfîrșit. La întorsul, înnălbit din cînd în cînd de luna ce călătorește prin norii vineți, întîmpinăm șiruri de cară ale pădurenilor tăcuți cari aduc spre casă, pentru hrana în timp de iarnă, cucuruzul căpătat prin zeciuială din cîmpiile murășene pe care le-aŭ lucrat în sama «domnilor».

CARTEA A IX-A.

ȚINUTUL DEVEĬ.

I.

Spre Deva.

Chemarea de la usina de fier trezește odată cu ziua într'un lung urlet care modulează în coșurile înnalte o arie sălbatecă.

De la Inidoara pănă la Deva se poate merge cu trăsura întorcîndu-te la Piski pentru a înnainta cîțiva chilometri pe linia cea mare, spre Apus. Drumul cu trăsura cruță încunjurul și lunga așteptare în acea gară măreață a tuturor răbdărilor. Ajungi în vre-un ceas și jumătate, dar plătești pentru aceasta aproape cît se iea de obiceiŭ pentru o zi întreagă, patru florini. Mai ales cînd ești «boier din Țara-Românească», speță de oameni pentru care toți otelierii din Ardeal, de la Jidanul patriotic pănă la Romînul accentuat și cu numele de botez pus la sfîrșit, aŭ o îngrijire deosebită.

In dimineața foarte rece luăm strada prin care se iese din oraș, pe la «Dima Nikulae», «Here-

tik A.» și alți Maghiari tot așa de neaoși. Șoseaua se desfășură drept înnainte pe lîngă apa Cerneĭ și linia căiĭ ferate, unde o locomotivă singură lunecă după sălciĭ pufăindu-și fumul în urmă. Femeile din Peștiș, îmbrăcate ungurește cu toatele, — tulpan pe cap și rochie scurtă de lînă cu florĭ, — se întorc de la tîrg unde aŭ adus merindele de fiecare zi ale locuitorilor. Cîte un lucrător trece cu șăpcuța pe ceafă. Dintre aĭ noștri cu port românesc, văd numaĭ un moș cu pletele rare în vînt și un bărbat tînăr care-și duce încet în car nevasta bolnavă, culcată pe perna înflorită, supt cățaveica de blană. Mulțĭ Romînĭ din aceste părțĭ aŭ fața străină, bălană, cu ochiĭ șterșĭ și nasul turtit. Chiar și pe ceĭ ce nu se deosebesc prin aceste liniĭ ungurești îĭ înstrăinează, pentru cine nu e deprins, acea urîtă pălărie mică, cu margenile aduse în sus și încolțite la spate.

Pe un deal se ivește cel d'intăiŭ sat, Buitorul. E întreg de limbă românească. Peste puțin trecem prin Peștișul încunjurat cu largĭ grădinĭ de verze, din care se hrănește orașul vecin. Foarte mulțĭ sătenĭ, maĭ ales pe unde sînt casele cele maĭ bune, aŭ fețe bălane, cu ochiĭ palizĭ, cari vădesc obîrșia ungurească. Biserica ce se vede din drum nu poartă semnul crucii. Și aicĭ ca și în satul vecin al Cristuruluĭ, foarte puține din casele, destul de bine clădite, poartă, ca în Ți-

nuturile adevărat românești ale Ardealului, numele gospodarului și leatul întemeierii.

Dealurile din dreapta înfățișează acuma cele două Bîrce. Cocișul, un Ungur gras cu mustățile dîrzite a nemește și cu fireturi scîlciate pe *roc* (surtuc), lămurește că în Bîrcea-Mare sînt Romîni și în cea Mică Unguri. «Dar», adauge el fără durerea pe care ar simți-o un «patriot» de la orașe, «Ungurii vorbesc mai bine românește decît ungurește».

Dintre nemeșii romînî, de lege reformată, aî Bîrceî de iobagî din veacul al XVII-lea s'a înnălțat la lumina vieții politice acel Acațiu, Akos Bîrceanul, Barcsai, căruia aî noștri de peste munte îi ziceaŭ Barciaî Acoș, cunoscîndu-l din atîtea solii împlinite la dînșii pentru Rákóczeștî, și care la sfîrșit ajunse, din voia Turcilor, Craiŭ ardelean. Un jalnic Craiŭ de puține zile, care și-a pus capul pentru această cinste trecătoare. Nimenî din neamul săŭ nu s'a gîndit apoî la principatul Ardealului. Astăzî încă de-aî luî staŭ în castelul înnoit al Bîrceî și unul a fost șpanul Deveî. Tocmaî întîlnim într'o trăsură foarte luxoasă, cu vizitiul în uniformă neagră, pe soția și sora sa ducîndu-se la moșie, spre acel vechiŭ leagăn de Crăie nenorocită.

Intrăm acuma în satul pe care Romînii noștri îl numesc Sîntohalma, după un nume unguresc care înseamnă: dîmbul plugaruluî. Dîmburî sînt destule și plugarî iarăși, dar Ungurii ce vor fi

fost la început n'aŭ maĭ rămas cu însușirea de ființe care vorbesc ungurește. Sînt astăzĭ numaĭ și numaĭ Romînĭ în case care aicĭ poartă totdeauna însemnarea îndatinată pe tencuiala poduluĭ. Ba românească e și proprietatea mare a cîmpilor de grîŭ și cucuruz din margine; le stăpînește văduva mareluĭ proprietar Șerban, soacra avocatuluĭ Marghita din Geoagiul-de-jos. La dreapta se maĭ vede mulțimea de case a Sînt-Andrașuluĭ, pentru limba ungurească pierdută a căruia spune o vorbă tristă cocișul nostru.

Acum se văd bine Munțiĭ Apusenĭ, albaștri, în fund. În față, de-asupra Murășuluĭ ascuns într'un fald de vale, se desfășură o perdea de înnalte predealurĭ cu cîte o rămășiță de pădure de-asupra și jos o salbă frumoasă de sate. Cel din urmă la dreapta e cel de la Piski, cu acea mare mușcătură pe care i-aŭ făcut-o rîndurile de lucrătorĭ cari, din cele maĭ vechĭ timpurĭ, aŭ scos de aice piatră roșie. Maĭ aproape, cam în fața noastră se deslușește un vîrf stîncos purtînd pe dînsul o cetate sfărîmată, cu liniile dărăpănate, dar foarte ușoare de înțeles, — colț de stîncă istorică de-asupra stînceĭ sălbatece.

II.

D e v a.

Aceia e vestita cetate a Deveĭ, dincoace de Murăș. Poate că Ungurii năvălitorĭ în veacul al XI-lea aŭ găsit-o în mînile unuĭ Voevod al Romînilor, cu numele și faptele pierdute, ca ale unuĭ învins. Dar clădirea așa cum se deslușește astăzĭ e, neapărat, mult maĭ nouă. Ea a fost pusă din noŭ în stare de luptă de către acel general al Ferdinandiștilor, sprijinitorilor Craiuluĭ austriac Ferdinand în Ardeal, care a fost Spaniolul Ioan-Baptist Castaldo. De aicĭ s'aŭ hotărît atîtea mișcărĭ de oaste împotriva zapolyenilor, cari țineaŭ cu Craiul ungur, și din acest loc s'aŭ trimes chiar feciorĭ de Domnĭ pribegĭ pentru a căuta, cu haiducĭ din aceste locurĭ, stăpînirea asupra Moldoveĭ și Țerii-Românești ; un Radu Iliaș, un Alexandru-Aron. Apoĭ cetatea și-a pierdut cu totul însemnătatea, ajungînd numaĭ un adăpost la vreme de nevoie al locuitorilor satuluĭ de jos, al Deveĭ. Pănă ce la 1849 un căprar din oastea Moților, se zice, s'a furișat aicĭ, jertfindu-șĭ viața, și a făcut, prin praf de pușcă, să izbucnească pietrele sure ale vechiuluĭ cuib de tiranică stăpînire.

Astfel ea stă pe munte, cu vîrfurile eĭ ciunte și dislocate, ca un *memento mori,* ca o prezicere de peire prin acĕleașĭ puterĭ uriașe ale

țerănimiĭ «valahe» ce nu maĭ poate răbda, — de-asupra orașuluĭ unguresc, maĭ mult noŭ, al Deveĭ. Căcĭ, aicĭ, vre-o 3.000 de oamenĭ sînt tot negustorĭ evreĭ, botezațĭ în cristelnița patriotismuluĭ unguresc fără cruce, funcționarĭ ungurĭ și cîteva alte familiĭ de renegațĭ, pe lîngă cari s'aŭ maĭ strîns și meșteșugarĭ, muncitorĭ din Ținuturile ungurești vecine. Ba chiar la intrarea de spre Inidoara ne-aŭ întîmpinat frumoase case albe în șir, înnaintea cărora îșĭ făceaŭ odihna Dumineciĭ în șir țeranĭ chiaburĭ și femeĭ cu fuste colorate, foarte scurte, fete cu panglicĭ în cozile lăsate pe spate, copiĭ obraznicĭ cari țipaŭ după noĭ, românește : «cine eștĭ», — toțĭ Ceangăĭ, venițĭ nu de mult din Bucovina, cu portul și datinele lor, cu legea lor catolică, vădită prin crucile spinoase de pe coperișurĭ și prin crucifixele din marginea drumuluĭ, înflorite și încununate.

Pentru această străinătate se îngrijește foarte bine un frumos orășel, cu pavaj bun, cu case marĭ și cu o mulțime de palate ale Statuluĭ: al comitatuluĭ, al școliĭ reale, al judecătorieĭ, al finanțelor și altele. Pretutindenĭ sună limba ungurească, vorbită de Ungurĭ maĭ noĭ saŭ maĭ vechĭ. E decĭ un fel de mic raiŭ al «patriotismuluĭ» în Ardeal.

De la aĭ noștri ceĭ vechĭ se păstrează în museul comitatuluĭ, care mi se arată de alminterea cu cea maĭ mare bunăvoință, inscripțiĭ romane

din Grădiște, bucăți de piatră împodobite cu leĭ, cu cocorĭ frumos desfășurați, cu florĭ, culese toate din acel cîmp de moarte al Sarmisagetuzeĭ, al Ulpieĭ Traiane. Ceĭ noĭ, vre-o mie-două de locuitorĭ aĭ margineĭ, toți de lege neunită, aŭ un protopop și un preot la o biserică nouă, foarte încăpătoare și bine ținută. Lîngă ea o școală păcătoasă se ascunde în fundul curții; cît timp se vedea firma din stradă, toți patrioții tinerĭ cari treceaŭ, o acopereaŭ de murdăriĭ și de batjocurĭ; acum ea își îndeplinește misiunea acolo, în ascunzătoarea eĭ de prigonire, în care se pregătește astfel prin lumină viitorul.

Iarăși întimpin cea maĭ bună primire în casa avocatuluĭ Hoszu Longin, a căruĭ soție e fiica bătrînuluĭ «badea Gheorghe», căpetenia partiduluĭ național.

*

În dimineața rece văd biserica noastră. A fost odată în Deva o bisericuță de lemn, din care aŭ maĭ rămas numaĭ cîteva scînduri în cimitir. Ea pare să fi fost înnălțată pe la 1700, cînd nu se pomenia nicĭ picior de străin în sătuceanul românesc al Deveĭ, de generalul împărătesc și Ban al Oltenieĭ cucerite de Austriacĭ, Gheorghe Cantacuzino, cum se pare a dovedi o însemnare de pe Evanghelia luĭ Șerban-Vodă, păstrată în biserica cea nouă. Cea veche i-a lăsat acesteia și cîteva icoane, care datează de la sfîrșitul veaculuĭ al XVIII-lea și poartă nume, cu

sunet unguresc, de locuitorĭ romînĭ aĭ tîrgului ce se alcătuise, cu meșteriĭ și negustoriĭ săĭ, printre cari și cîțiva *companiști*. Biserica de astăzĭ are între poporeniĭ săĭ destuĭ meșteșugarĭ, cari nu desprețuiesc întîmplător încuscrirea cu străiniĭ, cum se vede din unele nume neașteptate ale femeilor (Cserey — Evreŭ botezat —, Schuster, ș. a.). Sînt mulțĭ credincioșĭ, dar zidirea aceasta, începută în stil mare și încheiată răpede și ieftin cu un biet turnuleț, se lămurește prin gîndul ce avuse Șaguna de a face din Deva, încă neînstrăinată, o nouă reședință de episcop al Romînilor și din zădărnicirea acestuĭ gînd.

III.

Dobra și împrejurimile eĭ.

Linia ferată duce spre Apus la Arad, prin valea Murășuluĭ, care e de o frumusețĕ sălbatecă deosebită. Începeĭ pe malul stîng, lîngă vărsarea Cerneĭ grăbite, care a prelins margenile orașuluĭ. Eștĭ între dealurile mărginașe în această parte și între înnălțimile, de peste apă, ale Munților Apuseni cari arată printre modîlcile înnalte, acoperite cu pădure tînără, depărtatele culmĭ albastre ale Moților, mărginașiĭ Deveĭ, pe care o înspăimîntă. În stînga se vede un singur sat, pe cînd în dreapta vin în șir Șoimușul, curat românesc, Mintía, unde o bisericuță de lemn de-a noastră se ridică lîngă o biserică mare a

popeï calvinesc cu căciuliţa de catifea, rămîind însă tot al nostru satul: tot bune căsuţe curate cu coperemîntul de şindilă, ţuguiat ca în Moldova. Branişca are şi coşurï de fabrică. Acolo se trece Murăşul, larg, desfăşurat între sălciï. Spre munte vine acum satul românesc fără amestec ce poartă însă ciudatul nume de Gothadia, care dovedeşte că şi în acest loc noï am înlăturat saŭ am înghiţit pe alţiï. Dar trenul se opreşte în gara de legătură a Ilieï, ce-şï răsfiră casele după arborï. Ilia e locuită numaï de Romînï şi are un protopop de lege neunită.

De aicï o ramură laterală a căiï ferate apucă înnapoï spre Murăş şi merge la centrul maï mare românesc al Dobreï. La staţie nu aşteaptă nicï-o trăsură, şi pornim în sus pe drumul umed, lîngă apa Dobreï care spumegă învîrtind roatele negre ale morilor. Tot case gospodăreştï în curţï marï, bine împrejmuite, ca ale unuï sat model. Banca românească se vede în curînd: biurourile-ï sînt pline, pe cînd maï departe sucursala băncii maghiare din Orăştie tînjeşte cu totul goală. O piaţă mare cuprinde o biserică a catolicilor străinï şi un otel numit «La husariŭ».

Căcï Dobreniï aŭ fost pe vremurï catane împărăteştï, grăniceri călărï, husarï din neam în neam. Biserica frumoasă pe care aŭ înnălţat-o eï la 1815, supt protopopul Iosif, are sfeşnicare cu vulturul bicefal şi pe tabla de marmură nea-

gră se amintește și caracterul «nemeșesc și preveleghiat» al orașuluĭ. Până astăzĭ locuitoriĭ «comuneĭ marĭ» aŭ o fire mîndră și războinică. Puținĭ străinĭ s'aŭ așezat între eĭ: cîte un meștesugar ungur, cîte un Evreŭ, ba chiar un Sîrb care s'a ovreit ca să iea o Jidaucă. E ciudat să întîlnești într'un astfel de loc românesc numaĭ firme cu numele schilodite: Musztécz pentru Musteață ș. a. Se zice că fără aceasta nu s'ar da negustorilor concesia de nevoie. În biserică am maĭ văzut frumoase sfeșnicare nouă, lucrate de un bătrîn cantor, păstrător aspru al tipiculuĭ și care dă în gura satuluĭ pe cine ar cuteza să calce sfînta slujbă, vechea datină.

Protopopul Dobreĭ e soțul uneĭ vere a poetuluĭ Iosif. Răpede, el face rost de o trăsură, luată de la Sîrbul ovreit care face acum «ziua lungă», cînd nu se lucrează și nu se vorbește, și ne întovărășește chiar, în drumul spre Gura Saduluĭ.

Străbatem iarăși piața, unde se întîmpină Bănățenĭ din vecinătate, cu căciulĭ țuguiate, mantiĭ verzĭ lungĭ, cu fireturĭ ca ale Oltenilor noștri și cu opincĭ întoarse fudul la vîrf. Înnaintăm pe un drum de sară între cucuruzele tărziĭ și marile grădinĭ de verze pe care le lucrează Bulgariĭ, cari pleacă înnapoĭ acasă, cu cîștigul anuluĭ și une orĭ cu o nevastă luată dintre Romînií de aicĭ, din jurul Deveĭ. Sătișorul Stretia saŭ Strechia are o frumoasă biserică nouă, clă-

dită din datoriile ţeranilor către preot, dintr'un ajutor de la «rege», ba chiar şi dintr'o subvenţie a Statuluĭ. Lîngă el merge Murăşul, şi-l trecem a treia oară la un «brod» ţinut de un străin, dar mişcat de Romînĭ vînjoşĭ.

Dincolo, se varsă un rîuleţ de nimica, al cărui nume, Sadul, aminteşte Sadul de lîngă Sibiiŭ, al neamuluĭ Clainilor. De la el se chiamă Gura Saduluĭ un sat măricel, cu şcoală bună şi cu o biserică ce merită toată luarea-aminte.

Era în ruină, şi Statul, aflîndu-ĭ vechimea, pe care învăţaţiĭ luĭ o socot cu mult maĭ mare, a brevetat-o monument istoric şi a luat asupră-şĭ reparaţia. Ea se face încet, cu un antreprenor italian, care o cam uită, şi cu lucrătorĭ străinĭ cari aŭ mîntuit abia să o aştearnă cu un cătran care ne încleie de pămînt.

Biserica, foarte mică, are în faţă un mare turn cu cerdac, făcut în timpurĭ de tot nouă. Pe o uşă laterală se intră într'un pronaos, odinioară pridvor, pe zidurile căruia un zugrav din Piteştiĭ Romănieĭ şi altul din Deva aŭ zugrăvit acele scene din Iad şi Raiŭ, cu muncile dracilor şi cetele senine ale fericiţilor, care împodobesc toate bisericile noastre. Zugrăveala aceasta şi a întregiĭ bisericĭ e relativ nouă, abia din anul 1765.

Din acest pronaos se desfac treĭ intrărĭ, dintre care cea din mijloc e a unuĭ naos, boltit la străni şi la altar, şi rotunjit sus pentru un tur-

nuleț, pe cînd celelalte duc la două cripte, menite de sigur pentru înmormîntarea ctitorilor. În săpăturile ce s'aŭ făcut la reparație a fost găsită o piatră sfărmată, pe care se ceteşte o rugăciune pentru mortul ce s'a odihnit supt dînsa şi data de 1618 pentru răposarea luĭ; numele celuĭ îngropat a pierit însă cu totul. El trebuie să fi fost însă din neamul ctitorilor, şi aceştia n'aŭ putut fi alțiĭ decît iarăşĭ boierĭ saŭ Domnĭ pribegĭ de-aĭ noştri. Bethleniĭ aŭ stăpînit la urmă moşia, şi nu e cu putință să se urmărească pănă departe domniĭ ce aŭ avut acest pămînt înnaintea lor. Biserica a stat fără îndoială mult timp în ruină pănă s'aŭ înlesnit a o drege sătenii din 1765, cari n'ar fi avut altfel mijlocul de a o clădi din piatră.

Cînd ne întoarcem noaptea către casa notaruluĭ, care ne-a ospătat, sătenĭ cari se întorc de la lucru, trec lin în zeghele plouate care-ĭ acopăr. Un băieţaş aleargă căutînd ceva:

— Un' te ducĭ, băiete?

— Mă duc pe drum...

Între lucrurile bisericiĭ, păstrate acuma la şcoală, găsesc nişte sfeşnicare cu vulturul împărătesc, lucrate tot aşa de bine ca şi acelea din Dobra.

Trenul accelerat mă aduce răpede înnapoĭ la Deva.

CARTEA A X-A.

MUNȚII APUSENI.

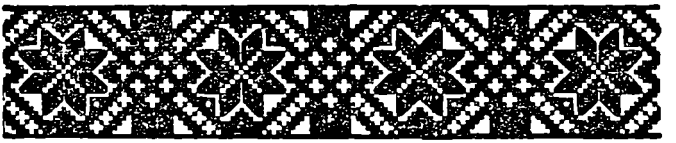

I.

Spre Brad.

Las orașul a doua zi, pe o vreme de mocneală tristă, îndreptîndu-mă spre Brad, centrul de cultură românesc din Țara Moților. Acuma n'am nicĭ-un tovarăș de drum, și birjarul, care slujește la un Romîn, se vede a fi un țigănaș care nu știe și nu pricepe nimic. Încotoșmănat în zdrențele albastre ale unuĭ palton bătut de multe ploĭ, coborît în niște cizme marĭ care nu sînt ale luĭ și încununat cu o pălăriuță verde, el stă mut patru ceasurĭ întregĭ înnaintea mea.

Pe lîngă crîșma cetățeanuluĭ Blum se iese din Deva conaționalilor săĭ, în umbra cetățiĭ, al căruĭ deal se ridică uriaș, căptușit cu tufișurĭ dese, de pădure tînără. De la zidurile sparte, din care se înțelege maĭ bine o tablă sură străpunsă de ferestĭ deschise în două șiruri asupra norilor, se întinde o coamă de înnălțimĭ care se surpă în jos. În dreapta, foarte departe, culmĭ

înnalte se înfățișează în marĭ pete albastre. Iar în față satul Șoimuș scoate la iveală vechea biserică a Calvinilor.

Aceasta e ca un fel de poartă de intrare spre strîmtorile Romînilor din Munții Apuseni, ale căror cătune și sate se ascund în acele văĭ înguste, în acele păduri rare care cuprind zările. Aicĭ iarăși muntele și toate adîncurile, toate adăposturile, tainițile și locurile luĭ de pîndă vorbesc despre o înviersunată luptă pentru viața și libertatea unuĭ neam nenorocit. Și aicĭ stîncile aŭ fost înroșite de sînge, și aicĭ apele aŭ spălat trupurile celor căzuți, și aicĭ din freamătul pădurii se deslușește o veche poveste de jale, plîngerea necurmată, duioasa chemare a morților ce n'aŭ fost răzbunați. E încă unul din locurile noastre de mucenicie glorioasă. Ca Decebal din pragul Carpaților, Horea, Craiul fioros al țeranilor scoși din minți de suferințile iobăgieĭ la străin, a luptat îndărătnic și nemilos, pănă ce arma i s'a frînt în mînă și cununa de spinĭ a morții silnice i s'a coborît pe fruntea brăzdată de ostenele și nenorocirĭ. Se arată chiar în margenea Deveĭ, din jos de cetate, moșinoaiele scunde supt care zac cîțiva dintre aĭ săĭ, culeși din grămadă pentru a fi tăiați și aruncați în șanțul calăuluĭ. Din aceste biete morminte fără cruce se desface maĭ multă durere decît din acele monumente de piatră greoaie cu slovele de aur pe care Ungurii și le-aŭ ri-

dicat morților neamului lor din 1848. Și, în ziua cînd am putea ridica și noi monumente, ei nu vor cere de la noi pentru suferința lor nedreaptă decît una din crucile de lemn care înfloresc cimitirele noastre, putrezind și ele pe încetul asupra rămășițelor putrede pe care le pomenesc.

Cum ai ieșit din Șoimuș, ești la Murăș, pe care-l înjugă un mare pod de lemn. Aici apa e într'adevăr măreață, lată ca Nistrul aproape, și, ca dînsul, curgînd mîndră și liniștită între malurile moi în care se înfig rădăcinile sălciilor albe. Un biet om palid, amorțit în zeghe, cere la capătul poduluĭ «libra» de zece creițarĭ, căreia-ĭ zice *vamă*. E întăiul sol al mariĭ sărăciĭ din aceste locurĭ.

Drumul merge o bucată de vreme pe malul Murășuluĭ, de-asupra rînduluĭ de sălciĭ care se apleacă asupra rîuluĭ. El înnaintează pănă la Branișca, trecînd apoĭ și în Banat. Pentru Brad însă se apucă spre stînga, peste podețul ce acopere o scursoare de apă.

Cea d'intăiŭ comună în cale e Beșaniĭ. Casele sînt bune, cu înnaltele lor coperișurĭ șindilite ce se razimă pe stîlpiĭ cerdacelor încunjurătoare. La cucuruzul ce se culege, la strîngerea dovlecilor aurii lucrează săteniĭ cu pălăriĭ ușoare de munte, pieptare albastre și iței, femeile în rochiĭ de cit cu florĭ, înfășurate la cap în tul-

pane întunecate. Cîte o fetiță cuminte păzește corfa, panerul cu rufele mameĭ care lipsește.

De la cel d'intăiŭ cătun ce urmează, Căinelul, saŭ mai bine de la adunătura de căsuțe ce se chiamă Fornădia, se intră apoĭ în *pădure*, ascunzătoarea «pădurenilor» săracĭ cum nu maĭ sînt alțiĭ.

E munte de-o parte și de alta, o stîncă negricioasă, urîtă, pe care o pătează une orĭ vîrcĭ galbene ca niște stîlpĭ. Pădurea e făcută numaĭ din tufișurĭ slabe. În fund curge un biet rîuleț fără nume, care hrănește însă o strajă de sălciĭ cu lungile ramurĭ molatece.

Din loc în loc apar cîteva locuințe, alcătuind un cătun uitat de bogăție și de lumină. Maĭ mult colibe de bîrne cu ochiĭ strîmbĭ și chiorĭ, dintr'un singur geam prins în lut; căciula de paie cade posomorîtă asupra cerdaculuĭ cu stîlpiĭ șubrezĭ. Cîteva împletiturĭ de nuiele așteaptă cucuruzul din ogorașul de pe coastă; cîte un porc se tăvălește în tină. Copiĭ golașĭ aleargă sălbatec în receala umedă a diminețiĭ de toamnă. Nu lipsește și cîte un colț de Țigănime, care înfățișează ce e maĭ grozav în viața omenească din părțile noastre: supt mițele zdrențuite ale coperișuluĭ plouat, într'un coteț de nuiele aproape fără lut pe dînsele și cu deschizăturĭ bătute de vînturĭ, care se chiamă că sînt ferestĭ, viermuiesc la pămînt, aproape cu totul goĭ, bătrîniĭ, tineriĭ,

pusderia de copiĭ, — aşteptînd pare că moartea de foame, ca o binefacere.

Apoĭ iarăşĭ merge înnainte hotarul de copăceĭ sălbatecĭ din care se ivesc boabele de mărgean ale măcieşuluĭ şi hurmuzul negru al porumbrelelor brumate. Pe drumul de pădure trec drumeţĭ în zeghe, şi maĭ ales căruţele Moţilor cari duc cofe şi budăie umplute cu fîn, saŭ se adăpostesc şi eĭ de ploaie şi de frig în cuprinsul larg al căzilor pe care le cară la vale.

Căcĭ e vremea cînd din bielşugul de prune al muncelelor se face ţuică, în toate ochiurile de pădure. Cîte douăzecĭ, treĭzecĭ şi maĭ multe căzĭ de acestea se înşiră, pline pănă în gură de prune chifligite care răspîndesc un miros acru, de putreziciune. Supt şopronul cel noŭ staŭ ţeranĭ şi cîte unul în straie nemţeştĭ care supraveghează lucrul; ba vezĭ şi străinĭ în haine de pînză albastră, lîngă aparatele lor de distilare. Felinare sînt înfipte alăturĭ, pentru paza în timp de noapte.

Apoĭ, după ce această insulă de viaţă a trecut, te afli iarăşĭ în singurătatea presărată cu jalnicele colibe, cu petele veştede ale cucuruzuluĭ uscat, cu morile umile şi cu ospătăriile care n'aŭ altă încăpere decît acelaşĭ şopron pentru oamenĭ şi pentru vite şi, ca firmă, un colac de fîn în vîrful uneĭ prăjinĭ.

De la o vreme, la Vălișoara, unde începe Dealul-Mare, drumul se înseninează puțin. Urcĭ o înnălțime între case albe, vesele, în curțile cărora se mișcă oamenĭ bine îmbrăcațĭ și foarte curațĭ. Cîte un pîlc de oĭ, de vite roșcate pasc în pajiștĭ cu iarba nouă fragedă. O biserică de lemn îțĭ răsare în cale. Și de jur împrejur privirea cuprinde cel maĭ frumos vălmășag de înnălțimĭ pănă la acea linie albastră-închis a celor maĭ depărtate șiruri, care se vede pentru cea din urmă dată.

Te coborĭ încet în Luncoiŭ și Podele, printre gardurile de porumbrele și curțile pline de copiĭ zburdalnicĭ aĭ bunelor case albe, pe cînd zboruri de porumbeĭ, foarte iubiți aice, se rotesc înnaintea trăsuriĭ care i-a tulburat de la ospățul lor din cale, și se lasă iarăși în urma eĭ. E aceiași pădurice ca și pănă acum, dar cu maĭ mult aier, cu maĭ multă viață și cu maĭ multă bucurie între oamenĭ.

II.

Bradul și Țebea.

Drept în fund se văd acuma niște vîrfurĭ albastre de o formă neobișnuită: unul pe care-l înveșmîntă negurile, e Găina, cel de la dreapta luĭ, cu două căpățînĭ țuguiate, se cheamă pentru aceasta Bulziĭ, iar și maĭ departe moțul acela

sucit e numit, pe dreptate, Strîmba. Casele de țară între care intrăm fac parte din comuna Braduluĭ, care urmează apoĭ, cu grădinĭ de verze, cu bordeie în pămînt pentru provisiĭ, cu zidirĭ maĭ marĭ ale străinilor și cu o aleie de prăvălioare ca ale orĭcăruĭ tîrgușor. La o casă cu două rînduri se văd copiĭ în băncĭ și profesorul se apleacă la fereastă pentru a putea vedea trăsura. Acesta e gimnasiul din Brad, întemeiat în aniĭ de însuflețire ce aŭ trecut, și care a rămas totușĭ pănă astăzĭ cu cele patru clase ale sale unde învață cîteva sute de băieți, copiĭ aĭ «pădurenilor» săracĭ și aĭ Moților din depărtarea munteluĭ. Acesta e lucrul de căpetenie pentru noĭ în orășelul risipit, de 2.000 de suflete, în care străiniĭ sînt represintați prin meșteșugarĭ unguri, funcționarĭ și Evreĭ. Bradul are, de alminterea, și o protopopie neunită, în aceste părți unde biserica unită n'are credincioșĭ. Dăunăzĭ, protopopul de aicĭ, energicul și impunătorul părinte Damian, a a fost ales deputat, și acuma tocmaĭ, el se află la Pesta unde iarășĭ Camera e chemată pentru a zbiera și a izbi pupitrele în năcazul Împăratuluĭ-rege.

Acesta e însă și un vestit Ținut de aur. Agatirsiĭ aŭ lucrat aicĭ la scoaterea luĭ din pămînt, și aŭ ajuns astfel ceĭ maĭ bogați, dar maĭ trîndavĭ și maĭ afemeiați, dintre barbariĭ acestor locurĭ. Apoĭ aŭ venit Romaniĭ, scotocind pretutindenĭ după aur. Acuma o Companie ger-

mană lucrează în gropi, cu lucrători romîni, cari cercetează prin adîncuri saŭ pisează bolovanii cuprinzători de bogăție, și astfel se ofilesc zi de zi, pănă pier de greul unei muncî strașnice plătită cu miseria unei *coroane* pe zi. La *șteampurile* aurarilor nemți se prăpădesc așa în chip nevrednic, trudind și bînd, urmașii acelora cari aŭ făcut din Horea un rege al țeranilor și din Avram Iancu arhanghelul răsplătitor pentru cruzimile, vechi și nouă, ale Ungurilor stăpînî.

Numele amîndurora sînt unite în amintirile ce cuprinde cimitirul de la Țebea, spre care mă îndrept acuma pe lîngă gara trufașă a unei căi private, ce vine de la Arad.

E un scurt drum, de vre-o douăzecî de minute între acești munți, impunători prin îngrămădeala și neorînduiala lor, dar, altfel, puțin înnalți, așa încît, în aceste săptămînî de ploi recî, nu i-a stropit nicî-o zăpadă. Găina, Bulzurile, cu satul Bulzești, Strîmba cuprind fundul zării cu păretele lor scrijelat și sfîrtecat, ce se desface vînăt. Pe dreapta, se ivesc sate: Vaca, Ribița, Rișca, mai departe. Iar în stînga, de pe un deal, se ivește biserica nouă a Mesteacănului, arătînd locul unde țerănimea lui Horea a pus întăia oară mîna pe furcile răscoalei. În stînga, satul Caraciului se răsfiră supt culmea rotunjoară care poartă același nume.

Iată acum şi Ţebea, în fund. Iarăşĭ un turn alb noŭ, de la o biserică mare, pe care o încunjură un zid maĭ vechiŭ. Foarte puţine case fac un cătun. Maĭ departe se vede biserica străină şi coperişurile Băiĭ-de-Criş, unde maĭ şede un solgabirăŭ.

Ţebea avea din vechĭ timpurĭ o biserică de lemn, şi în cimitirul acesteia creştea un mare stejar vestit în împrejurimĭ pentru bogăţia ra-

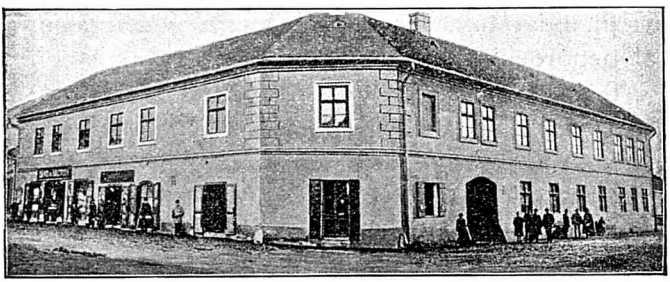

Gimnasiul din Abrud.

murilor sale. În umbra luĭ, zice povestea, s'ar fi strîns răsculaţiĭ din 1784 şi ar fi făcut jurămîntul lor de credinţă şi frăţie în luptă, în graiul lor aspru care păstrează încă neatinsă limba celor maĭ vechĭ timpurĭ [1].

Răscoala a cuprins Ţinutul întreg, flăcările aŭ izbucnit de jur împrejur de-asupra curţilor

[1] Se zice încă pe aicĭ *să* în loc de *dacă* şi perfectul simplu e de o întrebuinţare zilnică; viitorul cu *vroiŭ, vreĭ, vrea* se întîmpină în gura oricăruĭ ţeran.

de «domnĭ», puternicii și bogații aŭ perit cu sutele în chinurĭ și ocărĭ pe care eraŭ deprinșĭ a le dărui acestor săracĭ. Apoĭ focul a fost stîns cu sila, și Horea din Albac, Crișan și Cloșca din Cărpeniș periră în piața Bălgraduluĭ în vederea mulțimiĭ de sătenĭ nenorociți, chemați să vadă ce pate acel care nu maĭ vrea să sufere și ucide pe prigonitorul săŭ. Dar gorunul din Țebea rămase, aruncînd ramurĭ nouă și înfigîndu-și tot maĭ adînc rădăcinile, ca un simbol al vieții îndărătnice care însuflețește acest neam al nenoroculuĭ și al suferinții.

Trecură șaĭzecĭ de anĭ, și aceleași flăcărĭ izbucniră sălbatec ca să mistuie aceiași nedreptate. Cete de nobilĭ fugare, ajunse în văĭ, fură nimicite. Ostașiĭ revoluționarĭ aĭ luĭ Hatvany, dușmaniĭ Împăratuluĭ, fură întîmpinați cu sulițe și bolovanĭ și prăpădite de oștile țerănești care aveaŭ în frunte pe Avram Iancu, avocatul prefăcut în eroŭ răzbunător. Colo, în dosul Pietreĭ, femeile aŭ copleșit cu risipa stînciĭ rămășițele fugare ale Ungurilor. Apoĭ iarăși se făcu pace. Ungurii fură învinșĭ cu totul, iertați de Împăratul împotriva căruia se răsculaseră, și la urmă răsplătiți prin constituția de la 1867, cari li crea un regat deosebit.

Avram Iancu nebuni. El umblâ multă vreme pribeag pe la casele oamenilor, ferindu-se numaĭ de aceia cari-l iubiaŭ maĭ mult. Peri la 1872 în tinda caseĭ unuĭ sărac din Baia-de-Criș, a unuĭ

covrigar. De aicĭ îl aduseră, ca pe atîţia alţiĭ din Baia-de-Criş, cari n'aŭ o biserică şi un cimitir acolo, — la Ţebea. El zace în locul unde ostreţe negre încunjură o cruce verde purtînd inscripţia scurtă: «Avram Iancu advocat, prefect legiunii gemene romîne, 1848-9, † 1872». Cununile ce i s'aŭ adus, une orĭ cu zgomot, totdeauna cu o nemărgenită pietate, aŭ fost adăpostite de confiscărĭ, de batjocurĭ şi sfăşierĭ, în acea biserică din tot Ardealul care poartă maĭ mult pe catapiteazmă, pe bolţĭ, în panglicĭ acele treĭ colorĭ de amintire şi de speranţă de care nu se maĭ satură privirile acelor cari nu le pot desfăşura ca steag. Mormîntul în care se odihneşte învingătorul învins şi nebunul care nu maĭ avuse de ce să rămîie cuminte e acesta, sărac şi umil cum e şi soarta poporuluĭ care-l păstrează ca urnă a unor sfinte moaşte. Şi lîngă dînsul vechiul stejar cu trunchiul mîndru îşĭ maĭ răsfiră crengile puternice, ce cad pe rînd şi se înnoiesc într'una, vuind în vîntul serilor cîntece de taină, între crucea mortuluĭ din groapă şi crucea suferinţiĭ învietoare de pe lăcaşul românesc al credinţiĭ.

*

Dimineaţa începe cu un zîmbet sfios al ceruluĭ de toamnă. La această lumină neobişnuită văd piaţa de bucate unde treĭ negustoraşĭ de covrigĭ şi de jimle vînd supt firme ungureştĭ.

Peste cîteva case răzleţe se vede albăstrind coama muşcată a munteluĭ.

Întrebuinţez dimineaţa ca să văd biserica şi gimnasiul. Cea d'intăiŭ e aşezată în capătul tîrguşoruluĭ, pe un dîmb, încunjurat cu un zid jos de bolovanĭ. A fost clădită în 1783, puţin timp înnaintea răscoaleĭ celeĭ straşnice, şi o frumoasă inscripţie pe piatră pomeneşte, după Împăratul Iosif al II-lea, pe «fişpanul varmeghii Măria Sa Ladislaus Marafi», care era să fugă şi el îndată de frica cetelor de iobagĭ pedepsitorĭ.

Gimnasiul se află într'o casă de tîrgoveţ, cumpărată anume pentru acest scop. Văd un Museŭ bunişor, o bibliotecă adunată cu gust şi pricepere. Salele de clasă sînt încăpătoare şi luminoase, înzestrate cu pupitre de cel maĭ noŭ model. E o plăcere să vezĭ şirurile de copiĭ frumoşĭ, curaţĭ şi deosebit de cuminţĭ, cari învaţă carte românească în acest unghiŭ de pămînt strămoşesc stăpînit de străinĭ. Un astfel de aşezămînt face maĭ mult pentru interesele cele maĭ marĭ ale neamuluĭ nostru decît două duzinĭ de deputaţĭ naţionalişti în Camera din Budapesta.

III.

Spre Abrud.

Vremea s'a posomorît iarăşĭ, şi pe încetul tot cerul înnălbeşte de ploaie. Cu astfel de prevestirĭ plec spre Abrud.

Data aceasta, am iarăşĭ ca vizitiŭ un Secuiŭ, băiat frumos de altfel şi bine îmbrăcat, foarte puţin asemenea în toate cu neamul luĭ jigărit şi spălăcit. Dar, cu toate asigurările luĭ, nu ştie maĭ de loc româneşte, aşa încît în tot lungul drumuluĭ de cincĭ ceasurĭ nu voiŭ putea stoarce nicĭ-o lămurire, nicĭ măcar un nume de sat spus limpede, de la dînsul. Altfel e îndatoritor şi ar voi să vorbească.

La ieşirea din Brad, apucăm maĭ departe de-a lungul Crişuluĭ Alb, mărgenit o bucată de vreme de copacĭ înnalţĭ. De fapt rîul «alb» e galben, dar nu de un galben lutos, ci de unul curat, plăcut la vedere. Într'o lunecare înceată trec apele galbene, desfăşurate larg.

Cel d'intăiŭ sat în cale e Ţereţelul, împărţit de amîndouă laturile şoseleĭ, într'o neorînduială de cătun negru, cu biserica ce aruncă un turn în felul celor de la Orăştie. Cum aĭ trecut înnainte, vezĭ *şteampurile:* înnaintea locuinţilor de ţară, lucrătorĭ cu ochiĭ adînciţĭ în faţa posomorîtă izbesc cu ciocanele în piatra moale din care se va face tina pentru alegerea auruluĭ.

Iată și «fabrica» Nemților, cu două rînduri de clădiri uriașe purtînd ca un steag coșul înnalt. De-asupra drumului trec pe sîrme, încoace și încolo, ciubărașele în care se duce piatra sfărîmată. În margene, se înșiră albe case încăpătoare, învelite cu iederă sprintenă: în ele locuiesc lucrătorii străini ai minelor.

Mai departe cotim pentru a intra în satul care se chiamă Crișcior, după un rîuleț al Crișului mic, ce se varsă în cel mare. Se văd cîteva case ale minerilor romîni, foarte bine alcătuite și ținute, avînd — ceia ce e foarte rar în Ardeal — grădină cu flori și umbrare cu iederă. Din ele apar femei în haine de tîrg și copii bine îmbrăcați; mi se spune că lucrătorii «fac lux» și nu prea strîng pentru o bătrîneță în care nu mai pot face munca grea de supt pămînt. Dar patima Romînului pentru brazda și gospodăria lui se păstrează și la acești țerani cari nu-și mai fac meșteșugul, îndătinat, de plugari; ei n'aŭ alt gînd mai aproape decît acela de a cumpăra, de a se așeza tot mai larg în satul lor.

Chiar lîngă intrarea în sat, se văd dărîmăturile unei curți de «domni». Lîngă biserica reformaților, abia cercetată, și ea, destul de veche, a Romînilor, cari alcătuiesc parochia cea adevărată, se înnegresc de umezeală ruinele unei biserici catolice. Și biserica românească însă, și cea calvină aŭ stat un timp fără coperișuri, cu

părețiĭ prelinși de flacărĭ, căcĭ anul 1848 a suflat și aicĭ distrugere și măcel. Cele două neamurĭ, veșnic și neapărat dușmane, s'aŭ prigonit până și în lăcașurile de închinare către acelașĭ Dumnezeŭ. Dar ele s'aŭ întruchipat iarășĭ, una pentru nevoile sufletești ale atîtor sătenĭ, iar cealaltă pentru ambiția din urmă a cîtorva din seminția de Romînĭ maghiarisațĭ a Kristsorilor, vechiĭ «domnĭ» aĭ loculuĭ, cari se stîng. Însă curțile de unde porniaŭ hotărîrile de stoarcere și chinuire, și cealaltă biserică, — acelea nu se vor maĭ ridica nicĭ-odată, ci vor aminti încă multă vreme în ce chip cumplit se răzbună nedreptățile istorice.

Și de la Crișcior saŭ Criștor înnainte, drumul urmează pe lîngă Criș, care scade răpede în această înnaintare către izvoarele luĭ. Șoseaua se lucrează acum, și, în movile, staŭ încă bolovaniĭ și pietricelele, verzĭ, negre, roșcate, străbătute frumos de vinișoare albe, care s'aŭ fărîmițat din înnaltele stîncĭ cu luciul întunecat. La mijloc e însă numaĭ mîlul galben, sămănat cu băltoace în care roatele se îngroapă întregĭ. Ploaia, care se întețește tot maĭ tare, a oprit lucrul, și lucrătoriĭ și femeile lor se oploșesc în colibele înjghebate 'n pripă, unde fumegă coșurile grosolane și, în locurĭ deschise, pîrîie vreascurile, săgetînd limbĭ de flacărĭ roșiĭ, ca la un mare sălaș de Țigani.

Între multele dealuri rotunde, pătate pe alocuri numai de copaci răzleți sau de tufișuri sărăcăcioase, pe care le pasc caprele, pe cînd oile se rostogolesc la vale ca niște bulzi albi, satele sînt de tot rare. Ele se desfășură în frînturi de cătune, care abia se pot uni prin slujba aceleiași biserici, dar n'au nici-o îndemănare de școală. Casele de bîrne se razimă adesea pe un rînd de jos care cuprinde pivnița. Sînt șindilite de cele mai multe ori, dar nu lipsesc nici căciulile de paie aspre ca roata de țepi a unui ariciu. Astfel se urmăresc mai mult timp locuințile împrăștiate ale Zdrapțului. Bisericuța e numai un șopron de lemn în curtea unui sătean.

Valea s'a îngustat tot mai mult în măsură ce drumul a început să se urce. Crișul se desfășură totuși încă lin, întortochind supt stînca neagră cursul lui galben. În locul unde suișul pornește și mai răpede, Secuiul oprește la un han de drumul mare.

Aș crede că-l ține un Jidan, ca prin atîtea alte locuri. O fetiță cochetă privește din cerdacul înnalt, două femei îmbrobodite lucrează la o masă încărcată de rufe, într'o odaie goală. Intru morocănos, năcăjit că trebuie să caut un astfel de adăpost. Dar una dintre femei începe a-mi vorbi în frumoasa românească veche și scurtă din aceste locuri, și pe încetul ne trezim stînd de vorbă, cu acea bună frăție cuviincioasă

pe care totdeauna o aŭ unul faţă de altul Romînii cari trăiesc în obiceiurile neamuluĭ lor. Eĭ cred că sînt un preot şi întreabă pe «domnul părinte» de unde vine.

— E! de departe.

— Şi unde mergeţĭ?

— La Abrud.

Şi aşa, din una în alta, aflu că pănă maĭ dăunăzĭ crîşmarul a fost un bătrîn care-şĭ lăsase notariatul din vremile absolutismuluĭ fiindcă nu ştia limba cea nouă a Statuluĭ: ungurească, apoĭ că bătrîna e văduva luĭ, că din mulţĭ copiĭ cari i-aŭ venit — şi-mĭ spune lung, duios, ca unuĭ vechiŭ prieten, cum i s'a stins fiecare —, i-aŭ rămas numaĭ doĭ copilaşĭ ce învaţă la Brad, după ce un *adiunct* de notar i-a făcut să piardă un an, smomindu-ĭ la Ungurii luĭ, apoĭ un altul maĭ mare, şi această fetiţă, învăţată la Abrud, în şcoala românească, şi cari o ajută amîndoĭ la gospodărie. Dar negoţul merge răŭ, căcĭ în coaste i s'a aşezat un Italian, un «Talian» de pe la şosele, a căruĭ ospătărie vine drept la nivelul trecătorilor, pe cînd hanul bătrîneĭ a rămas acum în groapă, de cînd cu drumul cel noŭ. Satul e sărac: abia ţine o şcoală confesională cu un învăţător, fost «jăndar», care începe în Decembre şi mîntuie în Mart. Maĭ e o nădejde cu lucrătoriĭ ce vor veni cînd se va începe tăierea pădurĭĭ bătrîne din adîncul văilor de la Făget. Pănă atuncĭ casa se ţine cu crăiţarul

pentru sarea, păharul de vin, pacul de tutun al sărmanilor și cu ce dă grădina, în care se culeg nucĭ și mere prea frumoase.

Pe drumul înnecat de șiroaiele ploiĭ nu vin decît carele mînate de Moțĭ în abà cu șnururĭ albastre, cari duc cercurile, doagele și ciuberele lor. Cîte unul se coboară în crîșma bătrîneĭ, și e o plăcere să vezĭ cu cîtă cuviință cere fiecare ce-ĭ trebuie, cu cîtă răbdare așteaptă să i se dea și cu cîtă omenie pleacă. Cîte unul stă de ascultă vorba noastră, puind din cînd în cînd un cuvînt la locul luĭ. Cînd se face tăcere, bătrîna înșiră feteĭ, ca și cum ar fĭ numaĭ ele două, un catastif de lucrurile ce trebuie aduse pentru prăvălie, de la Brad, și se sperie cînd vede că socoteala a întrecut un zlot.

Trăsura pleacă în ploaia nemiloasă pe drumul unde opincile Moților frămîntă lutul muiat. Pe margine, tufe de porumbrele, boabe roșiĭ de măcieș. Cîte o cruce de piatră saŭ de lemn acoperită cu umbreluța de șindilă. Copacĭ singurateci se cațără pe înnalta stîncă neagră din care zbucnesc izvoarele cu capace de lemn, care țin locul fîntînilor de la cîmp. Crișul e acuma numaĭ o șuviță galbenă care se zvîrcolește în patul luĭ adînc de bolovanĭ tărcațĭ. Din toate părțile, șiroaie albicioase, șiroaie gălbuĭ aleargă crescute de ploaie, pentru a se arunca în prăpastia ce-l cuprinde.

Caiĭ urcă din greŭ, şi singurătatea se face tot maĭ mare. În fund se vede de odată un vîrf de stîncă înnaltă, ca un părete zimţuit la o cetate cenuşie a uriaşilor. Spre dînsul se încolăceşte necontenit unul din drumurile cu frumuseţa maĭ îndrăzneaţă. Icĭ şi colo sînt răspîndite colibe, prin care se tot poartă sătenĭ ce strîng cînepa, cioplesc pentru car saŭ grijesc de vitişoarele caseĭ, pe cînd frumoasele femeĭ, care încep a se găti aicĭ cu ie şi catrinţă, trebăluiesc pentru mîncare, încunjurate de droaia copiilor udaţĭ de ploaie. Rînd pe rînd, coperişurile de şindilă şi stuf se înfundă în valea, unde Crişul dispare şi el. Printre pîlcurĭ de feregĭ cu foile dinţate, printre pajiştĭ stropite cu floarea tărzie a brănduşiĭ vinete, printre mănunche de copacĭ tinerĭ se ajunge pănă sus de tot, pe acelaşĭ plan cu înnălţimile cele marĭ de 'mprejur, drept supt picioarele stîncĭĭ sure. N'avem alţĭ tovarăşĭ decît lucrătoriĭ cari, pănă sus, sfarmă piatră, cîte un colibaş în pragul căsuţeĭ saŭ Moţĭ ce coboară iute cu ciuveiele lor de lemn certîndu-se cu Secuiul mieŭ, care cutează să-ĭ poftească în lăturĭ.

Apoĭ de pe culme, drumul începe a se coborî încet. E acum o pădure deasă de copacĭ tinerĭ, printre cari sînt sămănaţĭ şi cîţĭva, foarte puţinĭ brazĭ. Un şivoiŭ de apă galbenă se aruncă dintre trunchiurĭ şi altul, alburiŭ, şi maĭ mărişor, îl iea cu dînsul. Apoĭ altele se maĭ adaugă, unele

gălbiĭ, altele limpezĭ, albe-surĭi, până ce la urmă, într'un adevărat rîŭ iute, care vîjîie cînd la dreapta cînd la stînga, coloarea cea maĭ curată învinge.

În mijlocul păduriciĭ sînt strînse căsuțe lîngă o biserică. Întreb ce sat e acesta, pe o femeie ce vine din jos.

— *Tesśék?*

— Ce sat e ăsta?

— Buningine este.

— Și de ce-mĭ spuneaĭ pe ungurește?

— ?

— Eștĭ Unguroaică?

— Iè.

— De unde?

— De la Abrud.

Nicĭ-o Romîncă n'ar vorbi maĭ bine.

De vale intrăm între căsuțele Abruduluĭ-sat. Și aicĭ în margenea apeĭ, un om se desface de la o frumoasă trăsură ce așteaptă.

— Domnul e din Romănia?

— Dar de ce?

— Apoĭ atuncĭ vă poftește d. dr. Laurențiu Pop, să găzduițĭ la dînsul.

D. Laurențiu Pop e avocat, director la Banca Auraria, și pentru întăia oară cineva are pentru mine o atenție așa de delicată.

IV.

Abrudul şi împrejurimile până la Vidra.

Abrudul se desfăşură bine, de la stîlpul unde se iea vamă lîngă o casă cu un leŭ verde 'n părete. Pavajul de prund vechiŭ se ţine încă bine, de şi e foarte aspru. Casele sînt dese şi se potrivesc între ele. Stradele, care se proclamă Attila, Tuhutum şi cum se maĭ chiamă aceştĭ eroĭ aĭ Asieĭ, sînt drepte. Totul face o impresie prietenoasă. În piaţa largă, bine încunjurată de zidirĭ — una e tocmaĭ «Auraria» — staŭ una lîngă alta treĭ bisericĭ: cea calvină, cea catolică, amîndouă marĭ, trufaşe, şi biserica noastră neunită, în care slujeşte un protopop. În dos e o alta, unită. Ele ajung abia, cu toată mărimea lor, pentru o populaţie de peste 1.000 de Romînĭ cari biruiesc cu vre-o treĭ sute pe meşteşugariĭ şi funcţionariĭ unguri din centru.

Le văd pe rînd, cutreierînd stradele goale la lumina unuĭ lămpaş saŭ felinar, căcĭ pentru iluminat se aşteaptă luna, care întărzie. Biserica unită e plină de panglicĭ tricolore: de curînd s'a făcut acolo, cu o deosebită însufleţire, slujba de îngropare a luĭ Mateĭ Nicola, unul din căpeteniile de luptă din 1848-9. Amîndouă sînt marĭ şi curate. Cea neunită, maĭ nouă, era totuşĭ zidită prin aniĭ 1780, pe cînd cealaltă fiinţă încă de pe la 1730. Attila şi Tuhutum nu numiaŭ pe

atuncĭ nicĭ-o stradă a oraşuluĭ «liber şi preveleghiat» şi, dacă le numesc astăzĭ, aceasta n'are nimic a face şi nu împiedecă desfăşurarea firească a lucrurilor. Toată lumea ungurească din Abrud vorbeşte perfect româneşte. Şi, de oare ce minele de aur aŭ cam stinchit aicĭ, alţĭ străinĭ nevenind, se înţelege lesne care va fi soarta acelor ce aŭ rămas printre noĭ.

*

Pornesc spre Cîmpenĭ şi Vidra, cu trăsura de casă a d-luĭ Pop. Cu încetul vremea se deslueşte şi pe la amiazi munţiĭ toţĭ sînt cuprinşĭ de lumina curată şi rece a toamneĭ.

Cum ieşĭ din Abrud, de-a lungul Arieşuluĭ care mînă iute unde sure printre sălciĭ — rĭŭ vioĭŭ şi larg în aceste părţĭ —, ajungĭ între căsuţe sămănate pe înnălţimĭ, care se ţin şi ele de acest Abrud, risipit ca toate aşezările de munte. Îndată eştĭ la alt şir de *şteampurĭ* pentru aur: pilugele de lemn lovesc zgomotos şi îndărătnic în piatra sfărîmicioasă, şi valurĭ de apă, pornind ca din scocul morilor, ieaŭ cu dînsele fărîmele fără preţ, pe cînd aurul greŭ cade la fund, de unde e cules la sfîrşitul fiecăreĭ săptămînĭ. Pe margenea unuĭ şivoĭŭ, lucrătorĭ cu pălăria ţerănească pusă pe ceafă aleg acum şi acest aur tulbure, rămas pe fundul «şteampuluĭ». Ceva maĭ departe se văd clădirile vechĭ ale «fabricĭĭ» de aur «împărăteştĭ», care lucrează aicĭ

încă de prin anii 1850. Odată era un mare cîştig, şi Abrudenii cari aveaŭ locuri cu aur în ele se îmbogăţiaŭ foarte răpede, cheltuind de cele mai multe ori fără nici-o grijă saŭ alegere această bogăţie uşoară. Astăzi însă, folosul minelor ar fi cu mult scăzut, deşi până astăzi căutarea de aur ocupă şi hrăneşte atîtea din aşezările vecine.

Cel d'intăiŭ sat e Cărpenişul, ceia ce înseamnă desişul de carpeni (compară : Păltenişul de lîngă Sibiiŭ, Stejărişul Braşovuluĭ, Perişul din Romănia). Aicĭ s'a născut Crişan şi Cloşca, cele două căpeteniĭ ce aŭ stat alăturĭ de Horea, vechiul «Craiŭ» românesc al acestor munţi. Şi din acest loc de plecare al cruntuluĭ nimicitor de «domnĭ», a pornit şi neamul Şuluţeştilor, care a dat Bisericiĭ unite pe unul din ceĭ mai blînzi şi mai curaţi archiereĭ aĭ săĭ, iar «Asociaţieĭ» pe actualul eĭ preşedinte. Familia nemeşească Şuluţiŭ poartă predicatul nobiliar «de Cărpeniş» care se scrie ungureşte «Kerpenyes». Ca în multe din aceste părţi, satul are şi biserică neunită şi biserică unită, una în faţa celeĭlalte, pe picior de războiŭ.

Drumul de vale, pe lîngă Arieş şi între margenile de stîncă mai mult goală, se înfundă în Cîmpenĭ. Acesta e mai degrabă un tîrguşor, în care multe prăvăliĭ şi case ale Romînilor din «inteligenţă» se află la mijloc între casele dese ale ţerănimiĭ. Un foc straşnic, purtat răpede prin izbucnirile pucioaseĭ ce se ţinea pentru facerea

pe furiș a prafuluĭ de pușcă, a prefăcut această frumoasă comună într'o Sodomă și Gomoră care și-ar fi ispășit păcatele Piața a fost cuprinsă întreagă în vălvătaia grozavă. Bisericile n'aŭ scăpat nicĭ ele pe dîmburile ce le poartă : cea unită a fost maĭ ales pusă la cale foarte răŭ,

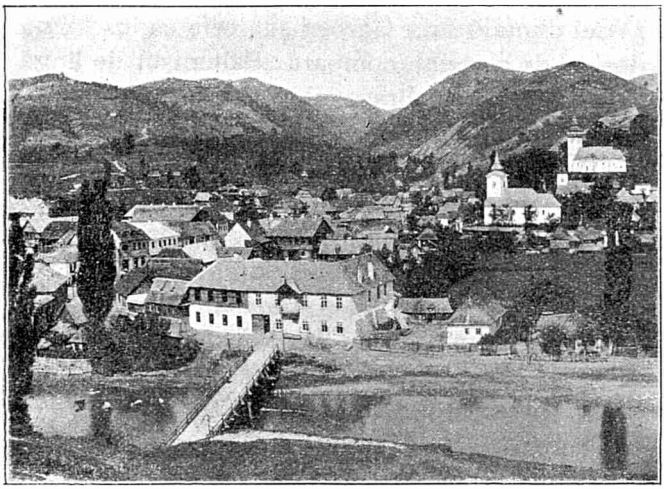

Cîmpenĭ înnainte de focul din 1906.

și în mijlocul pocnirilor foculuĭ întețit, al zarveĭ de oamenĭ ce strigaŭ de spaimă saŭ se îndemnaŭ la munca de combatere a nenorocirĭĭ, răsună, ca un urlet de triumf al Iaduluĭ, căderea clopotelor, care se prefăcură iute într'o grămadă de aramă topită. Negustorĭĭ, meșterĭĭ, avocațĭĭ se adăpostiră în casele țerănești, cruțate în cea

maĭ mare parte a lor. De multă vreme, un loc din Ardeal n'avuse să îndure o pedeapsă dumnezeiască aşa de cumplită.

Biserica neunită a fost făcută la loc, într'o formă poate prea gătită. Neînţelegerile confesionale, care aicĭ n'aŭ nicĭ-un frîŭ, nicĭ-o ruşine şi nicĭ măcar o hotărnicie a cuviinţiĭ, aŭ împiedecat ca şi biserica unită să se trezească din ruinele-ĭ negre. Căcĭ aicĭ e locul unde preoţiĭ romînĭ de cele două confesiĭ se spionează necontenit şi nu pierd nicĭ-un prilej pentru a se jigni prin vorbe aspre şi glume proaste saŭ a-şĭ face răŭ prin ce forţe pot săvîrşi numaĭ. Şi, pe cînd se poartă făţiş şi zgomotos această ruşinoasă şi dăunătoare duşmănie, Ungurii ţin cu multă cheltuială bune şcolĭ primare, «normale», la care vin şi atîţia Romînĭ din împrejurimĭ ca să se poleiască cu limba Statuluĭ saŭ să se gătească pentru rosturĭ de Stat.

Cîmpeniĭ aceştia de ruine, de case cu cerdace, de prăvăliĭ care încep a se clădi din noŭ, a fost numit aşa după cîmpul foarte îngust ce se deschide aicĭ între namilele de piatră neagră înfoiată. Încă de pe la 1600 aceştĭ locuitorĭ aĭ cîmpuluĭ frumos din mijlocul munţilor îşĭ aveaŭ biserica şi nemeşimea, precum dovedeşte frumoasa însemnare din 1631, din care se află că «pan (domnul) Paşcul din Cămpeanĭ» şi soţia luĭ Acsa aŭ dăruit «bisericiĭ din Cămpeanĭ» un Octoih slavon, luat de la mănăstirea Stefanca

(de mult dărîmată), unde stătea pe atuncĭ ca egumen un Atanasie, venit din Moldova, — altă legătură cu ţara pănă şi în aceste locurĭ. În luptele de la 1848-9, orăşelul îşĭ are o parte însemnată, pe care localniciĭ n'o uită.

*

Din ce în ce maĭ sus, de-asupra Arieşuluĭ ce se strecură tot maĭ îngust prin vale, drumul se desfăşură drept înnainte. Frumuseţa luĭ se face tot maĭ mare, între culmile înnalte, pe care le acopăr, pe lîngă păduricile obişnuite, şi petece negre de brădet. Pe alocurea piatra stîncii se vădeşte în supţirĭ foĭ negricioase saŭ se coboară pănă pe ţermul apeĭ în marĭ bolovanĭ de marmură albă. Sate nu se văd, rare orĭ trec drumeţĭ călărĭ şi în cară, cari poartă abaua cu cusăturĭ albastre a Moţuluĭ, femeĭ în tulpane şi rochiĭ de tîrg (catrinţa, şorţul, ia nu se prea întîmpină nicĭ aicea). Feţele sînt deosebit de frumoase, albe, prelungĭ, cu nişte ochĭ marĭ de lumină pe fruntea dreaptă; nu lipsesc chiar copilaşĭ cu părul foarte bălan şi ochiĭ de un albastru limpede. Citeva oĭ şi vite rătăcesc pe coastă tocmaĭ sus, şi păstorelul, copil frumos ca o păpuşică, face să răsune aierul munteluĭ de doine cîntate cu căldura unuĭ adevărat voinic.

De la o vreme, case prind a se ivi, lîngă bisericĭ de zid cu coperişurile lungĭ, de fel orăştian, învelite cu tablă saŭ acoperite cu şindilă, care

cuprind frumoase zugrăvelĭ de părețĭ şi de catapiteazmă, maĭ ales de la meşterul abrudean Simion Silaghi, de la sfîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea. Crucĭ de piatră şi de lemn şubred se grămădesc în cimitirele neîngrădite şi călcate de vite până şi de-asupra gropilor proaspete; locul unde dorm flăcăĭ saŭ fete îl arată brazĭ ciopliţĭ în jos şi purtînd în crengile lor, ce se usucă zi de zi, ca şi amintirea morţilor tinerĭ, năfrămĭ roşiĭ.

Casele din care se ivesc ţeranĭ cu pălăriuţe şi foarte frumoase femeĭ în cojocèle, cu chipurĭ de fetiţe din idile şi de madone senine, aŭ o construcţie deosebită. Sînt făcute numaĭ din lemn — afară de vre-un sălaş al birăuluĭ saŭ altuĭ fruntaş —, aŭ pivniţe supt ele, înnalte ţuguiurĭ de şindilă şi supt dînsul un cerdac saŭ tîrnaţ, gang, tăiat în marĭ arcade ce nu se maĭ văd aiurea. O scară meşteşugită suie la dînsele. Astfel vin pe rînd Ponorelul, căruia-ĭ zicea odată Ponorul, cu două biserică şi vechea bisericuţă de lemn adausă la şcoala confesională, care maĭ înfăţişează astfel atîtea chipurĭ de sfinţĭ a căror chemare s'a mîntuit. Urmează prelungirea nesfîrşită, pe vre-o zece kilometri, a Vidrelor: Vidra-de-jos, care începe cu părţile Tămăşeştilor şi Goieştilor, avînd de toate două bisericĭ neunite, şi Vidra-de-sus, care se înfundă în munte. Între ele se înnalţă cîteva culmĭ rotunzite, foarte negre; copiiĭ frumoşĭ culeg necontenit jucăriile lor din ele. Căcĭ de sus până jos sînt făcute numaĭ

din străvechi melci împietriți și umpluți cu țesetura aspră a cremenei. Supt munții de la dreapta țișnesc din stîncă două izvoare puternice care cad și se zdrumecă de piatra ce le primește. Arieșul freamătă dedesupt iar în margenea drumului, unde la cîmp se înnalță gîtul de cocor al fîntînii cu cumpănă, apa curată, rece, picură din jghiaburi, făcînd ceia ce se chiamă aici, în loc de *izvor*: un «țirău».

Poposim tocmai în acest loc, la birău. Birăița, gătită de sărbătoare, își duce fetița la școala ungurească de la Cîmpeni, și e o adunare de frați, de surori, de bătrîne cărora li se zice «neni», de rude și de «dregători», între cari «pandurul» saŭ paznicul. Copila are tricolorul în codițe și, cînd atrag, în batjocură, luarea aminte a mamei asupra nepotriviri între această mărturisire românească și școala de înstrăinare unde merge să-și jertfească odrasla, ea mulțămește pentru sfatul cel bun și înlocuiește panglicile tricolore cu altele albastre. Conștiința națională ar fi puțin trezită la acești Munteni, și nu numai la *biraie*. La Albac, și mai sus, spre Ungurime, nu s'ar ști de mulți nimic despre Horea, Craiul măcelurilor, care a răsărit aice pentru a-și răzbuna neamul.

*

Neputînd înnainta așa de mult, ne ducem deocamdată să vedem, în marginea Vidrei-de-sus, căsuța lui Avram Iancu. E la capătul unei livezi

întinse, în faţa uneĭ clădirĭ maĭ marĭ, cu cerdacul noŭ. Acoperişul greŭ cade pe pereţiĭ de lemn înnălţaţĭ, străpunşĭ de treĭ fereştĭ mărunte. Însoţiţĭ de un moşuleţ pitic, de un alt moş trecut cu vrîsta, care vorbeşte maĭ mult din deprindere faţă de oaspeţiĭ naţionalişti, decît din prisosul convingerĭĭ şi căldurĭĭ, despre «regele românesc» ce a fost acolo, precum şi de două fetişcane cu zestrea de frumuseţă obişnuită aicĭ, trecem din cerdacul cu bolţĭ în cele două încăperĭ goale, pline de iscălĭturĭ şi de cărţĭ de visită.

Şi icoana sufletească a celuĭ ce s'a sălăşluit dintru început aice, mersul gîndurilor sale se desluşeşte pe încetul. În jos până la Cărpenişul luĭ Cloşca şi al luĭ Crişan, în sus până la cuibul de munte în care a copilărit, a muncit şi a suferit Nicolae Ursu, căruia i s'a zis Horea, tot căsuţe de sărăcie ale Romînuluĭ robit în ţara munţilor de aur pentru străinĭĭ lumiĭ întregĭ, căcĭ Moţul îşĭ cîştigă cu greŭ pînea din veşnica vînzare pribeagă a bietelor unelte de lemn ce se pricepe să cioplească. Pe margene, şirul înnaltelor vîrfurĭ pietroase: Vîrful Sloiuluĭ, Struţul, Miţul, Munducul, uriaşă catapiteazmă pentru biserica libertăţiĭ, a căreia boltă e cerul însuşĭ cu mîniile şi însăninările luĭ. Iar în vale spumegătoarea curgere a Arieşuluĭ, cu apa negrie, ca şi cum fiecare picătură din el ar fi o lacrimă de durere, rîŭ trist şi neodihnit, vuind a răscoală şi a ruină. Astfel din copilărie se plămădi o fire

de visător aspru, de credincios îndărătnic, de viteaz milos: adunînd în el toată moștenirea de durere și de amintirĭ a trecutuluĭ, el și-a ascuțit sabia de cremenea tare a acestor munți.

La întorsul, pe care-l tulbură accidente de trăsură, se ivește în marginea de codru un ochiŭ de lună, luminos și sălbatec. Apoĭ luna se înnalță micșurîndu-se, înfășurîndu-se în cearcăne de umezeală, pe cînd Arieșul se poleiește de argint. Pe încetul zăbranice albe acopăr munțiĭ, și peste eĭ plutesc neguri ușoare, ca stafiĭ neodihnite din vremile fără izbîndă. Ele par a rătăci ușor din loc în loc asupra tuturor suferinților de astăzĭ, cerînd puterilor tainice ale lumiĭ răzbunarea, dreptatea, care li-ar da în sfîrșit liniștea supt brazda mormintelor fără cruce în care s'aŭ zvîrlit trupurile măcelărite și s'aŭ cufundat acelea din care suferințile goniseră sufletul eroic al luptătoruluĭ.

V.

De la Abrud la Zlatna.

Cea maĭ urîtă vreme ploioasă, sosită pe neprevestite la mijlocul nopțiĭ, ne întovărășește în drumul de patru ceasurĭ și maĭ bine spre Zlatna, «mina de aur» a celeĭ maĭ depărtate vechimĭ. Avem pe capră un sărăntoc de omuleț, cu mustățile marĭ și ochiĭ micĭ, triștĭ, care mînă în tăcere. Știe românește foarte bine, dar se declară Ungur,

fiindcă «așa a fost născut, tată-său va fi știind de ce» și pentru că merge la biserica «legii ungurești», — calvine.

La ieșirea din stradele cu caldarîm aspru ale Abruduluĭ, care în multe privinți are înfățișarea uneĭ cetățĭ, e casarma unde stă pe cîte doĭ anĭ un detașament de «armată comună». În valea ce se deschide îndată, străbătută de un răpede rîŭ galben care se izbește de pietre și cade furios pentru o cădere nouă, sună iarăși înnăbușit pilugele de lemne ale șteampurilor. În toate părțile se văd grămezile de urîtă piatră sură și noroiul cenușiŭ care rămîne pe urma alegeriĭ auruluĭ. Proprietariĭ mașinelor de lemn, cu forma veche, sînt în mare parte Romînĭ, și cîte unul și-a clădit lîngă roata ce se învîrte în fîșiitul veșnic al apeĭ, cîte o frumușică locuință de țară cu florĭ în grădiniță. Maĭ încolo sînt clădirile așa-numitelor «șteampurĭ împărătești», pentru că ele sînt în stăpînirea fisculuĭ.

Cel d'intăiŭ sat, adecă tot un cătun de munte ca și toate cele de pe aceste coaste și din aceste văĭ, se chiamă Corna. După dînsul încep înnainte, și tot așa și la stînga, Buciumiĭ, cele șese sate care poartă acest nume și dintre care ni se înfățișează întăiŭ Buciumul-Cerb.

Drumul s'a îngustat, strîns de marile înnălțimĭ întunecate și înviorat numaĭ de freamătul, de săriturile nebunatece ale rîuluĭ cu fața galbenă. Aicĭ însă muntele nu e golaș saŭ sămănat

numaĭ pe alocurĭ cu arborĭ răzleți, ci pădurea, o veche pădure de fagĭ, stropită pe alocurea cu brădet, îl îmbracă întreg. Pănă în vîrful Dealuluĭ-Mare, cel maĭ vestit suiș din aceste părți, e aceiașĭ împrejurime, de măreață taină, a codruluĭ vechiŭ.

Ploaia rece a gonit orice viață și, ca și pădurea, drumul însușĭ e pustiŭ și mort. Numaĭ din cînd în cînd vezĭ vre-un car acoperit cu covergĭ, vre-un călăreț înfășurat în abaua albă cu margenile albastre, vre-o biată femeie săracă năcăjindu-se spre casă prin tina galbenă, saŭ vre-o Țigancă nenorocită care, zgribulită în rochia-ĭ de cit ruptă, cară spre colibă o mînă de vreascurĭ ude.

Atingem vîrful Dealuluĭ-Mare, unde năfrămile negurilor se împleticesc în jurul brazilor întunecați, pe cînd ploaia cade și maĭ învierșunată. De aicĭ începe o țară deosebită în multe privinți de acest regat românesc al Moților, a căruĭ coroană de mucenicie și-aŭ trecut-o pe rînd Horea și Iancul, în așteptarea unuĭ al treilea, care va veni de sigur.

Pămîntul e albicios, și de pe vîrf se răpède în aceastălaltă parte, spre Zlatna, un alt rîŭ de munte, alb și el ca și țărîna și tina din preajma luĭ. E Valea Dosuluĭ, după care se numește și un cătun care îndată-ți răsare în cale. Dar, altfel, și de aicĭ înnainte e aceiașĭ bogăție a copacilor

cu frunzele înroșite și îngălbenite de frig, aceleași covoare ruginii ale potecilor de codru, aceiași pustietate tristă pe care o întrerup numaĭ mersul încetinel al carelor acoperite, Moții călări și femeile zgribulite.

Mă opresc să văd bisericuța de la Valea Dosuluĭ. În aceiași îngrăditurĭ se află și școala. Tocmaĭ e vremea de după amiazi, cînd se încep iar lecțiile, și din toate părțile se grăbesc copilașiĭ foarte frumoșĭ, băieți și fetițe, dintre cari uniĭ n'aŭ decît o cămășuică udă bleașcă, peste bietul lor trup năcăjit. Învățătorul, care vine cu multe temenele, poartă haina de abà, fără cusăturĭ albastre, a țeranilor din aceastălaltă parte a munților; din vorba cu dînsul aflu că acum treĭzecĭ de anĭ și-a început viața ca... farmacist la Abrud.

Acest Ţinut presărat abia cu cîteva cătune, cuprinde în stînca luĭ plumb și argint-viŭ, care se și exploatează. Iar maĭ în jos Zlatna datorește aurului faima pe care a avut-o în toate timpurile.

*

Atingem întăiŭ Trămpoielele, al căror nume vine de la «trămboiŭ», trîmbă, — o biată comună risipită prin toate poienele și ascunzătorile. Aicĭ Mateĭ Nicola, tribunul de la 1848 care a murit dăunăzĭ ca avocat foarte bătrîn, cu tre-

cutul uitat de toți aproape, a turtit o ceată de Unguri năvălitori, cari zoriaŭ prin acest pas către cetățuia primejdioasă a Moților.

VI.

Z l a t n a.

Zlatna începe printr'un șir de càsuțe de-a-lungul rîuluĭ albicios care e acum Ampoiul însuși. Maĭ departe aĭ prăvăliĭ și o piață. Un han e ținut de Romînul Moldovan, iar cellalt de un Evreŭ. Nemerim la acesta, plătim 60 de crăițarĭ porția de purcel ucis fără nicĭ-un folos pentru foamea drumețuluĭ, și sîntem trimeșĭ pe jos, cu lucrurile, într'un cărucior de mînă, dus de un Secuiaș, spre gară.

Zlatna, căreia aĭ noștri îĭ zic și Zlagna, nu e însă numaĭ a străinilor evreĭ, cu hanurĭ pentru despoiare, saŭ a străinilor unguri, cari merg la biserica catolică din piață; iarășĭ, ea nu e nicĭ a lucrătorilor de la topitoria de aur a Statuluĭ, unde necontenit fumegă cu cel maĭ puturos dintre fumurĭ cărbuniĭ și zgura ce se aruncă. Din vre-o 4.000 de locuitorĭ, 3.000 sînt Romînĭ, locuitorĭ aĭ multelor case răzlețe ce se cațără pe coaste supt adăpostul pădurilor. Notarul e Romîn, și tot așa vice-judele, un prea frumos țeran, îndatoritor și cuviincios, care, îmbrăcat în cojocul și zeghea luĭ, albe ca într'o zi de

joc, ne poartă pe la cele două biserici vecine, dintre care cea unită are în fruntea ei un protopop.

Pe cînd marea biserică a neuniților — majoritatea — nu se deosebește decît prin întindere și prin zugrăveala nouă, în stil secesionist, în care sfinții aŭ și aureole roșii și albastre, — care zugrăveală se datorește bătrînului pictor bavares, ce lucrează și la reședința din Sibiiŭ, — cealaltă are mai mult element istoric. Ea păstrează cărți vechi, dintre care o evanghelie a fost a Vlădicăi Atanasie, cel care a iscălit actul de Unire cu Roma și, pe lîngă aceasta, pe o tablă din părete, amintirea că în 1817 Împărăteasa Carolina însăși a venit aicĭ de a ascultat «liturghia în limba românească». Dintr'o pînză văpsită cu slove se mai află că aicĭ odihnesc tatăl și fiul luĭ Petru Dobra, «director al causelor regale» și traducător al Pravileĭ muntene pentru Austriacii din Oltenia. Acest neam a fost amestecat în amîndouă răscoalele românești din acești munți. Cimitirul are pe crucĭ multe inscripții latine, pentru familiile Anghel, a Vlădicăi Atanasie, de loc din Ciugud, în comitatul Albeĭ, și pentru familia Neagoe, scrise însă Angyal și Nyágoi. E interesant să se pomenească și aceia că pe una din cărți un popă fricos a scris în aceste cuvinte vestea despre Horea, a căruĭ umbră cruntă plutește și aicĭ ca și umbra luĭ Iancu, pedepsitorul în chiar aceste

locurĭ: «Să să ştie cînd aŭ spart Ţara Horea era văleatul 1784, atuncea s'aŭ scris. Scris-am popa Ioanăş din Feneş, 1784».

*

Trenul mic şi încet pleacă spre Alba-Iulia prin valea Ampoiuluĭ. E maĭ largă decît strîmtorile de pănă acum şi e pătată cu cîte un pîlc de cucuruz uscat. Pădurile sînt maĭ puţine, şi din mijlocul lor se ridică aicĭ bucăţĭ de stîncă, tăiate în chip neobişnuit, pe care poporul le numeşte «culmĭ» şi «bulzĭ». Rîul se vede numaĭ o clipă, şi apoĭ el se iveşte iarăşĭ acolo unde linia-l trece pe un pod măricel.

Casele, înnălbite saŭ în negreaţa lor de bîrne goale, sînt joase şi micĭ, fără frumuseţa de grinzĭ întreţesute pe care o aŭ cele din strîmtorile Moţilor. Se vede cîte o ţerancă purtînd catrinţă şi legătură de tulpan în jurul capuluĭ, dar maĭ des descoperĭ ca singur locuitor şi domn ciobănaşul cinchit pe iarba plouată.

Numele satelor, stîlcite în firma staţiilor, sînt curat româneştĭ. După Pătrunjenĭ vin Galaţiĭ şi Feneşul, apoĭ Prisaca, numită după o veche stupărie saŭ «stupină», Poiana, Piteştĭ-Găurenĭ şi Tăuţiĭ, toate în munte încă.

Dar la Ighiŭ, botezat Magyar-Igen — *lucus a non lucendo* —, înnălţimile pier în liniĭ moĭ. Lanurile se ivesc de amîndouă părţile. După un scurt drum pe la un sat cu numele unguresc,

eștĭ în Bălgradul luĭ Mihaĭ Viteazul, care a fost și locul suferințiĭ ultime a luĭ Horea. Acuma însă, la lumina unor chioare becurĭ electrice, prinse pe un fel de spînzurătorĭ, străbațĭ cu dezgust stradele de jidovime stăpînitoare, cu oteluri marĭ și locurĭ de petrecere pentru ofițeriĭ din cetate.

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA A I-a.

Ţinutul Braşovuluĭ.

	PAG.
Prefaţă	5
De la Predeal la Braşov	7
Braşovul	13
Împrejurimĭ ale Braşovuluĭ: Tîmpa, Rîşnovul	34
Împrejurimĭ ale Braşovuluĭ: Branul	41
Împrejurimĭ ale Braşovuluĭ: Tohanele, Zîrneştiĭ	45
De la Braşov la Făgăraş	47

CARTEA A II-a.

Ţinutul Făgăraşuluĭ.

Oraşul Făgăraşuluĭ	61
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: Cea d'intăiŭ călătorie	73
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A doua călătorie	75
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A treia călătorie	84
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A patra călătorie	88
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A cincea călătorie	98
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A şesea călătorie	109
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A şeptea călătorie	113
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A opta călătorie	121
Împrejurimile Făgăraşuluĭ: A noua călătorie	124
Spre Sibiiŭ	128

CARTEA A III-a.

Ţinutul Sibiiuluĭ.

De la hotar la Sibiiŭ 135
Sibiiul. 146
Satele românești de la Apusul Sibiiuluĭ 160
Ocna Sibiiuluĭ. 173
Răşinariĭ 179
Ţara Amlaşuluĭ 186

CARTEA A IV-a.

Ţinutul Miercuriĭ şi Sebeşuluĭ.

Miercurea 197
De la Miercurea la Sebeş 200
Sebeşul şi împrejurimea 206

CARTEA A V-a.

In jurul Albeĭ-Iuliĭ.

Alba-Iulia 227

CARTEA A VI-a.

Ţinutul Orăştieĭ.

Orăştia 241
Împrejurimile Orăştieĭ. 245
Peste Murăş, în preajma Orăştieĭ 249
Spre Haţeg. 258

CARTEA A VII-a.

Ţinutul Haţeguluĭ.

Pe Streiŭ la Haţég. 267
Haţegul 274
De la Haţeg la Grădişte şi la cetatea luĭ Decebal: 277
Pe valea Jiiuluĭ 297

CARTEA A VIII-a.

Ţinutul Inidoareĭ.

Spre Inidoara 309
Inidoara 314

CARTEA A IX-a.

Ţinutul Deveĭ.

Spre Deva 327
Deva 331
Dobra şi împrejurimile eĭ 334

CARTEA A X-a.

Munţiĭ Apuseniĭ.

Spre Brad 341
Bradul şi Ţebea 346
Spre Abrud. 353
Abrudul şi împrejurimile până la Vidra 361
De la Abrud la Zlatna 370
Zlatna. 374

VOLUMUL AL II-LEA, CARE CUPRINDE SFÎRȘITUL ÎNTREGEI LUCRĂRI (ARDEALUL DE NORD, MARAMUREȘUL, CRIȘANA ȘI BANATUL), SE VINDE ÎN ACELAȘI TIMP CU ACESTA.